

**T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ TİCARETİN
ÇEVRESEL ETKİLERİNİN ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ
ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Sedat YAKACI**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ**

ŞIRNAK, 2019

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ ĞİTİM ENSTİTÜSÜ İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DİŞ TİCARETİN
ÇEVRESEL ETKİLERİNİN ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ
ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Sedat YAKACI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

ŞIRNAK, 2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu tezdeki bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelere uygun bir biçimde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve etik ilkelerinin gerektirdiği gibi çalışmada yararlandığım tüm kaynaklara hem metin içerisinde atıfta bulunduğumu hem de kaynakçada usulüne uygun bir şekilde yer verdiğimi belirtmek isterim.

Tezi Hazırlayan

Sedat YAKACI

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaretin Çevresel Etkilerinin Çevresel Kuznets Eğrisi Çerçevesinde Analizi” adlı bu Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan**Sedat YAKACI****Danışman****Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ****İktisat Anabilim Dalı Başkanı****Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ**

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ danışmanlığında Sedat YAKACI tarafından hazırlanan “Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaretin Çevresel Etkilerinin Çevresel Kuznets Eğrisi Çerçevesinde Analizi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

..../..../2019

JÜRİ**İMZA**

Danışman: Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Sema YAŞAR

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vahit EREN

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmam süresi boyunca yoğun iş temposunda olmasına rağmen her zaman değerli vaktini bana ayıran, tecrübesi ve birikimiyle bana yardımcı olan ve yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tez savunma sınavında değerli görüşlerini ve önerilerini benimle paylaşan değerli jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Sema YAŞAR hocama ve Dr. Öğr. Üyesi M. Vahit EREN hocama teşekkürü bir borç bilirim. Eğitim hayatımda yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma en içten dileklerle teşekkür ederim. Tez süresi boyunca desteğini her zaman yanımda hissettiğim Mardin Artuklu Üniversitesi İİBF İktisat bölüm başkanı Doç. Dr. Melike ATAY POLAT hocama ne kadar teşekkür edersem azdır.

Her zaman bana güvendiğini söyleyen ve beni motive eden çok değerli ve çok kıymetli Filiz hocama, değerli arkadaşlarım Ebru OĞUZ, Esra OĞUZ, Musa Gündüz, Bahar İNCEÖREN, Mesut YILDIZ, Rıdvan ÖZAY ve M. Fatih ARTUÇ'a en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Hayatın her anında maddi ve manevi anlamda en büyük desteğini gördüğüm, aldığım her kararda daima arkamda duran ve beni her zaman destekleyen çok değerli ve çok kıymetli canım anneme, babama, ablalarım, kardeşlerim, abim ve yengeme, enişterime en içten teşekkürlerimi sunarım.

Sedat YAKACI

ŞIRNAK, 2019

TÜRKİYE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ TİCARETİN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Sedat YAKACI

Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans/2019

Danışman: Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

ÖZET

Dış ticaret, ülkelerin ekonomik gelişiminde önemli bir faktördür. Sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte artan üretim, doğal kaynakların aşırı kullanılmasına ve çevre kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. Zamanla çevre kirliliğindeki artış, yaşamı tehdit eden bir seviyeye ulaşmıştır. Artan çevre kirliliği sorunu, araştırmacıları özellikle son yıllarda bu alanda çalışmalar yapmaya yönlendirmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin çevre üzerindeki etkileri, 1980-2014 dönemine ait yıllık verilerle panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Aynı zamanda, Çevresel Kuznets Eğrisi'nin gelişmekte olan ülkeler için geçerliliği de incelenmiştir. Çalışma 1980-2014 dönemi için verileri olan 32 gelişmekte olan ülkeyi içermektedir. Çevre kirliliğini temsil eden değişken olarak alınan karbondioksit emisyonları (CO_2) bağımlı değişken, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve İhracat değişkenleri bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Analizde kullanılacak yöntemi belirlemek için değişkenler ve model için Yatay Kesit Bağımlılığı (YKB) incelenmiş ve hem değişkenlerde hem de modelde YKB bulunmuştur. YKB'nin varlığına bağlı olarak değişkenlerin durağan olup olmadığını incelemek için CADF birim kök testi kullanılmıştır. CADF testi sonucunda değişkenlerin seviyede durağan olmadığı, ancak ilk farklar alındığında durağan oldukları tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için Westerlund ECM Panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu testin kullanılmasının nedeni, YKB'nin geçerli olması ve ilk farklar alındığında tüm değişkenlerin durağan çıkmasıdır. Westerlund ECM Panel eşbütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı görülmüştür. Eşbütünleşme testinden sonra, modelin tahmini YKB, Otokorelasyon ve Değişen Varyansın varlığına karşı dirençli tahminci olan Driscoll-Kraay testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, GSYH'nin ve ihracatın karbondioksit emisyonları üzerinde istatistiki olarak pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Çevresel Kuznets Eğrisi'nin test edilmesi amacıyla kullanılan $GSYH^2$ 'nin katsayısı ise negatif olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin Türkiye ve gelişmekte olan ülkeler için geçerliliğini göstermektedir. Başka bir deyişle, bu ülkeler için Çevresel Kuznets Eğrisi, Ters U şeklindedir. Buna göre gelişmekte olan ülkelerde belli bir gelişmişlik düzeyine kadar GSYH artışları çevre kirliliğini artırırken söz konusu düzeyden sonra çevre kirliliğinin azalmaya başladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Karbondioksit (CO_2) Emisyonu, İhracat, Çevresel Kuznets Eğrisi, Panel Veri Analizi.

ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL IMPACTS OF FOREIGN TRADE IN TURKEY AND DEVELOPING COUNTRIES WITHIN THE ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE

Sedat YAKACI

Şırnak University, Institute of Graduate Studies, Department of Economics

Master's Degree /2019

Supervisor: Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

ABSTRACT

Foreign trade is an important factor in the economic development of countries. Increased production with the development of industrialization leads to excessive use of natural resources and increase environmental pollution. The increase in environmental pollution over time has reached a level that threatens living life. The increasing environmental pollution problem has led researchers to conduct studies in this field especially in recent years.

In this study, the effects of foreign trade on environment in developing countries were analyzed by using panel data method with annual data of 1980-2014 period. Same time the validity of the Environmental Kuznets Curve for developing countries was also examined. The study includes 32 developing countries with data for the period 1980-2014. CO₂ emissions taken as the variable representing environmental pollution were taken as dependent variables, GDP and EXPORT variables were taken as explanatory variables. In order to determine the method to be used in the analysis, Cross-Section Dependence (CSD) for the variables and the model was examined and CSD was found in both the variables and the model. CADF Unit Root Test was used to examine whether the variables were stationary or not depending on the presence of CSD. As a result of the CADF test, it was determined that the variables were not stationary at the level, but they were stationary when the first differences were taken. Westerlund ECM Panel cointegration test was used to examine the relationship between the variables. The reason for using this test is that CSD is valid and all variables are stationary when the first differences are taken. Westerlund ECM Panel cointegration test showed that there was no long-term relationship between the variables. After the cointegration test, the estimate of the model was analyzed by the Driscoll-Kraay test. After the cointegration test, the estimation of the model was analyzed by the Driscoll-Kraay test, which is a predictor resistant to the presence of CSD, Autocorrelation and Variing Variance. The results of the analysis showed that GDP and exports had a statistically positive effect on carbon dioxide emissions. The coefficient of GDP² used for testing the Environmental Kuznets Curve was found to be negative. The Environmental Kuznets Curve hypothesis obtained these results demonstrate the validity for Turkey and developing countries. In other words, the Environmental Kuznets Curve for these countries is inverse U. According to this, while the GDP increases up to a certain level of development in developing countries increase environmental pollution, it has been found that environmental pollution has started to decrease after this level.

Keywords: GDP, Emission of CO₂, Environmental Kuznets Curve, Export, Panel Data Analys.

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ TİCARETİN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KLAUZUNA UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE, EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. ÇEVRENİN TANIMI, ÇEVRE SORUNLARININ TÜRLERİ VE NEDENLERİ, ÇEVRE POLİTİKALARI	4
1.1. Çevrenin Tanımı	4
1.2. Çevre Sorunları	4
1.2.1. Hava Kirliliği	5
1.2.2. Su Kirliliği	6
1.2.3. Toprak Kirliliği Kavramı	7
1.2.4. Gürültü Kirliliği	7
1.3. Çevre Sorunlarının Nedenleri	9
1.3.1. Nüfus Kaynaklı Nedenler	9

1.3.2. Sanayileşme Kaynaklı Nedenler	10
1.3.3. Kentleşme Kaynaklı Nedenler	10
1.3.4. Turizm Kaynaklı Nedenler	11
1.4. Çevre Politikaları ve İlkeleri	12
1.4.1. Kirlenilen Öder İlkesi	12
1.4.2. İhtiyat İlkesi.....	13
1.4.3. Önceden Önleme İlkesi.....	14
1.4.4. Onarma İlkesi	14
2. EKONOMİK BÜYÜME, SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE EKONOMİK BÜYÜMENİN ÇEVRESEL ETKİLERİ	15
2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı	15
2.2. Sürdürülebilir Kalkınma	15
2.2.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları	17
2.2.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi	18
2.3. Ekonomik Büyümenin Çevresel Etkileri	21
2.3.1. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi	21
3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ, DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETİN ÇEVRESEL ETKİLERİ.....	23
3.1. Dış Ticaretin Tanımı.....	23
3.2. Dış Ticaret Teorileri	23
3.2.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	24
3.2.2. Neo-klasik Dış Ticaret Teorileri.....	28
3.2.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri	29
3.3. Dış Ticaret Politikaları.....	32
3.3.1. İthal İkamesine Dayalı Dış Ticaret Politikası.....	32
3.3.2. İhracata Dayalı Dış Ticaret Politikası	33
3.3.3. Karma Politika.....	33
3.3.4. Stratejik Dış Ticaret Politikaları ve Dışsal Politikaları	34

3.4. Dış Ticaretin Çevresel Etkileri	35
3.4.1. Ölçek Etkisi	35
3.4.2. Yapısal Etki	36
3.4.3. Teknik Etki	36
3.4.4. Kirlilik Sığınakları Hipotezi	37

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

4. DÜNYADA DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	39
5. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	40
6. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ	45
6.1. 1980 Öncesi Dönemde Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi.....	45
6.1.1. 1923-1929 Dönemi (Cumhuriyetin Kuruluşu)	45
6.1.2. 1930-1950 Devletçi Ekonomi Politikaları Döneminde Dış Ticaret	48
6.1.3. 1950-1962 Kısmi Liberalizasyon Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti	50
6.1.4. 1963-1980 Planlı Kalkınma Döneminde Dış Ticaret.....	52
6.2. 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaretin Gelişimi	55
6.2.1. 1980-1995 Ticarete Dışa Açılma Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti.....	55
6.2.2. 1995 Sonrası ve 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Dış Ticareti.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI VE EKONOMETRİK ANALİZ

7. LİTERATÜR TARAMASI	62
7.1. Kirlilik Sığınağı İle İlgili Literatür Taraması	62
7.2. Çevresel Kuznets Eğrisi İle İlgili Literatür Taraması	65
8. EKONOMETRİK ANALİZ	70
8.1. Ampirik Analizin Amacı.....	70

8.2. Ekonometrik Modelin Tanımlanması	70
8.3. Çalışmada Kullanılan Veri Seti ve Değişkenler	70
8.4. Çalışmanın Yöntemi	72
8.5. Yatay Kesit Bağımlılığının (YKB) Test Edilmesi.....	72
8.6. Panel Birim Kök Testi	75
8.7. Eş-Bütünleşme Testi.....	77
8.8. Modelin Tahmin Edilmesi	78
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	84
ÖZGEÇMİŞ.....	93

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey-Fuller
BM	: Birleşmiş Milletler
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti
CADF	: Yatay Kesit Bağımlılığı Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi
CDLM	: Yatay Kesit Bağımlılığı Lagrange Çarpanı
CIPS	: Yatay Kesit Bağımlılığı Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin Testi
CO₂	: Karbondioksit
ÇKE	: Çevresel Kuznets Eğrisi
dB	: desiBel
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MINT	: Meksika, Hindistan, Nijerya ve Türkiye
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
VECM	: Vektör Hata Düzeltme Modeli
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
YKB	: Yatay Kesit Bağımlılığı

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Mutlak Üstünlükler Teorisi	25
Tablo 2: Mukayeseli Üstünlükler Teorisi.....	27
Tablo 3: 1923-1929 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)	47
Tablo 4: 1930-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)	49
Tablo 5: 1950-1962 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)	52
Tablo 6: 1963-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)	54
Tablo 7: 1980-1995 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)	57
Tablo 8: 1995-2018 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)	60
Tablo 9: Modelde Kullanılan Değişkenler ve Değişkenlere Ait Açıklamalar	71
Tablo 10: Çalışmada Ele Alınan Gelişmekte Olan Ülkeler	71
Tablo 11: Değişkenlere Ait Yatay Kesit Bağımlılığı (Cross-Section Dependence) Testi Sonuçları.....	74
Tablo 12: Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı (Cross-Section Dependence) Testi Sonuçları	74
Tablo 13: Sabit Etkiler Modeli İçin CADF Birim Kök Testi Sonuçları	76
Tablo 14: Bootstrap Panel-ECM Eş-bütünleşme Testi	78
Tablo 15: Driscoll-Kraay Testi Sonucu	79

GİRİŞ

Tarih süresi boyunca toplumların çevre ile etkileşim içinde olmaları zamanla çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İktisadi yönden büyümelerini sağlamak için toplumların üretimini arttırmaya yönelik girişimlerde bulunmaları, çevre ile olan etkileşimlerini de arttırmıştır. Sanayi devrimi öncesi ülkelerin ekonomisi tarıma dayalı iken çevreyle olan etkileşimleri sonraki dönemlerde yaşanan gelişmelerle birlikte bu etkileşim boyut değiştirerek günümüze kadar devam etmiştir. Ülkelerin ekonomisi tarıma dayalı olduğu dönemlerde çevre sorunları daha az iken, sonraki dönemlerde yaşanan gelişmelerle sanayi devrimine geçiş ile birlikte çevre sorunlarında da artışlar meydana gelmiştir. Sanayi devrimine geçiş ile birlikte, ülkelerin yaptıkları üretim esnasında ihtiyaç duyulan enerji için fosil yakıtların aşırı bir şekilde kullanılmaya başlanması ile birlikte atmosferde sera gazlarının aşırı birikmesine neden olmuştur. Bu nedenden dolayı ülkelerin sanayi devrimine geçmeleri, küresel boyutta çevresel sorunların yaşanmasında önemli bir etken olmuştur. Özellikle ekonomik yönden gelişimini sağlamış olan ülkelerde sanayi devrimine geçişle birlikte üretimde kullandıkları teknoloji seviyeleri her ne kadar iyileşmiş olsa da, çevresel sorunların artmasına engel olunamamış ve bu konu hem politika yapıcılarının hem de farklı sivil toplum çevrecilerinin dikkatini çekmiştir. Bu konunun dikkat çekmeye başlaması bu alanda yapılan araştırmaların sayısında önemli oranda artış meydana getirmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, özellikle 1960'lı yıllarla birlikte ticaret alanında yaşanan gelişmelerle birlikte üretimlerini arttırarak ekonomik yönden büyümelerini sağlamak isteyen ülkelerin çevreye olan müdahalelerinde de artış yaşanmıştır. Ülkelerin bu girişimleri ekonomik yönden gelişimlerini sağlamak açısından fayda sağlarken çevre üzerinde ise ilk etapta olumsuz etkilerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Ülkelerin ekonomik yönden büyümeleri ve belli bir dönüm noktasına ulaşıldıktan sonra çevre üzerinde yaratacakları etki de azalacaktır. 1955'te Simon Kuznets'in ortaya attığı Kuznets Eğrisi hipotezine göre ülkelerin ekonomik büyümeleri ile kişi başına düşecek gelir oranı arasında bir ilişkinin var olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Simon Kuznets'e göre ekonomik büyümenin ilk aşamalarında kişi başına düşen gelir dağılımında adaletsizliğe yol açarken ekonomik

büyümenin belli bir orana ulaşılmasından sonra kişi başına düşen gelir dağılımındaki adaletsizlik de gittikçe azalacaktır. Simon Kuznets, ekonomik büyüme arttıkça bu ilişki “Ters U” şeklini alacağını söylemektedir. Artan çevre kirliliği ile birlikte özellikle 1990’dan itibaren araştırmacıların en çok üzerinde durdukları konu haline gelen çevre sorunları, Simon Kuznets’in bu hipotezinin çevreye uyarlanmasına neden olmuştur. 1955’te ortaya atılan bu hipotez ilk kez 1993’te Panayotov tarafından çevreye uyarlanmıştır. Çevreye uyarlanan bu hipotez Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi diye adlandırılmış ve tekrardan yorumlanmıştır. Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezine göre ülkelerin büyümelerinin ilk yıllarında çevre üzerinde meydana getirdiği olumsuz etki artarken belli bir büyüme oranına ulaşıldıktan sonra kişi başına düşen gelirin artmasıyla birlikte çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkinin de azalacağını ve böylece eğrinin “Ters U” şeklini alacağını ileri sürmektedir.

İktisadi büyüme ve çevre kirliliği üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olup olmadığını test etmeye yönelik olarak ele alınmış iken, özellikle son yıllarda ise bu alanda yapılan çalışmalar daha çok ticari açıklık, enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (DYSY) çevreyle olan ilişkisi araştırmacıların ilgisini çekmeye başladığı görülmüştür. Bu yönde yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular da farklılık göstermektedir. Yapılan bazı çalışmalarda ticari açıklığın, enerji tüketiminin ve DYSY’nın çevre kalitesini düşürdüğü yani çevre kirliliğini arttırdığı yönünde sonuçlar elde edilmişken, bazı çalışmalarda ise çevre kirliliğini azalttığına dair sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalarda elde edilen farklı sonuçlardan dolayı, daha güvenilir ve doğru sonuçlara ulaşmak ve uygulanacak olan politikaların hazırlanması aşamasında katkı sağlayabilmek için bu alanda daha fazla sayıda çalışmanın yapılması gerekmektedir. Yapılan bu çalışma ise, literatürden farklı olarak gelişmekte olan ülkeleri ele almış olmasıdır.

Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın amacı; Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaretin Çevresel Etkilerinin Çevresel Kuznets Eğrisi Çerçevesinde panel veri analizi ile incelemektir. Çalışmada, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve ihracatın CO₂ emisyonuna olan etkisi, 1980-2014 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Panel veri yöntemi ile analiz yapılacaktır. Yapılan bu tez çalışması toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, çevre, ekonomik büyüme ve dış

ticaret etkileşiminin teorik boyutundan oluşmaktadır. İkinci bölümde, dünyada ve Türkiye’de dış ticaretinin gelişimine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, literatür taraması, ekonometrik yöntem ve analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise çalışmanın genel değerlendirmesi yapılarak elde edilen sonuçlar doğrultusunda ülkelerin yararına olacak politika önerilerinde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE, EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. ÇEVRENİN TANIMI, ÇEVRE SORUNLARININ TÜRLERİ VE NEDENLERİ, ÇEVRE POLİTİKALARI

Bu bölümde, çevre kavramının tanımı yapılarak, artan dünya nüfusu ve gelişen teknolojiye dolayı çevrenin zamanla bundan olumsuz etkilenmesi sonucunda ortaya çıkan sorunlar ve nedenlerine değinilerek, ülkelerin bu sorunların önüne geçmek için belirlediği çevre politikaları ele alınacaktır.

1.1. Çevrenin Tanımı

Çevre kavramını genel bir ifadeyle tanımlamak gerekirse, insanoğlunun ve diğer canlıların yaşamları boyunca üzerinde ilişkilerini sürdürdükleri dış ortamdır. 2006'da çevre kanununda yapılmış olan değişikliklerle birlikte çevrenin tanımı "Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı" şeklinde ifade edilmektedir (Büyükgüngör, 2006:1).

1.2. Çevre Sorunları

Çevre sorunlarının temelinde insan kaynaklı etkenler bulunmaktadır. İnsanoğlunun doğaya müdahalede bulunması sonucunda hem doğal sistemde hem de doğal dengede meydana gelen bozulmalar çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.(Işıldar, 2011:7).

İnsanın çevreyle sürekli etkileşim içinde olması ve doğaya hakim olma düşüncesi zamanla çevrenin bozulmasına neden olmaktadır. Özellikle sanayi devrimine geçiş ile birlikte insanın doğaya olan müdahalesinin artması, doğal

kaynakların bilinçsizce kullanılmaya başlanması da çevrenin bozulma sürecinin başlangıcı olmuştur. Çevrede meydana gelen bozulmalar, sanayinin üretimden aldığı payın artması, dünya nüfusunun giderek artması ve kentleşme boyutuyla birlikte daha da hız kazanmış ve insanların eğitim seviyesinin düşük olması, denetimlerin yeterli düzeyde olmaması ve çevre bilincinin de gelişmemiş olmasıyla birlikte bu durum geleceğimizi tehdit edici bir boyuta ulaşmıştır (Atay Polat, 2014: 18). Sanayi devrimine geçiş ile birlikte çevrede meydana gelen olumsuzlukların tüm dünyayı tehdit edici boyutlara ulaşması neticesinde, son 50 yılda artık dikkatler daha çok hem toplumbilimciler hem de çevrebilimciler açısından tanımlanmış olan çevreye yoğunlaşmıştır. Son yıllardaki çevreye yönelik artan bu yoğun ilgi ise, hem çevreye sahip çıkıldığının hem de çevre bilincinin de giderek arttığını ve bunu sonraki kuşaklara da aktarma çabalarının içinde olduklarının göstergesidir (Işıldar, 2011: 3). Literatürde de sıkça rastlanan ve çevre sorunlarının en önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilen, nüfus artışına bağlı sorunlardır. Çevre sorunlarının en önemli olanı kabul edilen dünya nüfusu artışının yanı sıra diğer türleri de şöyle sıralanabilir;

- ✓ Hava Kirliliği
- ✓ Su Kirliliği
- ✓ Toprak Kirliliği
- ✓ Gürültü Kirliliği

Aşağıda söz konusu bu çevre sorunlarına ilişkin açıklamalarla bunların nedenleri, yarattıkları etkiler irdelenmeye çalışılmıştır (Türküm, 1998: 165).

1.2.1. Hava Kirliliği

Atmosferik havada bulunan ve canlıların yaşamı için önem taşıyan doğal maddelerin çeşitli faktörlerden dolayı yaşamı tehdit edici oranda değişmesi şeklinde tanımlanabilir. Havanın doğal yapısında meydana gelen değişikliklere neden olacak etkenlere, sanayinin yoğun olduğu bölgelerde oluşan toz, duman ve kirli teknoloji aletleri ile yapılan üretimden kaynaklı zehirli gazlar vb. birçok etken örnek verilebilir (Büyükgüngör, 2006:4). Havada meydana gelen kirlilik oranındaki artış belli bir düzeyden sonra canlı ve cansız varlıklar açısından zarar teşkil edecek duruma gelmektedir. Canlı ve cansız varlıklar için tehdit edici miktara ulaşan kirlilik oranının önlenmesi için yapılan ölçümlerle oranlar belirlenip sınır denilen orandan daha fazla

miktarda kirlilik oluşmaması için bu yönde politikalar uygulamaya konulmaktadır (Çakır Sümer, 2014: 38).

Hava kirliliğine yol açan pek çok neden vardır. Bunları, doğal olaylardan kaynaklı meydana gelen kirlilik ve insanların çeşitli faaliyetlerde bulunmasından kaynaklı doğal hava kirliliği olarak iki başlıkta ele almak mümkündür. Burada doğal olaylar olarak çeşitli faktörlerin sebep olduğu orman yangınları, yanardağlarda yaşanan patlamalar, toz fırtınaları vb. gibi birçok olayı sayabilmek mümkündür. Bu olaylar sonucunda çevreye yayılan kirleticiler, hava kirlilik oranının artmasına neden olmaktadır (Atay Polat, 2014: 21). İnsan faaliyetlerinden kaynaklı olarak oluşan hava kirliliğinin temelinde ise, artan sanayileşme ve kentleşme gibi etkenler yatmaktadır. Sanayileşme esnasında yanlış yerlerin seçilmesi, havayı kirletici önlemlerin alınmaması sonucu atmosfere bırakılan kirleticiler hava kirlilik oranının artmasına neden olmaktadır. Sanayileşmenin yanı sıra kentleşmeden kaynaklı olarak da hava kirliliği yüksek oranda artmaktadır. Kentlerde yaşayan nüfus oranının fazla olması sonucu evsel ısıtmalardan dolayı kirlilik meydana gelmektedir. Evsel ısıtmalarda kullanılan yakıt kalitesinin düşük olması havanın kirlenmesine neden olmaktadır. Kentlerde bulunan endüstriyel üretim sektörleri ve motorlu taşıtlar da hava kirliliğine neden olan önemli etkenlerdir. İnsan faaliyetlerinden kaynaklı oluşan hava kirliliğinin canlı ve cansız varlıklara olan zararı daha yüksek boyutlardadır. Çeşitli nedenlerle havada meydana gelen kirlilik, insanların sağlığını olumsuz yönde etkilerken, bitki ve diğer canlıları da doğrudan etkilemekte ve hatta ölümlerin meydana gelmesine ve birçok canlı türünün yok olmasına neden olabilmektedir (Çakır Sümer, 2014: 38).

1.2.2. Su Kirliliği

Dünya üzerindeki tüm canlıların yaşamı için hayati bir öneme sahip olan su, çevreye atılan zararlı maddelerin, endüstrilerden çıkan sıvı ve katı olan zehirli atıkların çevreye yayılması sonucu zamanla suyu kirletecek, kimyasını bozacak miktarda suya karışmasıyla suda kirliliği meydana getirmektedir. Canlılar için içilmeye ve kullanıma elverişli olmayan sulara “kirli sular” denir. (İşıldar, 2011: 10). Endüstrilerden çıkan zehirli atıkların yanı sıra tarımda kullanılan gübre, ilaçlama,

hayvansal atıklar gibi suyun kirliliğine neden olan birçok faktör mevcuttur (Çınar, 2008: 2).

1.2.3. Toprak Kirliliği Kavramı

Toprak kirliliği, insan faaliyetleri neticesinde toprağın fiziksel, biyolojik ve kimyasal yapısında meydana gelen bozulma şeklinde tanımlanmaktadır (Türküm, 1998: 168). Toprak kirliliğine neden olan etkenler, asit yağmurları, kullanılan yanlış ve kimyasal gübreler, kullanılan yanlış tarım teknikleri, endüstrilerden kaynaklı zehirli ve tehlikeli katı atıkların toprağa dökülmesi vb. birçok etken sayabilmek mümkündür. (Atay Polat, 2014: 37, Türküm, 1998: 168).

Su ve hava kirliliğine göre toprak kirliliği daha karışıktır ve düzeltilmesi de oldukça zordur. Toprak kirliliği beraberinde erozyonları da arttırırken, toprakların üretim seviyesinin düşmesine de neden olmaktadır. Bunların yanı sıra üretilen ürünlerin kalitesini de olumsuz yönde etkilemektedir (Atay Polat, 2014: 37).

1.2.4. Gürültü Kirliliği

Gürültüyü kısaca tanımlamak gerekirse, insan sağlığı ve konforu açısından zarar teşkil eden, istenmeyen seslere “gürültü” denir. Bir başka ifadeyle, rahatsızlık verici ve istenmeyen seslere “gürültü” nedir. Gürültü, insan sağlığı üzerinde oldukça olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Bunlardan başlıcaları, işitme kaybına yol açmak, stresi arttırmak, bireyin çalışma verimini düşürmek, kişide baş ağrısına yol açmak, bireyin uyku düzeninin bozulması, insanın fizyolojik ve psikolojik yapısının değişmesine yol açmak vb. özellikleri ile tipik bir çevre sorunudur (Bozkurt, 2012: 70).

Gürültü özellikle dünya nüfusunun sürekli olarak artmasıyla birlikte, sanayi devrimine geçilmesiyle teknolojik gelişme, trafik, endüstri, hızlı ve sağlıklı (plansız) kentleşme ve yüksek yapıların yayılması sonucunda önemli boyutlara ulaşmaktadır. Sesin (gürültünün) insan kulağına göre belli bir şiddet derecesi vardır. Ses seviyesinin bu oranın üzerine çıkılması durumunda insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Sesin insan kulağına göre şiddetini ölçen “desiBel”dir (dB). İnsan sağlığı için kulağa göre normal sayılan gürültü düzeyi ise 58 dB olarak belirlenmiştir (Bozkurt, 2012: 70).

İnsan sağlığı açısından kulağa göre normal sayılan ses (gürültü) 58 dB iken bu seviyenin üzerindeki gürültünün zararlı olduğu belirtilmektedir. Gürültü Őiddetinin 140 dB'i aÇması durumunda ise insanda ciddi beyin tahribatına sebep olmaktadır. (Görmez, 2010: 56).

Gürültünün meydana gelmesinde etkili olan kaynakların başlıcaları Şunlardır: Motorlu araçların sürekli artması, sanayileşme, trafiğin yaygınlaŐması (kara, deniz ve hava), plansız ve denetimsiz kentleşme, konser salonları, eğlence ve alıŐveriŐ merkezleri, evlerde kullanılan elektrikli araç ve gereçlerin artması, ocuk parkları, jeneratörler, ticari amaçlı olan reklam ve müzik yayınları gibi birçok kaynağı saymak mümkündür (Bozkurt, 2012: 70-71).

Gürültünün Őiddetine göre insan üzerinde yaratacağı etkilere baktığımızda aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- ✓ 30-60 dB Őiddetindeki gürültüler insanda rahatsızlık, öfke ve kızgınlık, uyku ve konsantrasyon bozukluğuna yol açmaktadır.
- ✓ 65-90 dB Őiddetindeki gürültüler insanda kan basıncının ve kalp atıŐının artması, solunum hızlanması ve ani refleks gibi fizyolojik tepkilere neden olmaktadır.
- ✓ 90-120 dB Őiddetindeki gürültüler insanda özellikle baş ağrısına neden olmaktadır.
- ✓ 120 dB'den daha yüksek Őiddetindeki gürültüler insanda iç kulak hasarının oluŐmasına ve dengenin bozulmasına yol açmaktadır.
- ✓ 140 dB'den daha Őiddetli olan gürültüler ise insanda ciddi bir beyin tahribatına sebep olmaktadır (Bozkurt, 2012: 70-71).

Türkiye için gürültü kirliliğinin en çok yaşandığı bölge ve il bazında bakmak gerekirse bölge olarak Marmara bölgesi ve il olarak da İstanbul'da rastlanmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise kentleşme ve ulaşım açısından yer Őekillerinin daha uygun olmasından dolayı oldukça nüfus çoğunluğu ve ulaşım noktalarının çokça görünmesinden dolayı buralarda gürültü oranı diğer bölge ve illere göre oldukça fazladır.

1.3. Çevre Sorunlarının Nedenleri

Yukarıda ele alınan çevre sorunlarının meydana gelmesinde çeşitli etkenler ve bu etkenlerin etkileşimi sonucunda bu tür sorunlar ortaya çıkmaktadır. Çevre sorunlarının meydana gelmesine neden olan etkenler; nüfus kaynaklı nedenler, sanayileşme kaynaklı nedenler, kentleşme kaynaklı nedenler ve turizm kaynaklı nedenler gibi sıralanabilir. Bu etkenleri sırayla ele alalım. (Türküm, 1998: 170).

1.3.1. Nüfus Kaynaklı Nedenler

Dünya nüfusu hızla artmaktadır. Bu durum özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde göze daha çok çarpmaktadır. Hızla artan dünya nüfusu aynı zamanda çevre sorunlarının da çok önemli kaynağını oluşturmaktadır. Hızla artan dünya nüfusu oranına göre değerlendirme yapıldığında 2030'lu yıllara gelindiğinde dünya nüfusu 8 milyarı bulabileceği tahmin edilmektedir. Bu da çevre sorunlarının meydana gelmesi için kaçınılmaz bir orandır. Hızla artan dünya nüfusu, sınırlı olan doğal kaynakların daha çok insan tarafından kullanılması ve hatta giderek azalması çevre sorunlarının ne boyuta ulaşacağı konusunda fikir vermektedir. Dünya nüfusunda artışın yaşanması, çevre sorunlarının en önemli kaynağı olarak gösterilmektedir. Dünya nüfusunun giderek artış göstermesi ile çevre sorunlarına kaynaklık etme nedeni; giderek tükenen doğal kaynakların nüfus artışıyla birlikte daha çok insan tarafından paylaşılması, giderek sayıları artan insan topluluğu tarafından tüketilen kaynakların atıklarının doğanın yükünün artmasına ve giderek doğanın dengesinin bozulmasına neden olmaktadır (Türküm, 1998: 170).

Dünya nüfusunun sürekli artış göstermesi tek başına çevre sorunlarının meydana gelmesinde kaynaklık etmemektedir. Nüfusun artması özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hızlı ve çarpık kentleşmeyi de beraberinde doğurduğu için bunlarla beraber yeni sorunların ortaya çıkışına da zemin hazırlamaktadır. Söz konusu sorun sosyal yoğunluk açısından çok anlam içermektedir. Sosyal yoğunluk "kalabalık" kavramı ile açıklanabilir. Yapılan araştırmalar neticesinde kalabalığın insan davranışı üzerinde belirli etkileri olabileceği sonucuna varılmıştır. "İmamoğlu'nun aktardıklarına göre kalabalık, insanların performansları üzerinde olumsuz etkiler yapabilmekte, olumlu duyguları daha olumlu, olumsuz duyguları da daha olumsuz olarak hissetmeye yönelterek duyguları şiddetlendirmekte, insanların

davranışları ve çevreleri üzerindeki kontrol duygusunu azaltıcı etkiler yaratabilmektedir. Bulgular kesin olarak neden-sonuç ilişkilerini göstermemekle birlikte, kişilerin kültürel etmenler ve bireysel özelliklerine bağlı olarak söz konusu etkenden etkilendiklerini göstermektedir” (Türküm, 1998: 170).

1.3.2. Sanayileşme Kaynaklı Nedenler

Sanayi döneminden önce insanoğlu kendini doğanın bir parçası olarak görmüştür. Ancak sanayi devrimine geçiş ile birlikte insanoğlu kendini doğanın bir parçası olarak görmekten kurtulup daha çok kendisi doğaya hakim olma, doğayı yenme ve onu sömürmeye odaklanmasıyla birlikte zamanla artık sanayileşme çevre sorunları kaynaklarından en önemli olanı haline gelmiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte daha hızlı bir şekilde gelişen sanayileşme insanoğluna da önemli olanaklar sunmaktadır. Bununla birlikte, çevrenin daha çok kirletilmesi, doğal kaynakların bir daha kullanılamaz duruma gelecek şekilde kirletilmesi ve doğal olarak bunun sonucunda bazı doğal kaynakların tüketilmesi gibi sonuçların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır (Türküm,1998: 170-171).

Sanayileşmede özellikle yer seçimlerinde yanlış kararların alınması doğal kaynakların kirletilmesine ve zamanla bazı doğal kaynakların artık kullanılamaz hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde uzun vadeli ve çevreyi korumaya yönelik yani çevreyi dikkate alan bir sanayileşme politikasını izlemek yerine, daha çok kısa vadeli kalkınmayı amaçlayan ve bu kısa vadeli kalkınma amacını dikkate alan sanayileşme politikalarının uygulanmasıyla çevre sorunlarının da artış göstermesine neden olmaktadır (Sencar, 2007: 11-12).

Teknolojik gelişmelerle birlikte başlayan sanayileşme rekabetin artmasına ve beraberinde üretimin artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte doğal kaynakların bilinçsiz bir şekilde aşırı kullanılması, tehlikeli olan atık ve kimyasalların çevreye yayılması ve buna benzer birçok sorunu doğurmasıyla çevreyi olumsuz yönde etkilemiştir (Bozkurt, 2012: 16).

1.3.3. Kentleşme Kaynaklı Nedenler

Kentleşme, insanların kırsal kesimden teknolojik ve sanayileşmenin olduğu, geliştiği yere göç etmesiyle oluşur. Kentleşme, teknolojinin gelişmesiyle, sanayinin

de gelişmesi ve ekonomik politikaların da sonucu olarak ortaya çıkmış ve insanların kırsal kesimden daha çok imkânlarla sahip olabilmek için göç ettikleri kentlerde ve artan kent nüfusuyla birlikte çevre sorunlarının kaynağı olmuştur. Nüfusun kente göç etmeleriyle buna paralel bir şekilde geliştirilemeyen hizmetler sonucunda tarım alanlarının yerleşim alanlarına dönüştürülmesi sonucunu doğurmaktadır. Yerleşim yerlerine dönüştürülen tarım alanları çarpık ve sağlıklı kentleşme sonucunu doğurmakta ve çevre üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfusun kente göç etmesine paralel olarak geliştirilemeyen hizmetlerden dolayı bu tür sorunlar daha çok yaşanmaktadır (Türküm, 1998: 171).

Gelişmiş olan ülkelerde ise, sanayi ile kentleşme birbirinden kopuk olarak değil paralel olarak gelişmekte oldukları için bu tür sorunlar çok daha az yaşanmaktadır. Kentleşme olgusu, ekolojik dengenin bozulmasına yol açan unsurları doğrudan etkilemektedir. Bu olgunun yol açtığı sorunlardan en önemli olanları hava kirliliği, trafik ve altyapı sorunları başta gelmektedir (Sencar, 2007: 12)

1.3.4. Turizm Kaynaklı Nedenler

Turizm ülkeler için ekonomik bazda bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ülkelerin turizm bazında daha da ilerleyebilmek için bazı yeniliklere girişmektedirler. Bu gelişmeler turizm için olumlu sonuçlar doğururken çevre için ise bir tehdit niteliğindedir (Görmez, 2010: 13).

Genel olarak turizmin çevre üzerindeki etkisine bakıldığında özellikle denize kıyısı olan yerlerde yeşil alanların tahribine sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda su kaynaklarının aşırı kirletilmesi deniz canlıları için bir yaşama tehditi oluşturması, bu alanlara aşırı yığılma ve buralarda nüfusun artmasıyla kalabalıklaşması, ormanların ve tarım arazisi olarak kullanılan alanların yerleşim yerlerine dönüştürülmesi, bu yerlere ait yerel kültürlerin zarar görmesi gibi ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Türkiye için bakıldığında ise, özellikle kıyı şeridinde aşırı kalabalıklaşmaların görülmesi ve su kaynaklarının bilinçsiz bir şekilde kirletilmesi ile deniz canlıları için büyük bir tehdit haline gelmiştir. Oysaki canlıların yaşamlarını daha sağlıklı olan, yaşamaya elverişli olan ortamlarda sürdürmeleri gerekmektedir ve bu da ancak temiz bir çevre ile mümkün olabilmektedir (Görmez, 2010: 13).

1.4. Çevre Politikaları ve İlkeleri

Genel olarak bakıldığında “politika”nın tanımını şöyle yapmak mümkündür. “Gelecekte meydana gelebilecek sorunların çözümü için önceden alınması gereken önlemler ve benimsenecek olan ilkelerin bütünü” şeklinde ifade edilebilir. Bu tanımdan yola çıkarak çevre politikası ise, “ülkelerin çevre konusunda yapmak istedikleri tercih ve çevre için hedeflerinin belirlenmesi” şeklinde tanımlanabilir (Işıldar, 2011: 15).

Başka bir tanıma göre ise çevre politikası, “çevreden etkilenen toplumdaki bireylerin ve canlı varlıkların temiz ve sorunsuz bir çevreye sahip olmaları ve yaşamlarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için bu bireylerin ve canlıların çevreyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla alınması gereken önlemler bütünü” ifade eder (İraz, 2018: 43).

Ülkelerin belirledikleri çevre politikalarını uygulamak için çeşitli politika ilkelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Aşağıda bu ilkelere bazıları ele alınmaktadır.

1.4.1. Kirleten Öder İlkesi

Kirleten öder ilkesi, çevre hukukunun ilk ilkesi ve en geniş kapsamlı olanıdır. Kirleten öder ilkesinin ortaya çıkışı çevre hukukunun onarımcı yaklaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkan “Kirleten Öder İlkesi” çevreye zarar verenlere/kirletenlere aynı zamanda bunun sosyal maliyeti de göz önünde bulundurularak kirletene ödettirme düşüncesidir. Bu ilke ilk olarak OECD’nin “Çevre Politikaları Uluslararası Ekonomik Yönlerine İlişkin Rehber İlkeler Konusunda Konsey Tavsiyesi” kararında gündeme getirilmiştir. OECD’nin bu ilkeyi uygulamaya almasının amacı ise, kendisine üye olan ülkeler arasında politika uyumlaştırmasını sağlamak ve bununla birlikte çevrenin temiz tutulması konusunda meydana gelebilecek değişik politikalardan kaynaklanan rekabet avantajları dağılımının ve ticaret akımlarının bozulmasının önüne geçmek istenmesidir (Ağacan, 2014: 56-57).

Kirleten Öder İlkesinden kaynaklı olarak ortaya çıkan en önemli sorun ise, kirliliğin kontrol ve masraflarının saptanmış olmasıdır. Bu ilke ile çevre kirlenmeden bu yönde bir önlem almak yerine çevreye verilen zarardan dolayı

kirletene bunun masraflarının (zararın tazminini) ödetmesidir. Bu ilke doğrultusunda oluşturulan politikalar, çevre kirliliğinin önüne geçilmesine yönelik olmadığı gibi politikaların uygulanmasında da pek çok sorun ile karşılaşmaktadır. Çevreyi kirletenlerin zamanla artmasından dolayı kimin kirlenmeye sebep olduğunun tespit edilip bu zararın karşılığının ödettirilmesi gittikçe karmaşık bir hale dönüşerek zorlaşmaktadır. Aynı zamanda çevreyi kirletene bu kirlenme karşılığında ceza olarak maddi değerini biçilmesi çevre kirliliğinin azaltılmasında hiç bir etkisi de olmamaktadır (Ağacan, 2014: 56-57).

1.4.2. İhtiyat İlkesi

Çevre politikaları ilkelerinden ilki olan Kirleten Öder İlkesi daha çok iktisadi temele dayanırken, İhtiyat İlkesi ise hukuki bir yaklaşıma dayalıdır. İhtiyat ilkesinin en temel amacı, çevre sorunlarına neden olabilecek durumları yaşanmadan yani önceden sezilip meydana gelebilecek olası zararlara karşı önlem almak ve sorunların ortaya çıkmadan engellenmesidir (Duran, 2010: 49).

İhtiyat İlkesi kavramı, insan sağlığı ve çevre üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilecek her türlü faaliyet ve eylemlerin gerçekleştirilmeden bunun fark edilerek bunlardan kaynaklı doğabilecek olası zararların önüne geçilmesine yönelik önlem alınması şeklinde tanımlanabilir (Duran, 2010: 49).

İhtiyat İlkesinin uygulanmasıyla çevre açısından tehdit teşkil eden faaliyet ve durumların ortaya çıkmadan önce bunu anlayıp önlem alınarak geri döndürülemeyecek olan zararların yaşanmadan bunun önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Ağacan, 2014: 58).

İhtiyat ilkesinde önemli olan, ortaya çıkan zararlarla mücadele etmek değil bu tür risk taşıyan faaliyetlerin gerçekleşmesinin engellenmesidir. Zararlı olan etkilerden korunmak yerine bu etkilerin gerçekleşmeden önlenmesi anlayışı daima ön planda tutulmaktadır. Olası bir risk taşıyan faaliyetlerin/etkilerin önlenememesi durumunda bu etkiler gerçekleştiikten sonra çevrede meydana getireceği zararların onarımı daha çok zor olacağı gibi bazen bu zararın onarımı mümkün dahi olamayacaktır (Duran, 2010: 49).

1.4.3. Önceden Önleme İlkesi

Çevre politikaları araçlarından Önceden Önleme İlkesi, içeriği bakımından (meydana gelebilecek zararların önceden tahmin edilip önlem alınması) biraz da olsa İhtiyat İlkesine benzemektedir. Bu ilke ile çevre zarar görmeden, ileriki dönemlerde meydana gelecek olan yenilikler/gelişmeler göz önünde bulundurularak uzun dönemli olacak şekilde ekolojik ve toplumun yararına olacak gelişmelerin takibi/gözetilmesi hedeflenmektedir. Çevreye ve insanoğluna zararı olacak durum ve faaliyetlerin önceden fark/tahmin edilmesi ve bu zararların ortaya çıkmadan önlenmesi hedefine dayanmaktadır. Bu ilkenin uygulanabilmesi için gerek görülen başlıca araçlar ise, teknolojik alanda meydana gelen yenilikler ve yapısaldeki değişiklikler araç olarak görülmektedir. Bu uygulama araçlarından olan teknolojideki yeniliklerle çevre temizliğini dikkate alan teknolojilerin kullanılması ve bunların geliştirilmesinden söz edilirken, yapısal değişikliklerle ise, çevreye zarar verecek türden olan üretim ile tüketimdeki davranışların değiştirilmesi kastedilmiştir (Işıldar, 2011: 17).

1.4.4. Onarma İlkesi

İnsanoğlunun bazı faaliyetlerinden dolayı çevrede meydana getirmiş olduğu zararların giderilmesi için çıkarılan bir ilkedir. Bu ilke çevrede oluşan zararlardan sonra, yani zararların ortaya çıkmasından sonra ve bu zararların dönülemez-önlenemez aşamalara ulaştığında çevre üzerinde meydana getirdiği etkinin giderilmesini amaçlamaktadır. Bu zararın etkilerinin giderilmesi için tazminat ve yetkili yürütme örgütlerince denetim araçlarına başvurulmaktadır. Örneğin; rahatsız edici düzeyde gürültü çıkaran tesislerden tazminat almak, denizin kirlenmesine neden olan sanayi kuruluşlarından da neden oldukları bu kirlilikten ötürü atıkların arıtılması için belirli bir miktardaki paranın zorla alınması vb. gibi örnekler verilebilir (Işıldar, 2011: 17).

2. EKONOMİK BÜYÜME, SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE EKONOMİK BÜYÜMENİN ÇEVRESEL ETKİLERİ

Bu bölümde ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının tanımları, sürdürülebilir kalkınmanın boyutları ve tarihsel gelişimi ile ekonomik büyümenin çevresel etkilerine yer verilmiştir.

2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomik büyüme; “Milli Gelirde meydana gelen sürekli artışlar” şeklinde tanımlanabilir. Bu tanıma göre ekonomik büyüme analizinin milli gelir analizinin devamı olduğunu söyleyebiliriz. Milli gelirde meydana gelen artış ancak milli ekonominin bütününe yönelik büyümeyi yansıtmaktadır ve kişi başına refah artışı hakkında bir fikir beyan etmemektedir. Burdan hareketle büyümeyi kişi başına düşen milli gelir rakamları ile ölçmek daha sağlıklı ve daha doğru bir yaklaşım olmaktadır. Yani tüm bu yaklaşımlardan hareketle büyümeyi “kişi başına düşen milli gelirin artması” şeklinde tanımlamak mümkündür (Berberoğlu, 2010: 227).

Başka bir ifadeyle ekonomik büyümeyi tanımlayacak olursak; kişi başına düşen reel hâsılanın sürekli artması şeklinde tanımlanabilir. Aynı zamanda, bir ekonomide üretimi yapılan nihai mal ve hizmetler miktarında görülen artışlar şeklinde de tanımlamak mümkündür (Atay Polat, 2014: 8).

2.2. Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilirlik kavramının nereden geldiğine yani kökenine bakıldığında, Latince “Sustinere” kelimesinden gelmekte olup sürdürmek, devam ettirmek, sağlamak, desteklemek, var olmak anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Atay Polat, 2014: 9). Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkış nedenlerinden biri özellikle sanayi devrimi sonrasında çevrenin insanoğlu tarafından müdahaleye daha çok maruz kalması ve bunun da dünya üzerinde oldukça ciddi sorunlar teşkil etmesinden dolayı çevreye zarar verilmeden, doğal kaynakların bilinçsizce kullanılmasını engellemek yani çevre ile uyumlu bir şekilde kalkınma düşüncesi ile gelişen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Işıldar, 2011: 49).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ile ilgili birçok tanım yapılmaktadır. Yapılmış olan bu tanımlamalara geçmeden önce “Sürdürülebilir” ve “Kalkınma” kavramlarını ayrı ayrı tanımlamakta yarar vardır. İlk olarak sürdürülebilir sözcüğünü tanımlayacak olursak en basit tanımıyla, “Bir şeyin bugünkü varlığını gelecekte de devam ettirebilmesi” şeklinde tanımlayabiliriz. Başka bir ifadeyle, içinde geleceği de barındıran ve bugünden geleceğe nasıl bir strateji ve hangi plan ve programlarla girileceğini belirleyen bir kavram olarak da tanımlanmaktadır (Sencar, 2007: 73-74).

Sürdürülebilirlik ile ilgili yapılan bu tanımlamalara bakılarak asıl ifade edilmek istenilenin, temelinde gelişmeyi nitelendirdiği ve bu gelişmenin sadece bugünün kuşağı için değil aynı zamanda gelecekte de devam edilmesinin amaçlandığını söylemek mümkündür (Sencar, 2007: 73-74). Kalkınma kavramını kısaca tanımlayacak olursak en kısa haliyle; “ekonomik kalkınma” anlamına gelen bir ifadeyle tanımlayabiliriz (Albayrak, 2018: 5).

Sürdürülebilirlik ve kalkınma kavramlarını ayrı olarak ele alıp tanımladıktan sonra bir bütün olarak da tanımlayacak olursak birçok tanım yapılabilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma; “insanoğlu ile doğa (çevre) arasındaki dengenin oluşmasını sağlayarak doğal kaynakların tüketilmemesi, sonraki kuşakların geleceğini tehlikeye sokmadan onların da bu kaynaklardan ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine, kalkınmalarına olanak verecek şekilde hem bugünkü kuşağın ihtiyaçlarını sağlamak hem de sonraki kuşakların yaşamını ve kalkınmalarını da düşünerek onlar için bir tehdit teşkil etmeden belli bir plan ve program dahilinde hareket etmek” şeklinde tanımlayabiliriz. Sürdürülebilir kalkınma çok boyutlu olan bir kavramdır. Bunlar; sosyal, ekolojik, ekonomik, mekansal ve kültürel boyutlardır (Albayrak, 2018: 5).

Kent Bilim Terimleri sözlüğünde, sürekli ve dengeli kalkınma olarak belirtilen sürdürülebilir kalkınma kavramı, “çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecekteki kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlayan çevreci dünya görüşü” olarak tanımlanmıştır (Sencar, 2007: 74).

Sürdürülebilir kalkınmanın halka ilk olarak 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun yayınlamış olduğu “Ortak Geleceğimiz” raporuyla

tanıtılmıştır. Bu rapor aynı zamanda 1987 Bruntland Raporu olarak da bilinmektedir. Raporda sürdürülebilir kalkınmanın tanımı; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasiteden ödün vermeksizin mevcut ihtiyaçları karşılamak şeklinde ifade edilmektedir (Sinakov vd., 2018: 322).

2.2.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları

Sürdürülebilir kalkınma kavramını açıklarken şöyle ifade edilmişti. Kalkınma ile doğal kaynaklar dengesini dikkate alınarak aynı zamanda gelecek kuşakların da ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak onların refahını önemseyen bir nitelik taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın aşağıda belirtilen üç önemli boyutu vardır.

a.) Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik Büyüme Boyutu

Toplumun refahının artırılabilmesi için temel yapı taşlarından biri de ekonomik büyümedir. Üretilen mal ve hizmette meydana gelen artış şeklinde ifade edilmektedir. Üretilen mal ve hizmet miktarında artışı sağlamak için gerekli olan üretim faktörlerinde kıtlık sorunu ile karşılaşmaktadır. Bundan dolayı kıt olan kaynakların doğru ve dengeli kullanımı bu aşamada büyük bir önem arz etmektedir. Ekonomik açıdan sürdürülebilir kalkınma sistemi, büyümeyi sağlamak için üretilen mal ve hizmet üretiminde devamlılığı sağlamayı amaçlayan, üretim aşamasına zarar verecek olan sektörel dengesizliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan ve borçların yönetilebilecek seviyede sürdürülebilirliğini teşkil edecek bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramını ekonomik boyut yönünden ele aldığımızda, çevreyle uyumlu olacak şekilde ve geri dönüştürülebilme imkânı bulunan ürünlerin üretiminin yapıldığı ve sosyal sorumluluk bilinciyle geliştirilmiş olan ekonomi politikalarının da uygulandığı şeklinde bir anlayış biçimi karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda, çevre açısından sorun teşkil eden girişimlerin önüne geçebilmek, kullanılmakta olan, mevcut bulunan üretim ile tüketim kalıplarını değiştirebilmek için çok yönlü ekonomi ve çevre sorunlarının önlenmesi için politikalar geliştirmek ve bu politikaların uygulamaya geçilmesini sağlamaktır (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015: 309-310).

b.) Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Kalkınma Boyutu

Ekonomik sürdürülebilir süreci ile paralel bir şekilde çevrenin de korunması yani çevresel kalitenin iyileştirilmesi de sürdürülebilir kalkınma yönünden oldukça önem arz etmektedir. Çevresel kalkınma boyutunun amacı, ekosistemlerin devamlı olarak değişime uğrayan koşullarla uyumlu olmasını sağlamaktır. Çevresel yönden sürdürülebilir bir kalkınma sistemi, özellikle yenilenebilir olan kaynakların ön planda tutulmasını sağlamak ve bunun yanı sıra yenilenemeyen kaynakların kullanımında ise yatırımlar yoluyla yerine bırakılmış olanlardan ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktır. Bu anlayış ile hem biyolojik çeşitliliği hem de dünyadaki tüm canlıların yaşamı için önemli olan tüm unsurları korumayı da içinde bulundurmaktadır (Özçağ ve Hotunoğlu, 2015:309-310).

Sürdürülebilir kalkınma her ne kadar çevre unsurları üzerinde duruyor olsa da aynı zamanda ekonominin tamamı ile ilgili olan konularda da sürdürülebilirliğin sağlanmasını gerekli kılmaktadır (Atay Polat, 2014: 12).

c.) Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Boyutu

Ekonomik büyümenin (üretilen mal ve hizmet miktarının) artırılması, aynı zamanda daha fazla gelir artışı elde etmek ve çevrenin de dikkate alınmasının yanında eğitim, sağlık, cinsiyet eşitliği, politik sorumluluk ve benzeri gibi sosyal gelişme için önem arz eden tüm unsurların da dikkate alınması gerekecektir. Yani birey odaklı olarak bilinen sürdürülebilir kalkınmanın bu boyutunda içinde barındırılan unsurların yeterli düzeyde olgunlaştırılması, sürdürülebilirliği amaçlayan bir toplumun gelişimi açısından vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmektedir (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015: 310).

2.2.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

Kökeni çok eskilere dayanan sürdürülebilirlik kavramının kullanımına bakıldığında yeni denilebilecek kadar yakın bir zamanda kullanılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilirlik kavramının ilk kullanıldığı alanlar 19. yy. başlarında tarım, orman ve balıkçılık alanlarıdır. Bu kavramın kalkınma ile buluşması ise ancak 20. yy'da gerçekleşebilmiştir (Tıraş, 2012: 61).

Yazarlardan bazıları sürdürülebilir kalkınmanın temellerini klasik iktisat teorisine kadar dayandırmaktadırlar. Klasik iktisatçıların öne sürdüğü varsayıma göre doğal kaynakların kendi kendini türetme ve sınırsız bulunabilirlik özelliklerine sahip olduklarıdır. Klasik iktisatçıların bu varsayımı, iktisatçıların uzun bir süre çevre sorunlarına karşı duyarsız kalmalarına ve çevre sorunlarını dışlamalarına neden olmuştur (Kaypak, 2011: 22).

Klasik iktisatçılara göre doğal kaynaklar hem sınırsız hem de üretim aşamasında ürüne dönüştürebilme potansiyeli de sınırsızdır. Burada önemli olan nokta doğal kaynakların rasyonel bir şekilde dağılımını sağlamak ve kaynakların tümünün sınırsız olan insan ihtiyaçlarını karşılamak için gerek duyulan mal ve hizmetlere dönüştürebilmektir. Burada ortaya çıkacak olan etkileri dikkate almaya gerek olmadığını söylemektedirler (Tıraş, 2012: 62).

1960'lı yıllara kadar kalkınmanın sağlanabilmesi için girişimlerde bulunulan faaliyetlerin çevreye vermiş olduğu zararlara katlanılması gerektiğini ileri sürerek çevrenin tahribi hiç sorgulanmamıştır. Burada önceliğin kalkınmaya verilmesi gerektiği, çevre sorunlarına yönelik çözümler ise ikinci plana bırakılması gerektiği görüşü benimsenmiştir (Kaypak, 2011: 23).

İkinci Dünya Savaşından sonra hızla gelişim gösteren endüstrileşme ile beraberinde üretim artmış ve üretimin artışıyla birlikte hammadde gereksinimine duyulan ihtiyaç da artmıştır. Endüstrileşmede meydana gelen bu gelişim ve dönüşüm döneminde endüstriler tarafından çevreye bırakılan ve kaynaklarda yaşanan aşırı kullanım, çevrenin daha önceden hiç olmadığı kadar tahrip edilmesine neden olmuştur (Sipahi, 2010: 333).

Yaşanan bu gelişmelerle birlikte doğa ile insanoğlu arasındaki ilişkide, dengelerin artık doğanın aleyhine bozulmaya başlamasına yol açmıştır. Çevrenin kendini koruma ve yenileme kabiliyeti de insanoğlunun elinde bulunan üretim, yöntem ve mekanizmaları karşısında azalmış ve bazı yerlerde ise bir daha telafisi mümkün olmayacak bir şekilde bozulmalara uğramıştır (Sipahi, 2010: 333).

Kalkınma anlayışının çevrede meydana getirdiği hasarın boyutu ancak 1960'lı yıllarda daha belirgin olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle sanayileşmede hızla meydana gelen gelişmelerle birlikte kalkınma ile çevre arasındaki ilişkide

sürekli olarak dışlanan çevre boyutu ancak 1970’li yıllarda gündemde yerini almaya başlayabilmiştir. Daha önceden gündeme gelmeyen çevre boyutunun bu yıllarda gündeme gelmesinin nedeni ise, çevre sorunlarının artık sadece yerel boyutta değil, bölgesel ve hatta küresel boyutta da hissedilmeye başlamış olmasıdır (Tıraş, 2012: 62). Artan çevre sorunlarının bu boyutlara ulaşmasından sonra aşırı kaynak tüketiminin ve çevresel kirliliğinin yaşamı nasıl tehdit etmekte olduğu ve artık çevre sorunlarının göz ardı edilemeyeceği ve çözümlenmesinin artık ertelenemeyeceği açıkça görülmeye başlamıştır (Kaypak, 2011: 23).

Kalkınma anlayışının çevrede meydana getirdiği sorunlar ile ilgili ilk adım 1972 yılında Roma Kulübü tarafından dönemin ileri gelen entellektüellerine hazırlattığı “Büyümenin Sınırları” adlı raporun yayınlanmasıyla başlamıştır (Tıraş, 2012: 62). Bu raporda özellikle çevre sorunlarına neden olan ve üzerinde durulmasının gerekli olduğu düşünülen ve bu açıdan önem arz eden belirli bazı konulara yoğunlaşmıştır. Bu konular; artan nüfus, yapılan endüstriyel üretim, kullanılan besin maddeleri, hammadde ve çevre kirliliği gibi son derece önem arz edecek türden olan konulardır (Daly, 2007: 1).

Roma Kulübü tarafından yayınlanan bu raporda ele alınan çevre sorunu tüm çevreyi tehdit edici bir kaynak sorunu olarak sunulmakta ve buna çözüm olarak da kaynak tüketimindeki izlenimde değişiklik yapılması gerektiği önerilmiştir (Uğurlu, 2009: 29). Bu raporda yer alan “Sıfır Büyüme” tezine gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından tepki gösterilmiştir. En çok gelişmiş olan ülkelerin sınırsız tüketimlerinden kaynaklı doğan çevre sorunları gelişmekte olan ülkeler tarafından kendi gelişimleri önünde en büyük engel olarak görülmekte ve bu gibi engellere karşı çıkılmaya başlanmıştır (Atay Polat, 2014: 12).

Bu raporda dile getirilen çevre sorununun tüm çevre için bir tehdit oluşturduğu kanaatindeki görüşten sonra BM, çevrenin kalkınma ile olan ilişkisini ortaya çıkarmak ve bunun için alınabilecek çeşitli tedbirler konusunda kapsamlı çalışmalar yapmaya başlamıştır (Atay Polat, 2014: 12). BM liderliğinde sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak yapılan bütün çalışmalarda kalkınma ile çevre korumanın önemi anlatılmaktadır. Kalkınma ile çevre korumanın birlikteliğinin sağlanılabilesinin yolu ise küresel katılım ile işbirliğinden geçtiği vurgulanmıştır. Bu tür çalışmaların liderliği ise, BM çatısı altındaki gelişmiş olan ülkeler tarafından

yapılmaktadır. Az gelişmiş olan ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin bu durum karşısındaki görüşleri ise, sürdürülebilir kalkınma olgusu gelişmiş olan ülkelerin kendi gelişimlerinin önüne bir engel olarak konulduğu şeklinde görmekteler (Tıraş, 2012: 68). BM çatısı altındaki gelişmiş olan ülkeler öncülüğünde yapılan bu tür çalışmalar gelişimlerini sağlamak için üretim yapan gelişmekte olan ülkelerin fazla üretim yapmalarının ve kalkınmalarının önünde bir engel teşkil etmektedir (Atay Polat, 2014: 13).

BM tarafından çevre konusunda yürütülen çalışmaların ilki 1972'de Stockholm'de, ikinci çalışması 1992 yılında Rio'da ve üçüncüsü ise 2002 yılında Johannesburg'da gerçekleştirmiş olduğu ve dünyanın üç büyük zirvesi olan bu zirvelere dayanmaktadır (Uğurlu, 2009: 39).

2.3. Ekonomik Büyümenin Çevresel Etkileri

Ekonomik büyüme hem gelişmiş olan ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin en temel makroekonomik hedeflerinden biridir. Ülkeler ekonomilerinin gelişimini sağlayarak toplumun refahını arttırıp, bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadırlar. Ülkelerin ekonomik büyümeyi sağlamaları için toplumdaki var olan üretim faktörlerinin tamamını üretime dahil etmeleri gerekmektedir. Bunun neticesinde de toplumun gereksinimlerini en iyi biçimde karşılayacak olan mal ve hizmetlerin üretilmesini sağlayabilirler (Ulucak, 2015: 85).

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren ülkelerin ekonomik büyümeyi arttırmaya yönelik girişimleri zamanla beraberinde çevre sorunlarını da meydana getirmiştir. Doğal kaynakların düzensiz bir şekilde kullanılmasının yanı sıra, kirlilik sorunu, tıkanıklık, kentsel şiddet ve buna benzer diğer birçok dışsallık türleri ekonomik büyümeden kaynaklı olarak doğan çevresel sorunlardır. İlk aşamalarda ekonomik büyümeyi temel hedef olarak amaçlamış olmaları çevreyi ikinci plana itmiştir (Bruvoll ve Medin, 2002: 27).

2.3.1. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi

Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi, kişi başına düşen gelir dağılımı ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olduğunu savunmaktadır. 1955'te Simon Kuznets tarafından ortaya atılan bu hipoteze göre, ülkelerin ekonomik büyümelerine

bağlı olarak kişi başına düşen gelirin artacağını ancak ilk safhada gelir eşitsizliğinin de artmakta olacağını savunmaktadır. Ekonomik gelişmenin ilk safhalarında görülen bu gelir eşitsizliği, ekonomik büyümenin devamlılığına bağlı olarak belli bir dönüm noktasına ulaşıldıktan sonra artık kişi başına düşen gelir eşitsizliğinin de azalma eğilimine girmeye başlayacağını ileri sürmektedir. Ekonomik büyüme ile kişi başına düşen gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi gösteren hipotez, “Ters U” veya “Çan Eğrisi Hipotezi” olarak tanımlanmaktadır (Koçak, 2012: 79-81).

Daha sonra 1990’lı yıllarda uluslararası platformlarda artık üzerinde durulan en önemli konu “Çevresel Sorunlar” olmuştur. Rio Deklarasyonu sonrasında ülkelerin kalkınma düzeyleri ile çevresel kirlilik arasındaki ilişki sorgulanmaya başlanmıştır. Simon Kuznets tarafından 1955’te ortaya atılmış olan ve büyüme ile kişi başına düşen gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi tanımlamakta olan Kuznets Eğrisi hipotezi, 1990’dan itibaren artık çevreye de uyarlanmaya başlanmıştır. Kuznets Eğrisi hipotezi, 1990’da çevreye uyarlanıp, kişi başına düşen gelir miktarı ile çevre arasındaki ilişkiyi belirlemeye dayalı olarak tekrardan yorumlanmaya başlanmıştır (Koçak, 2012: 79-81)

Sanayi devrimi öncesi ülkelerin ekonomisi tarım sektörüne dayalı olduğu için, çevre kirliliği oranı da buna bağlı olarak oldukça düşüktür. Ancak sanayi dönemine geçiş ile birlikte artık doğal kaynak kullanımı oranında yaşanan artışlar, çevre kirlilik oranının artmasına sebep olacak teknoloji ürünlerinin kullanılmaya başlanması, gelişme ve kalkınmanın çevreye vereceği zarar boyutlarının düşünülmemesinden kaynaklı olarak çevre kirliliğinde hızlı bir artış meydana gelmiştir (Öztürk, 2015: 5).

Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi, ilk olarak 1993’te Ponayotov tarafından çevreye uyarlanmıştır. Bu hipoteze göre, ülkelerin büyüme aşamasının ilk safhalarında çevresel bozulma oranlarının artacağını, ancak kişi başına düşen gelir miktarında belirli bir seviyeye (dönüm noktasına) ulaşıldıktan sonra artık ekonomik büyümenin çevre kalitesine pozitif yönde bir etkisinin olacağını ve çevre kalitesinin giderek iyileşeceğini savunmaktadır (Yücel, 2014: 10).

3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ, DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETİN ÇEVRESEL ETKİLERİ

3.1.Dış Ticaretin Tanımı

Dış ticaret; ülkelerin (en az iki ülke) kendi aralarında yaptıkları mal veya hizmet alım-satımı olarak tanımlanabilir. Ülkeler genellikle bu tür alış-veriő mal alanında gerçekleştirmektedirler. Mal alım-satımının yanı sıra kendi aralarında hizmet alış-veriőinde de bulunabilmektedirler. Örneğın; taşımacılık, sigortacılık ve buna benzer hizmetler gibi alış-veriő de yapmaktadırlar (Onursal, 2013: 37).

Başka bir ifadeyle dış ticareti tanımlayacak olursak; ekonomik ile siyasi yönden egemenliğe sahip olan ülkelerin kendi aralarında yapmış oldukları mal alım satımını (hareketlerini) kapsayıp, ihracat ile ithalattan oluşan bir alış-veriő şeklidir. Ekonomik kalkınmayı hedefleyen ve bu hedeflerini gerçekleştirmek isteyen ülkeler değıően miktarlarda dış ticaretle birbirine bağılıdırlar (Zübeyir, 2018: 8).

Dış ticaret aynı zamanda ihracat ve ithalat yoluyla ülkelerin birçok konuda birbirlerinden etkileşimlerini de sağlamaktadır. Ülkeler arası yapılan ticaret ile birlikte hem birbirlerinin eğlence tarzından hem de tüketim, kültür ve örf adetleri ve bunun gibi birçok konuda bağların kurulması ve sağlamaőtırılmasında oldukça önemli bir etkidir (Zübeyir, 2018: 8).

3.2. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorilerinin temellerine bakıldığında 18. yy'a dayanmaktadır. Bu teorilerin amacı, ülkelerin birbirleri ile mal ve hizmet alım-satımını yapmalarındaki nedeni açıklamaktadır. Dış ticaret teorilerinin de zamanla her Őeyde yaşandığı gibi, bir evrimden geçmiştir. Klasik iktisatın temellerini atan (kurucusu olan) A. Smith tarafından 1776 yılında "Ulusların Zenginliğı" adlı eserinin yayınlanmasıyla Klasik Dış Ticaret Teorisinin temelleri atılmıştır. Bu teori belli bir süreden sonra eksik yönlerinden dolayı eleőtirilmeye başlanmış ve zamanla yerini artık Neo-Klasik Dış Ticaret Teorilerine bırakmıştır. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorilerinin yanıtını bulamadığı soruları cevaplayan Yeni Dış Ticaret Teorileri de bu soruları cevaplayarak dış ticareti anlamaya farklı bir boyut kazandırmıştır. Yeni teorilere göre

geleneksel teorinin öngördüğü nedenler olmaması halinde bile dış ticaret yinede yapılabilir olduğunu öne sürerek yeni nedenler ortaya atmıştır (Golovko, 2014: 76).

3.2.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Merkantilist düşünce, dış ticaretin sadece ihracat yapanın kazancına (yararına) olacağını savunmuştur. Bu görüş özellikle 16. ve 17. yy'da etkili olmuştur. Bu görüşleri eleştiren A.Smith ise, ticaret yapan (ithalat ve ihracat) her iki ülkenin de kazancına olacağını ileri sürmüştür (Golovko, 2014: 76). A. Smith'e göre; Dünya servet stokunun sabit olduğunu kabul eden Merkantilistlerin aksine, sabit olmadığını ve yapılan ticaretten her iki ülkenin de kazançlı çıkacağını savunmuştur (Kılınç, 2017: 25).

Klasik iktisadın belirli üç temel varsayımı bulunmaktadır ve bu varsayımları şu başlıklar altında sıralayabiliriz;

- ✓ Bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri “iktisadi insan” (homoeconomicus) varsayımı.
- ✓ “Bırakınız yapsınlar, bırakın geçsinler” (laissez faire, laissez passer) yani devletin müdahalesi olmaması varsayımı
- ✓ Ekonomik hayatı düzenleyen “görünmez el” (invisible hand) varsayımı şeklinde sıralayabiliriz (Kılınç, 2017: 25-26 & Golovko, 2014: 76).

3.2.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

A.Smith tarafından 1776'da yayımlanan “Ulusların Zenginliği” adlı kitapta ele almış olduğu dış ticaret teorisini “Mutlak Üstünlükler Teorisi” ile açıklamıştır. A.Smith'in bu teorisinde iki ana noktaya vurgu yapılmaktadır. “Uluslararası uzmanlaşmanın ve serbest ticaretin yararına” vurgu yapılmıştır. A.Smith'in ele almış olduğu bu teoriye göre hangi ülke diğer bir ülkeye göre üreteceği malı daha düşük bir maliyetle üretebiliyorsa o ülke o mal üretiminde uzmanlaşmalı ve o malı daha çok üreterek ihraç edip daha yüksek maliyetle üreteceği malları ise diğer ülkelerden ithal etme yoluna gitmelidir. Ülkeler üretimlerinde bunu uyguladıkları takdirde her iki taraf da bu durumdan kazançlı çıkacaktır. A. Smith yayımladığı eserinde bu konuyu, eğer ki yabancı bir ülkenin ürettiği bir malı bizim üretmemiz bize maliyeti yüksek oluyorsa ve onu o ülkeden ithal etmek bize maliyeti daha düşük olucaksa onu

kendimiz üretmek yerine o ülkeden daha üstün olduğumuz bir endüstrinin üretiminin bir bölümüne karşılık ondan ithal etmek bizim yararımıza olacaktır, şeklinde açıklamıştır (Temel, 2017: 9).

Tablo 1: Mutlak Üstünlükler Teorisi

Bir İşçinin Bir Günde Üretebildiği Mallar		
Ülke	A Malı	B Malı
Amerika	50 birim	30 birim
Almanya	20 birim	80 birim

Kaynak: Seyidoğlu, 2013: 27

Tablo 1’de verilen örneğe bakıldığında ülkelerin üretim yaptıkları mallarda bir günde kullanılan bir birimlik emek ile ne kadar miktarda mal üretimi yapıldığını göstermektedir. Tabloda örnek olarak verilen Amerika ve Almanya gibi iki ülkenin bir birim emek ile üretilen mal miktarı ne kadar büyük olursa emek verimliliği de o derece yüksek olacaktır.

Tabloda verilmiş olan örnekten hareketle Amerika’nın A malı üretiminde, Almanya’nın ise B malı üretiminde uzmanlaşması gerektiği sonucu açıkça görölmektedir. Çünkü Amerika’nın A malını, Almanya’nın ise B malını az maliyetle çok miktarda üretebildikleri görölmektedir. Bu iki ülkenin bu malları daha ucuza ürettikleri için karlı bir ticaretin yapılabileceğini göstermektedir (Seyidoğlu, 2013: 27).

Bu tablodaki örneğe göre Amerika, Almanya’dan 50 birimlik A malı karşılığında kendisinin ürettiği 30 birimlik B malından daha yüksek miktarda teklif gelirse, aynı şekilde Almanya, Amerika’dan 80 birimlik B malına karşılık 20 birimden daha fazla miktarda bir A malı teklif edilirse her iki ülke de bunu çok kazançlı bulacaktır. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere burada temel ilke ise, her iki ülkenin de birim emek başına düşen malların üretim miktarlarının birbirinden farklı olmasıdır (Temel, 2017: 10).

A.Smith’in Mutlak Üstünlükler Teorisi her ne kadar uluslararası ticaretin nedenlerini bilimsel bir biçimde açıklama konusunda önemli bir adım olsa da ülkeler arasında yapılan ticaretin büyük bir bölümünü ise açıklayamaz olması da bir gerçektir. Örneğin; bir ülke sanayisi gelişmiş olmasından dolayı tüm malları diğer ülkelerden daha az bir maliyetle üretiyorsa ne olur?

Sanayisi ileri düzeyde gelişmiş bir ülke ile diğer taraftan yoksul bir ülke var olduğu düşünülürse ve gelişmiş olan ülke malların tamamında üretim miktarında mutlak bir üstünlüğe sahip olacaktır. Böyle bir durum gerçekleşirse bu ülkeler arasında dış ticaretin yapılması nasıl söz konusu olabilir. Bu durumda ticaret yapılamayacak anlamı ortaya çıkar. Tabii bu da gerçek hayatta dünya koşullarıyla bağdaşmamaktadır (Seyidoğlu, 2013: 28).

A.Smith'in bu teorisi bir ülke birden fazla malı daha ucuz bir maliyetle üretirse dış ticaret nasıl gerçekleşecek sorusunu yanıtlamakta yetersiz kalmıştır (Golovko, 2014: 77). Verilen tablodaki örnekte Amerika her iki mal üretiminde de Almanya'ya göre daha üstün olmuş olsaydı eğer bu durumda bu teoriye göre dış ticaretin yapılması gerçekleşemezdi. Bu durumda yapılan üretim maliyetlerinde mutlak üstünlüğe değil göreceli üstünlüğe bakılmanın gerekeceği savunulmuştur. Bu alanda dış ticaret daha geniş ve daha açıklayıcı olan bir teori zeminine "David Ricardo" tarafından oturtulmuştur (Temel, 2017: 10).

3.2.1.2. Mukayeseli Üstünlükler Teorisi

Dış ticaret ile ilgili teoriyi ortaya ilk atan A.Smith'ten 30 yıllık bir süreçten sonra 1817'de Ricardo'nun dış ticaret ile ilgili teorisini "On the Principles of Political Economy and Taxation" isimli çalışmasında ortaya koymuştur. Ricardo'nun dış ticarete bakışının A.Smith'ten farklı olduğu nokta ülkelerin bir ürünün üretiminde uzmanlaşılması ve daha ucuza üretimi yapılmasından ziyade daha çok diğer ülkelerle olan izafi durumunu ön planda tutmuştur. Ricardo'nun izafi durumu önemsemesindeki neden ülkelerin üretmiş oldukları ve mutlak olarak da üstün olduğu mallar yerine mukayeseli açıdan daha üstün olduklarını üreterek ihracatını yapması gerektiğini söylemektedir. Mukayeseli olarak üstün olduklarını üretilip satışını gerçekleştirerek mukayeseli olarak daha az üstünlüğe sahip olduğu ürünleri ise ithal etmesi gerektiğini savunmaktadır. Ülkelerin mutlak üstünlükten ziyade mukayeseli üstünlüğe göre hareket etmeleri her iki ülkenin de kazançlı çıkacağını söylemiştir (Temel, 2017: 10-11).

Ricardo'nun savunmuş olduğu mukayeseli üstünlük teorisine göre bir ülke tüm mal üretiminde diğer ülkelere göre mutlak üstünlüğe sahip olmasından daha önemlisi mukayeseli olarak diğer ülkelere göre o mal üretiminde üstünlük

derecesinin ne kadar olduğudur. Bu durumda üretim olarak izafi üstünlüğe sahip olduklarında uzmanlaşması mukayeseli üstünlüğü meydana getirir. Ülkelerin mukayeseli üstünlüğe göre üretim yapmaları kaynak açısından da karlı çıkmalarını sağlamaktadır. Ülkeler mukayeseli üstünlüğe göre, üretiminde daha yüksek verim elde edilen malları üretirken veriminde daha zayıf olduğu ürünleri üretmede kullanılacak olan kaynağın aktarılmasını sağlayacaktır. Bu durumda ise, kaynakların daha tasarruflu bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. Mutlak üstünlükte her ne kadar daha iyi bir durumda olsa da izafi olarak diğer ülkelere göre daha az verimli bir üretim yapıyorsa ülkelerin bu mal üretiminde kullanacağı kaynakları israf etmiş olacaktır. Ülkeler üretiminde verimsiz olduğu malları ithal yoluna giderek oraya kullanılacak kaynakları ise daha verimli olduğu malların üretim alanlarına kaydırılması gerekmektedir. Bunu yapan her ülke daha kazançlı çıkacaktır (Temel, 2017: 10-11).

Tablo 2: Mukayeseli Üstünlükler Teorisi

Bir İşgünü ile Üretilen Mal Miktarları		
Ülke	Kumaş (Mt)	Şarap (lt)
İngiltere	80	40
Portekiz	10	20

Kaynak: Temel, 2017: 12

Tablo 2'deki örneğe bakıldığında İngiltere'nin her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Portekiz'e göre her iki malı da daha ucuza üretmektedir. Bu duruma göre dış ticaretin yapılmasına gerek yok. İngiltere hem kumaş hem de şarap ihtiyacını kendisi üreterek karşılayabilmektedir. Fakat Ricardo'nun mukayeseli üstünlükler teorisine göre bakıldığında ise bu durumda da dış ticaret yapılabilir. Bu ticaretten de her iki ülkenin kendi kazancını arttıracığını söylemektedir.

Ricardo'nun Mutlak Üstünlükler Teorisine göre İngiltere kumaşta Portekiz'e oranla 8 kat daha fazla üretim yaparken, şarapta ise bu oran 2 kattır. Bu durumda İngiltere kumaş üretiminde uzmanlaşmış üretim yaparak ihracat yapmalı, şarap üretiminden ise vazgeçerek ithal etmelidir. Şarap üretiminde verimin az olmasından dolayı orada kullanılan kaynağın da daha verimli olduğu malların üretimi için kullanması daha faydalı olacaktır ve bu durumda her iki ülkenin de dış ticaretten kazançlı çıkacağını savunmaktadır.

Portekiz açısından bakıldığında ise, İngiltere'ye göre tersi bir durum söz konusudur. Portekiz kumaş üretiminde İngiltere'ye göre maliyet yüksekliği 8 kat daha fazla iken, şarapta ise 2 kat daha fazladır. Portekiz'in bu durumda İngiltere'ye oranla 8 kat daha fazla bir maliyetle kumaş üretimini yapmak yerine kumaşı İngiltere'den ithal etme yoluna gidip sadece şarap üretimini yapması kendi yararına olacaktır.

Bu durumda İngiltere'nin kumaş üretiminde uzmanlaşması, Portekiz'in ise şarap üretiminde uzmanlaşması sonucunda hem kaynak açısından karlı çıkacaklardır hem de dış ticarete her iki ülke de kazançlı çıkacaktır (Seyidoğlu, 2007: 29-30).

3.2.2. Neo-klasik Dış Ticaret Teorileri

Klasik dış ticaret teorileri tarafından savunulan emek-değer teorisinde emek dışındaki diğer tüm faktörlerin ihmal edilmesi eleştiri odağı olmuştur. Neo-klasik iktisatçılar ise, klasik dış ticaret teorisinin emek maliyeti dışında ele almadığı diğer tüm faktörleri de ele alarak "fırsat maliyeti" kavramı adı altında Ricardo modelinin özüne dokunulmadan yeniden revize edilmiştir. Fırsat maliyeti kavramına göre, üretim sadece emek maliyetine göre değil, diğer tüm faktörlerin de kullanımıyla birlikte ortaya çıkmaktadır (Bayraktutan, 2003: 177-178).

Ricardo modeli, Marshall tarafından iki mallı bir model olmaktan çıkarılmış. Marshall, malların değerini karşılaştırmak için fayda-değer kuramını kullanmıştır. Bunun yanı sıra maliyeti etkilediğinden dolayı sermaye faktörünü de dikkate almış fakat yine de emek-değer kuramının yarattığı etkiden tamamen çıkamamıştır. Emek-değer teorisinden tam olarak kurtulmak için, fırsat maliyeti kuramını modele dahil edip emek-değer kuramının devre dışı kalmasını sağlayabilmiştir (Bayraktutan, 2003: 177-178).

Fırsat maliyeti kuramına göre; bir malın üretiminin bir birim arttırılabilmesi için ihtiyaç duyulan kaynakların serbest bırakılmasını sağlayıp, buna karşılık bir başka üretimi yapılan maldan vazgeçilmiş olan miktarı anlatmaktadır (Golovko, 2014: 79-80).

3.2.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Yeni Dış Ticaret Teorileri adı altında 1970’li yılların sonuna doğru ortaya çıkmış olan bir teoridir. Bu teori özellikle, uluslararası ticaret ile ilgili oldukça önemli bir gelişme oluşturmaktadır. Yeni dış ticaret teorilerinin en önemli özelliği ise; geleneksel dış ticaretin temel unsurları olarak kabul edilen tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını terk edip, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasalarını analizin temeline almış olmasıdır (Akkoyunlu, 1996: 71).

Yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına neden olan faktör ise; diğer teorilerin uluslararası ticarete ampirik olarak gözlemlenen önemli olguların açıklanmasında yetersiz kalmış olmalarıdır (Golovko, 2014: 81).

Yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkışı açısından zemin hazırlayıcı olarak görülen ilk ampirik çalışma ise; Wassiliy Leontief tarafından 1953’te yapılmış olan çalışmadır (Golovko, 2014: 81). Wassiliy Leontief, bu çalışmasında Amerika ekonomisinin 1947 yılına ait dış ticaret verilerini girdi çıktı tablolarıyla değerlendirerek elde edilen sonuçların Heckscher-Ohlin teorisinin ortaya koyduğu sonuçları ile tamamen çelişen sonuçlar elde etmiştir. Leontief’in ortaya koymuş olduğu bu bulgular büyük yankı uyandırmış ve literatürlerde “Leontief Paradoksu” olarak yer verilen söz konusu bu çelişki, Amerika’nın daha çok sermaye yoğunluklu mal ihraç etmesi gerekiyorken, bunun aksine daha çok emek yoğun malları ihraç edip buna karşılık da sermaye yoğunluklu olan ürünleri ithal etmesi durumundan kaynaklanmaktadır. Leontief bu durumu, diğer ülkelerdeki işçilere göre Amerikan işçilerinin daha yüksek nitelik ve üstünlüklere sahip olduğu tezi ile açıklamıştır. Leontief, 1 Amerikan işçisini 3 yabancı işçiye eşdeğer olarak kabul etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında zaman Amerikan ekonomisinin daha çok emek zengini olduğu ve bundan dolayı uluslararası uzmanlaşmaya da nitelikli emek gerektirecek yüksek teknoloji ürünleri ihraç edip katılmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201).

Leontief’in literatürde yer almaya başlayan bu çelişkisi zamanla tartışmalara ve yeni teorilerin doğmasına neden olmuştur. Çünkü Leontief sadece Amerikan ekonomisi üzerinden yapmış olduğu çalışmada böyle sonuçlar elde etmiştir. Oysaki dış ticaret dünyada iki yüze yakın ülke arasında ve on binlerce ürün üzerinden yapılmaktadır. Aynı zamanda, ticareti yapılan bu ürünler sürekli ve hızla hem yapısal

yönden hem de kalite bakımından ve birçok özellik yönünden değişim göstermektedir (Golovko, 2014: 82). Dolayısıyla dünya ticaretinin böyle karmaşık bir yapıya sahipken bunu sadece bir teori ile başarılı bir biçimde açıklamak pek de mümkün olamaz (Seyidoğlu, 2007: 110).

Yeni dış ticaret teorileri incelenirken bu süreçte karşılaşılan temel güçlük ise, teorinin çok sayıda alternatif yaklaşımları içine alan eksik rekabet piyasa modellerine dayanması sebebiyle genel ve sadece bir dış ticaret teorisinin olmamasıdır. (Akkoyunlu, 1996: 73). Bundan dolayı da literatürde Yeni Dış Ticaret Teorileri incelenmesi ile ilgili iki temel yaklaşım yer almaktadır. “Eksik rekabet dış ticaret teorilerinin, tekelci rekabet ve oligopolistik dış ticaret teorileri çerçevesinde sınıflandırılarak incelenmesi ve bu yeni teorilerden önemli belli başlılarının değerlendirilmesi” (Golovko, 2014: 82). Burada amaç, dış ticaret teorilerinin geneline bakmak olduğu için yeni dış ticaret teorilerinden belli başlı olanların bir kaçına değinmekte fayda vardır (Akkoyunlu,1996: 82).

- ✓ **Nitelikli İşgücü Teorisi:** Bu teori Keesing (1966) ve Kenen (1968) yapmış oldukları çalışmalarıyla gelişen bir teoridir. Bu teoriye göre, ekonomisi sanayiye dayanan ülkeler arasında yapılan dış ticaretin önemli bir bölümünün nitelikli işgücünün oluşturduğu farklılıklarla açıklanması mümkündür. Bu görüşe göre belirli çeşitlerdeki mesleki ya da nitelikli işgücü yönünden zengin olan ülkelerin üretiminin de büyük bir oranı bu faktörlerle yapılan üretimi gerçekleştirilen mallarda daha çok uzmanlaşmaktadırlar. Aynı şekilde niteliksiz bir emeğe sahip olan diğer ülkeler de bu malların üretiminde daha çok uzmanlaşmaktadırlar. Bu durumda her ülke böylece uzmanlaşmış olduğu malları ihraç etmektedirler (Golovko, 2014: 82-83, Seyidoğlu, 2009: 100-101).
- ✓ **Teknolojik Açık Teorisi:** Bu teori Posner tarafından geliştirilmiş olup, faktör donanımı yönünden ülkeler arasında herhangi bir farklılık olmasa da yine de dış ticaretin yapılabileceğini ileri sürmektedir. Bunun nedeni olarak da, her ülkenin aynı teknik bilgiye sahip olmadığını yani bir ülkede bulunan teknik bilginin diğer bir ülkede bulunmaması, bu bilgiden yoksun olması şeklinde ifade etmektedir (Golovko, 2014: 83). Buna göre, sanayileşmiş olan ülkelere yeni bir mal veya üretim süreci keşfedecek olanların aynı zamanda

bu malların da ihracatçıları onlar olacaktır. Fakat belli bir zamandan sonra diğer ülkeler de ya taklit yoluyla ya da öğrenme ve diğer farklı yollarla bu teknolojiye erişeceklerdir (Seyidoğlu, 2009: 102). Zamanla diğer ülkelerin de bu teknolojiye erişmelerinden sonra, emek ve doğal kaynak yönünden daha karlı olan ülkeler bu malları daha ucuza üretme imkânına sahip olacaklar. Böylece zamanla bu malları ilk üreten ve ihraç eden ülkeler artık ithalatçı konumuna düşecekler (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201). İki ülke arasında yapılan ticaretin dengelenmesi ve istikrarlı olması için tek seçenek, taklitçi olan ülkenin de yeni ürünler keşfetmesi durumuna bağlıdır (Golovko, 2014: 83).

- ✓ **Tercihlerde Benzerlik Teorisi:** Brunstam Linder tarafından geliştirilmiş olan bu teoriye göre, homojen olmayıp ticareti yapılan sanayi ürünlerinin talep koşullarından dolayı yapıldığını ileri sürmektedir. Linder, ülkelerin gelir düzeylerinden ziyade, zevk ve tercih yönünden benzerlik gösteren sanayileşmiş ülkelerin kendi aralarındaki dış ticareti giderek artacağını ifade etmektedir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201).
- ✓ **Tekelci Rekabet Teorisi:** Bu teori aynı zamanda dış ticaret teorilerinin temelini oluşturan bir teoridir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 202). Tekelci rekabet teorisine göre, firmaların bir taraftan daha çok artan verimler koşullarında üretim yaptıkları için diğer taraftan rekabet avantajını arttırabilmek için ürün farklılaştırmasına gittiklerinden dolayı tek elci ve rekabet şartları ortaya çıkmaktadır (Golovko, 2014: 85). Bu durumdan dolayı tüketiciler, bir malın yakın ikamesi olan mallardan ülke içinde üretimi yapılmıyorsa, özel zevk ve tercihlerine göre uygun olan malları ithal yoluyla tüketebilme imkânına sahip olmaktadır. Diğer taraftan da, artan verim koşulları altında üretimini yapmakta olan firmalar, ihracata yönelik olarak üretimlerini genişlettikçe birim maliyetleri de düşecektir ve bundan dolayı da kaynak kullanımındaki verimlilik oranını da yükseltebilme imkânına kavuşacaklardır (Golovko, 2014: 85, Seyidoğlu, 2009: 108-109).

3.3. Dış Ticaret Politikaları

Dış ticaret politikası, hükümet tarafından ülkelerin dış ticaretinin belirlenen hedefler doğrultusunda gerçekleşmesi için yaptığı düzenlemelerle alınan önlemler şeklinde tanımlanmaktadır (Dinler, 2013: 575).

Dış ticaret politikası, serbest ve koruyucu dış ticaret politikaları diye iki gruba ayrılmış olmasına rağmen, günümüzde dış ticaret politikası denilince daha çok koruyucu dış ticaret politikasının bahsedildiğini söylemek mümkündür (Işıldar, 2011: 29).

Serbest dış ticaret politikası, yapılan dış ticarete hükümet tarafından hiçbir müdahale ve engelin olmaması şeklinde ifade edilir. Serbest dış ticaret politikası ilk olarak sanayi devrimine ilk giren İngiltere ve birçok Batı Avrupa ülkesinde uygulanmış olup 20. yy. başına kadar bu politika uygulanmaya devam edilmiştir. Ancak sanayi devrimini geç gerçekleştiren Almanya ise, serbest dış ticaret politikası yerine koruyucu dış ticaret politikasını uygulamış ve tıpkı Almanya gibi gelişmekte olan diğer ülkeler de koruyucu dış ticaret politikasını uygulamaya devam etmişlerdir. Bu nedenle günümüzde dış ticaret politikasından bahsedilirken burada genelde serbest dış ticaret politikasının kastedildiğini söylemek mümkündür (Dinler: 2013: 575). Ülkelerin genişleyen dünya ticaretinden daha fazla yararlanıp kazanç sağlamak için birbirleriyle yapacakları alışverişlerde serbest ticarete ortam hazırlayarak üretim yaptıkları mallarda ise maliyet yönünden daha çok karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malda uzmanlaşma yoluna gitmeleri durumunda kendileri için daha kazançlı olacaktır (Parasız, 2008: 541).

3.3.1. İthal İkamesine Dayalı Dış Ticaret Politikası

Bu politika, ülkenin daha önceden dışarıdan ithal ettiği malları artık yurt içinde üretimini amaçlayan, koruyucu ve özendirici bir sanayileşme stratejisinin uygulamasıdır. Genellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek için uygulanan bu politika hem ekonomilerinin tarım sektörüne dayalı olmasının yanı sıra bir de sanayileşmelerinde de gerekli bir politika olduğu düşüncesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna göre artık ülkenin dışarıdan ithal ettiği sanayi mallarını kendi ülkelerinde üretilmesini sağlamak ve böylece ithal edilen

sanayi mallarının ithalatını kısıtlama amacına dayanmaktadır. Ülkelerin bu politikayı uygulamaya koyabilmeleri için uzun yıllar boyunca ithal edilip ülkenin iç pazarında önemli bir tüketim malı olan mallar incelenilerek bu malları ithal etmek yerine kendi piyasalarında üretimini sağlamak için yerli üreticilere gereken teşvik desteğinin sağlanması ve bu malların ithalatının önüne geçmek için ise ya kotalar konularak veya gümrük vergileriyle bunu engelleme yoluna giderler (Işıldar, 2011: 30).

Bu politika ile ithalatın kısıtlanmasıyla ülkenin kendi iç gelişimini sağlama imkânı bulması ve kaynakların dışa aktarılmasının engellenmesi de söz konusudur. Kaynakların dışa aktarımının engellenmesiyle ülke içinde döviz tasarrufu da sağlanmış olur. Bu da ülkelere dış açıklarını kapatma imkânı sağlar (Işıldar, 2011: 30).

3.3.2. İhracata Dayalı Dış Ticaret Politikası

1970'li yıllarda eleştiri almaya başlayan ithal ikameci politikalar yerini yeniden liberal, dışa dönük olan politikalara bırakmasına neden olmuştur. Eleştiri alan ithal ikameci politikalara bir alternatif olarak görülen bu politika, gelişimini sağlamakta olan ülkelerin dış piyasalara açılmalarını teşvik etmek ve bu ülkelerin gelişmiş olan ülkelerle ticarete rekabet edebilmeleri için gerekli ürünlerin ihracatını kolaylaştıran bir politikadır. İhracata dayalı dış ticaret politikası, ülkenin ithalatından daha çok ihracatını şekillendiren ve yapılan üretimin ülkenin kendi iç piyasası için değil dış piyasalar için üretilmesini sağlamak ve bunu gerçekleştirmek için de gereken teşviklerin yapılmasını amaçlamaktır (Işıldar, 2011: 31).

Burada devlete düşen en temel görev ise; ülkeye döviz girişini arttırmak, istihdamın artırılması ve gelişmiş olan ülkelerle dış pazarlarda rekabeti güçlendirmek için ihracatı teşvik etmeye yönelik yöntemler geliştirmesidir. Burada ihracata sağlanacak olan teşviklerle malın ülke içinde üretimini arttırmak ve aynı zamanda üretilecek malın ihracatı için maliyetlerini de azaltıp dış piyasalara çıkmasını teşvik etmekte mümkündür (Ertürk, 2001: 32).

3.3.3. Karma Politika

Adından da anlaşılacağı üzere sadece ithalatı veya ihracatı teşvik edici olmayıp ikisini de teşvik edici olan bir politikadır. Bu politikanın amacı, gelişimini

sağlamakta olan ülkelerin ithalatı kısıtlama veya ihracatı arttırmak şeklindeki tek yönlü bir politika izlemek yerine, her iki durumun da en uygun bir şekilde birlikte ve dengeli bir biçimde yürütmesini sağlamaktır. Bunu geliştirmiş olan ülkeler daha başarılı bir şekilde uygulayabiliyorlarken, geliştirmekte olan ülkelerin bu politikada başarılı olmaları için ekonomik temellerini sağlam oturtmaları gerekmektedir (Yiğit, 1996: 14, Işıldar, 2011: 31-32).

3.3.4. Stratejik Dış Ticaret Politikaları ve Dışsalık Politikaları

Stratejik dış ticaret politikasına göre, devlet kendi çıkarları doğrultusunda dış ticarete müdahalede bulunabilir (Işıldar, 2011: 32). Karma politika niteliğinde olan bu politikada iki esas yaklaşım söz konusudur. Bunlar birincisi, rant aktarma, ikincisi ise yerli piyasayı korumaktır. Burada rant aktarma yaklaşımı, devletin kendi yerli sektörünü ihracata yönlendirme amaçlı yaptığı teşviklerle destekleyerek, aynı zamanda o sektörlerdeki yabancı olan firmalardan kendi ülkesindeki yerli firmalara bir rant geçişini sağlamasını ifade etmektedir. Yerli piyasayı koruma yaklaşımı ise; ülkenin, yabancı firmalarla dış piyasada rekabet edemeyecek düzeyde olan endüstrilerinin, rekabet edebilir düzeyine ulaşana kadar onları koruma altında tutmasıdır. Burada da geleneksel ticaret teorilerindeki gibi, ithalata rakip olarak üretimini gerçekleştiren endüstrilerin belirli tarife veya kotalarla korunmasını sağlayıp, karların yabancı firmalardan yerli olan firmalara aktarımını amaçlamaktır. Bu politika da hakim olan düşüncüyü “Komşunu fakirleştir” şeklinde ifade etmek mümkündür (Çakmak, 2004: 53-54).

Dışsalık Politikaları ise; stratejik politikadaki gibi yabancı firmalardaki rantları yerli firmalara aktarma gibi bir amaç içermemektedir. Pozitif dışsalık yaratacak olan ileri teknoloji tüm endüstrilerin korunmasına yönelik uygulanan politikalar (Işıldar, 2011: 32-33)

Dışsalık politikalarını, stratejik politikalarından ayıran en önemli özelliği ise, devlet kendi ülkesindeki yerli firmaların Ar-Ge harcamalarını destekleyecek olursa, bu bütün dünyanın kazancına olacaktır düşüncesindeki yaklaşımıyla ön plana çıkmaktadır. Burada Stratejik politikalarda olduğu gibi “Komşunu fakirleştir” düşüncesi söz konusu değildir (Çakmak, 2004: 49).

3.4. Dış Ticaretin Çevresel Etkileri

Dış ticaretin çevreye olan etkisi, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişim göstermektedir. Gelişmiş olan ülkelerde çevre standartlarının getirdiği maliyetlerden dolayı endüstriler temiz ve çevreye zarar vermeyen teknolojiler kullanarak üretimlerini yapmaktadırlar. Çevreyi korumaya yönelik uygulanan politikalar ve kişi başına düşen gelirin yüksek olmasından dolayı tüketicilerin tercihlerini iyi ürünlerden yana kullanmaları, endüstrileri gelişmiş teknoloji aletlerini kullanmaya itmektedir. Bu da çevreye verilen zararın ve kirliliğin düşmesini sağlamaktadır. Fakat ekonomik büyümeyi hedefleyen gelişmekte olan ülkelerde ise aynı şey söz konusu değildir. Gelişmekte olan ülkelerdeki çevre standartlarının esnek olması veya hiç olmaması çevre için büyük tehlikeler yaratmaktadır. Bazı gelişmiş olan ülkelerdeki sektörler çevre standartlarının yüksek olmasından dolayı maliyetten kurtulmak için gelişmekte olan ülkelere doğru kayarak üretimlerini burada gerçekleştirmektedirler. Ekonomik kalkınmaya daha çok önem verildiği için çevre arka planda tutulmuştur. Dış pazarlarda rekabet edebilmek için doğal kaynakların aşırı kullanılması ve gelişmiş teknolojilerin az olmasından dolayı çevreye olan zararı da arttırmaktadır. Kişi başına gelir miktarının düşük olması da üretilecek olan ürünün kalitesini etkilemektedir. Özellikle dış ticaretin serbestleşmesi süreciyle birlikte ülkelerin kullanacağı teknoloji ürünlerinde de farklılıklar yaşanmaktadır. Dış ticaretin serbestleşmesiyle birlikte çevre ile olan ilişkisini şu başlıklar altında ele almak mümkündür.

3.4.1. Ölçek Etkisi

Serbest ticaretin artması ve ekonomik faaliyetlerdeki genişlemeyle birlikte kirlilik oranının da artmasına neden olmaktadır (Tombak, 2018: 61). Ticaretin serbestleşmesiyle birlikte bir rekabet ortamı da doğmaktadır. Dünya piyasasına girilmesiyle birlikte pazarın büyümesi ve tüketici sayısında meydana gelecek artıştan dolayı firmalar daha fazla üretim yapma yoluna giderler. Bu rekabete giren firmaların ölçek ekonomilerinden faydalanmak için üretim ölçeklerinde artışa gider. Bununla birlikte artacak olan üretim, kirlilik miktarının da artmasına neden olacaktır. Bu durumda görülen o ki serbest ticaret ile kirlilik arasında pozitif bir ilişki vardır (Işıldar, 2011: 42). Antweiler vd. yapmış oldukları bir çalışmada ülkelerin üretim

ölçeğini arttırmalarından dolayı %1'lik bir ölçek artışında çevre kirliliğini %0,25-0,50 arasında arttırdığı hesaplanmıştır (Gökalp ve Yıldırım, 2004:100).

3.4.2. Yapısal Etki

Serbest dış ticaretteki artışa bağlı olarak bazı yapısal alanlarda değişikliklerin yaşanmasıdır. Meydana gelen bu etki ülkelerin hangi sektör alanlarında uzmanlaştıklarına bağlı olarak değişmektedir (Tombak, 2018: 61). Ülkeler hangi malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ise o malda uzmanlaşmaya gider. Burada ülkelerin uzmanlaşacağı sektörler göre çevreye olan etkileri de değişiklik gösterecektir. Çevre kirliliğine sebep olmayan mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ise o mallarda uzmanlaşır ve böylece çevreye olumsuz bir etkisi olmayacaktır. Tam tersi bir durumda ise ve bununla birlikte çevreyi korumaya yönelik politikalar uygulanmıyorsa veya bu politikaların esnek olması durumunda ise, çevreyi kirlletici sektörlerde uzmanlaşmaya gitmesi ve doğal kaynakların aşırı şekilde kullanılması sonucunda dış ticaretin çevreye olumsuz etkisi olacaktır (Işıldar, 2011: 43).

Gelişmiş olan ülkelerde çevreyi korumaya yönelik uygulanan katı politikalarından dolayı çevreyi kirlletici sektörler pek rastlanılmaz. Gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik kalkınmayı daha çok önemsedikleri için daha esnek politikalar uygulamaktadırlar ve bu da kirlilik düzeyi yüksek olan ürünlerde uzmanlaşmalarına neden olmaktadır (Tombak, 2018: 61).

3.4.3. Teknik Etki

Ticaretin serbestleşmesi süreci beraberinde birçok gelişmenin yaşanmasına da neden olmuştur. Ticaretin serbestleşmesi ve rekabetin de artması, ülkelerin teknolojilerinde değişimlere de neden olmuştur. Kişi başına düşen gelir artış göstermiş ve bu da tüketicilerin ürün tercihlerinde değişiklikler meydana getirmiştir. Tüketiciler daha çok temiz ürünler tercih ederek sektörlerin de bu doğrultuda ürün üretimlerini sağlamaktadır. Çevreye zarar vermeyen ürünlerin üretimindeki artış, yatırımcıları temiz teknolojileri kullanmaya itmiştir. Bu durum sonucunda, çevreye verilen zarar oranında düşüşe neden olmuştur ve çevre kirliliği azalma eğilimine girmiştir (Işıldar, 2011: 44). Teknik etkinin dış ticaretin serbestleşmesiyle birlikte

gelişmiş olan ülkelerde üretilen çevre dostu temiz teknolojilerin gelişmekte olan ve az gelişmiş olan ülkelere gelmesini de sağlamaktadır (Tombak, 2018: 61-62).

3.4.4. Kirlilik Sığınakları Hipotezi

Kirlilik Sığınakları Hipotezi, gelişmiş ülkelerde uygulanan çevreyi korumaya yönelik katı politikalar nedeniyle kirlilik düzeyi yüksek olan endüstriler üretimlerini gerçekleştirmek için belli bir maliyete katlanmalarına neden olmaktadır. Ortaya çıkacak olan yüksek maliyetlerden kurtulmak için kirlilik oranı yüksek olan endüstrilerin daha az maliyetle üretimlerini yapabilmek için gelişmekte olan ülkelere kaymaları olarak tanımlanabilir. (Cole, 2004: 73). Ekonomi teorisine göre çevre kirliliği; ülkelerin çevreyi korumaya yönelik olarak aldıkları tedbirlerin farklı olmasından dolayı kirlilik düzeyi yüksek endüstrilerin çevreyi korumaya yönelik uygulanan kanunların daha esnek olduğu ülkelerde yoğunlaşmasıyla şekillenmektedir (Işıldar, 2011: 45).

Dış ticaretin serbestleşmesi ile ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu endüstrilerde üretimi arttırmaya giderler. Gelişmiş olan ülkelere uygulanan yüksek çevre standartlarından dolayı kirlilik düzeyi yüksek endüstriler kendilerine daha yüksek çevresel dışsallıklar sunan gelişmekte olan ülkelere kayarlar. Burada gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler dış pazarda rekabeti arttırmak için sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğü kirlilik düzeyi yüksek endüstrilerle değerlendirerek ekonomik kalkınmayı amaçlamaktadırlar. Bu durum ise, gelişmekte olan ülkelerin giderek kirlilik sığınağına dönüşmesine neden olmaktadır (Işıldar, 2011: 45, Xu ve Song, 2000: 138).

Kirlilik düzeyi yüksek endüstrilerin maliyetten kaçıp daha az maliyetle faaliyetini sürdürmek için sığındıkları ülkelerde çevre kirliliğine yol açması giderek dünya üzerinde de büyük tehdit oluşturacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin, ticaretin serbestleşmesiyle birlikte çevre standartlarına sahip olan ülkelere daha fazla ihracat yapma fırsatı veriyor olsa da, bu durum çevre açısından olumsuz etkiler yarattığından dolayı da eleştirilmektedir (Topuz, 2019: 33-34).

Ülkelerin çevre kanunları açısından farklılık göstermelerinin en temel nedeni gelişmişlik düzeyleridir. Gelişmiş olan ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin artması, çevreye yönelik kanunların da sıkılaşmasına sebep olmaktadır (Işıldar, 2011: 45-46).

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

4. DÜNYADA DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Dış ticaretin tarihsel gelişimi incelendiğinde birçok evreden geçtiğini görebilmek mümkündür. Tarih boyunca dış ticareti en çok etkileyen faktörler arasında savaş, ekonomik krizler, sanayi devrimi öncesi teknolojik eksiklikler, ulaşım sorunları vb. birçok faktör sayılabilir (Şentürk, 2007: 10-11).

Dış ticareti tarihsel bazda incelerken, 1870'li yıllardan I. Dünya Savaşı yıllarına kadar geçen dönemde dış ticaret hacminde büyük bir artış gözlemlenmektedir. Buna sebep olan faktörler ise, o dönemde ulaşım maliyetlerindeki düşüşler ve ticaretin serbestleştirilmesinin pozitif yönde bir etkisinin olmasındandır. Ulaşım maliyetlerindeki iyileşmeler ve serbest ticaretin etkisiyle mal, sermaye ve işgücü akımlarında büyük oranda bir artış meydana gelmiştir. Dünya ihracatında, gelire oranla %8'lik bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde ticarete yaşanan olumlu gelişmelerden en çok kar eden ülkeler, İngiltere ve ABD olmuştur. 18. yy'a kadar Hindistan dünya üretiminde lider iken, bu dönemde yaşanan gelişmelerle birlikte İngiltere ve ABD, Hindistan'ı geçerek bu alanda zirve yapmışlardır (Şentürk, 2007: 10-11).

I. Dünya Savaşı, 1929 Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı yılları, ülkeleri oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu olaylar, ülkeleri ekonomik yönden olumsuz etkilediği gibi sosyal ve siyasal yönden de son derece yıpratmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin tekrardan toparlanabilmeleri için, ekonomik ve ticari faaliyetler, kalkınmaları için temel faktör olarak belirlenip ona göre uygulanmıştır (Balcı ve Göcen, Tarihsiz: 14).

1945 ile 1970 yılları arasını kapsayan dönemde ticarete tekrardan bir canlanma görülmüştür. Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan çok uluslu şirketler, dünya genelinde yeni ticaret ve üretim pazarlarının geliştirilmesi ve şirketlerin belirledikleri hedefler doğrultusunda en uygun üretimi aradıkları bir dönem olarak geçmektedir. 1945 yılında kurulmuş olan BM ve bünyesinde barındırmış olduğu uzman kuruluşlar, ülkeler arasında etkileşimin sağlanmasında ticaret ve üretimde meydana gelen gelişmelerde etkili bir rol oynamıştır (Balcı ve Göcen, Tarihsiz: 14).

1945'ten sonra yaşanan bu gelişmelerle birlikte canlılık kazanan dış ticaret, 1970'lerde yaşanan kriz ve durgunlukla birlikte 1980'lere kadar dünya ekonomisinde bir istikrarsızlık ve dış ticaret oranında bir düşüşün yaşanmasına neden olmuştur (Şentürk, 2007: 13). 1970'lerde yaşanan bu durgunluk sürecinden sonra, 1980'lerde teknoloji ve iletişim alanında yaşanan gelişmelerle birlikte üretim ve ticaret farklı boyutlara ulaşmıştır. Bu durum, dış ticareti olumlu yönde etkilemektedir (Özacar, 2019: 6-7).

GATT'a üye olmuş olan ülkeler, 1990'lı yıllarda Dünya Ticaret Örgütü dediğimiz (WTO)'yu kurarak daha önce ticari alanda konulmuş olan birçok sınırlamayı böylece ortadan kaldırdılar. Ticaretin önündeki bazı sınırlamaların kaldırılmasından sonra, bu sefer de NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) 2000'li yıllarda yürürlüğe girdi. 20. yy'ın sonlarından itibaren ticarete dair başlayan birçok gelişmeyle birlikte, 21. yy'da internetin de hızla yayılmasıyla birlikte elektronik ortamda yapılan ticarete büyük bir patlama yaşanmasına neden olmuştur. İnternetteki bu gelişme, hizmet ve ürünlerin hem işletmeler arasında ticareti kolaylaştırmakta hem de tüketicilere kolay ulaşarak gittikçe büyüyen bir oranda ticareti sağlamaktadır. Siyasette görülen farklı tutumlara rağmen her dönem varlığını hissettiren ticaret, hem bilim ve teknolojinin dünyaya yayılmasında etkili olmuş, hem de uygarlıklar arasındaki etkileşim ve uygarlıkların gelişmesinde oldukça önemli etkileri olmuştur (Bozkurt, 2002: 163).

5. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

Ülkelerin ekonomik yönden kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için dış ticaret oldukça önemli bir role sahiptir. Ülkelerin dış ticaretlerini geliştirerek hem

ülke içinde oluşacak olan talebi ülke sınırları içinde yapacağı üretimle karşılamaya çalışmak hem de ihracat oranını arttırarak ekonomik yönden kaynak sağlamayı amaçlamaktadırlar (Özcan ve Özçelebi, 2013: 2).

Ülkelerin iktisadi kalkınmaları için büyük öneme sahip olan dış ticaretin gerçekleşmesini sağlayan sektörler ise tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinden oluşmaktadır. Bunlardan özellikle sanayi sektörü ülkelerin iktisadi büyümelerini sağlamada büyük bir öneme sahiptir. Sanayi sektörü gelişmiş olan ülkeler diğer ülkelere göre çok daha avantajlı konumundalar (Şerefli, 2016: 137).

Ülkelerin özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında gelişimlerini arttırmak için yeni arayışlar içine girmişlerdir. Burada en çok gelişimini sağlamak isteyen, dış pazarlarda rekabet gücüne ulaşmak isteyen ve gelişmiş olan ülkelerle aralarındaki farkın azalması için çaba sarfeden gelişmekte olan ülkeler daha çok ön plana çıkmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretten daha fazla gelir elde etmek için, gelişmiş olan ülkelerle rekabet edebilmek için bu alanda gerekli olan birçok koşulun sağlanmasıyla mümkün olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş olan ülkelerle rekabet edebilme konumuna gelebilmeleri ancak belirledikleri milli ve yerli stratejiler ile bu konuma ulaşabileceklerdir (Gülmez, 2019: 87).

Dünya ticareti için önemli olan ekonomik kuruluşların birçoğu II. Dünya Savaşı sonrası ülkelerin savaştan dolayı oluşan olumsuz durumdan kurtulmak için dünya ekonomik düzenini yeniden şekillendirmek amacıyla oluşturulmuşlardır. Bu ekonomik kuruluşlarla yapılan düzenlemelerde gelişmiş olan ülkelerin savaş sonrasında gelişimlerini sağlayabilmek için gerekli olan ortamın oluşturulabilmesi amaçlanmışken bu durumda gelişmekte olan ülkelere ise gerekli özen gösterilmemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilmiş olan uluslararası işbirliği ve burada alınan önlemler ile birlikte gelişmiş olan ülkelerde büyümenin önemli derecede sağlanması ve toplumun refahının artmasına karşın yapılan düzenlemelerle gerçekleştirilen bu gelişmelerden GOÜ'lerin gereken payı alamamalarıyla birlikte bu konuda belli bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu tepkilerin büyümesini engellemek ve aynı zamanda hammadde kaynaklarının bir şekilde korunabilmesini sağlamak ve geliştirilmesi amacıyla gelişmiş olan ülkeler bu konuda gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına sahip çıkmaya başlamışlardır (Yenipazarlı, 2003: 85). Gelişmiş olan ülkelerin uluslararası

ilişkilerde sahip olduğu avantajlı konumlarını korumayı sağlamak arzusu, GOÜ'lerin ise buldukları konumu iyileştirme, pazar alanında daha güçlü olmak, sahip oldukları doğal kaynaklarda egemen olmak ve teknolojik bağımlılık durumundan kurtulma arzuları böyle bir oluşumun temelini attırıştır. Bu gelişmeler neticesinde GOÜ'lerin bazı istekleri olmuştur. Bunlar, uluslararası ticaret alanında konu olacak olan hammaddelerin fiyatları serbest güçleri tarafından belirlenmemesi, kalkınmalarını sağlamak için diğer ülkelere gelişmiş ülkeler tarafından yardım edilmesini, kıt döviz ve sermaye akımlarından kendileri için de yönlendirilmede bulunmalarını istemişlerdir (Schott: Aktaran; Yenipazarlı, 2003: 85).

Bu gelişmelerden GOÜ'ler daha kârlı çıkmışken gelişmiş ülkelerin ise kârları düşmüştür. Yaşanan bu durum karşısında gelişmiş ülkeler kârlarının daha fazla düşmesini engellemek ve belli bir oranda tutmak için GOÜ'lere sermaye ihracında bulunup kurulmuş olan sanayilerden bazılarının üretimde bulunmalarını sağlamayı amaçlamışlardır. Gelişmiş olan ülkelerin bunu yaparak hem GOÜ'lerin üretim yapılarında değişiklikler meydana gelmesini sağlamışlardır hem de standart teknolojiye dayanan sanayi mallarını kendileri üretmek yerine ucuz iş gücüne sahip olan GOÜ'lerde üretimini yapıp kendileri ise yeni teknolojili ve kâr getirisi daha yüksek olan malların üretimine yönelme imkânına sahip olmayı sağlamışlardır (Yenipazarlı, 2003: 85-86).

Gelişimlerini gerçekleştirerek gelişmiş olan ülkeler ile aralarındaki gelişmişlik farkının açılmasını önlemek isteyen gelişmekte olan ülkeler zaman zaman serbest dış ticareti benimseme yoluna giderek bu doğrultuda yani bu teoriye göre uzmanlaşmayı tercih etmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin bu teoriye göre uzmanlaşma yoluna gitmeleri görüşü birçok iktisatçı tarafından doğru bulunmamıştır. Bu iktisatçılardan Myrdal, Singer, Nurkse vb. birçok iktisatçı bu ülkelerin serbest dış ticaret teorisine göre uzmanlaşmak yerine koruma yoluyla sanayileşmelerinin kendileri için daha yararlı olacağı görüşünde birleşmektedirler. GOÜ'lerin sanayileşmelerini hızlandıran birçok faktör söz konusu olmuştur. Bu faktörlerden ilki ise I. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu olumsuzluklardır. I. Dünya Savaşı döneminde bu ülkelerin ithalat yaptıkları sanayi malları güçleşmiş ve bu nedenden dolayı bir arz yetersizliği meydana gelmiştir. Yaşanan bu durumdan dolayı birçok GOÜ sanayi mallarını üretme yoluna gitmiştir. Savaş sonrası ise sanayi malları

üretimini devamı için yüksek gümrük vergileriyle sanayileşme hareketinin korunması sağlanmaya çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan 1929-1931 yıllarındaki ekonomik kriz de sanayileşme hareketlerinin hızlanmasına neden olmuştur. Yaşanan ekonomik krizden dolayı GOÜ'lerin dış ticaret hadlerinde bozulmalar yaşanmış ve benimsedikleri serbest ticaretten vazgeçerek korumacı politikalar benimseme yoluna gitmişlerdir. Ekonomik kriz bu ülkelerin üretimini yaptıkları ilksel ürünlerin dış taleplerini ve fiyatlarını büyük oranda düşürmüştür. Yaşanan bu durum neticesinde ülkelerin üretim yapılarının çeşitlendirilme zorunluluğunun doğmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda yaşanan II. Dünya Savaşı ile birlikte sanayi mallarının ithalatı güçleşmiş ve ödemeler bilançosunda meydana gelen bozulmalar nedeniyle bu ülkeler korumacı ekonomik politikalar uygulama yoluna gitmişlerdir. Yaşanan iki savaş ve bu savaşlar arasında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle meydana gelen arz yetersizliği ve ihracatlarında yaşanan azalışı belli bir miktarda karşılamak için ithal ikameci politikalar benimseme yoluna gitmişlerdir. Benimsenen ithal ikameci politika ile sanayileşme çabasına girmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin tüketim mallarında ithalatı yasaklamaları, bu malların yurt içinde üretimini yapılmasını kârlı bir konuma getirdiğinden ekonomide yatırımlar kalkınmayı harekete geçiremeyecek olan bu alanlara kaydırılmasına neden olmuştur. GOÜ'lerde korunan iç piyasada satışını gerçekleştiren yerli üreticilerin elde ettikleri kazancın uluslararası fiyatlarla yapılacak olan ihracat ile elde edilen kazançtan daha fazla olmasından dolayı bu durum ihracatı caydırıcı yönde etki yaratmış ve iç piyasa daha da önem kazanmıştır. Bu durumdan dolayı sadece bir sektörün korunması doğal olarak diğer sektörlerin zarar görmelerine neden olmaktadır. Bu durum GOÜ'lerde çözüm getirmek yerine daha çok sorunların yaşanmasına neden olmuştur (Seymen 2000: 18-22).

Yaşanan bu gelişmelerle birlikte GOÜ'lerin zaman zaman koruyucu politikalar benimsemelerine neden olmuşken bazen de serbest dış ticarete yönelik politikalar izlemelerine neden olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında 1960'lı yıllarla birlikte dış ticaret alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu yıllarla birlikte dünya ticareti hızlı bir ivme kazanmıştır. Bu dönemden önce GOÜ'ler daha çok ithal ikameci politikalar benimsiyorken bu dönemin ikinci yarısıyla birlikte daha çok dışa dönük stratejiler geliştirmişlerdir. 1960'lı yıllarla birlikte dışa açılmaya

yönelik politikaların izlenilmesi, GOÜ'ler belirli bazı sanayi ürünlerinde üretimi ve bu malların ihracatında ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Bir yandan bu ülkelerde ihracatı teşvik etmeye yönelik politikalar uygulanıp dünya imalat sanayinde önemli bir ölçüde paylarını arttırırken bir yandan da yurtiçi sanayiye korumaya devam etmişlerdir. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte GOÜ'ler 1960'larda ihracat oranlarını arttırarak iki katına çıkarmışlarken bu durum devam etmiş ve 1970'lerde bu artış oranı yaklaşık 10 katına çıkarılmıştır. 1960'larda başlayan bu gelişmelerle birlikte GOÜ'lerde ihracat artış oranı ilk kez ithalat artış oranını geçmiştir. Ticarete dair yaşanan bu gelişme en çok GOÜ'lerin yararına olmuştur. GOÜ'lerin hem ihracatında hem de ithalatında yıllık artış oranlarında yaşanan yükseliş diğer ülke gruplarına oranla daha yüksektir. GOÜ'lerin ticaretinde meydana gelen bu iyileşmeler kriz dönemine kadar ki sürede gelişmiş ülkeler tarafından tepki ile karşılanmazken yaşanan petrol kriziyle birlikte gelişmiş olan ülkelerin uyguladıkları politikaları olumsuz yönde etkilemiş ve korumacı politikaların tekrardan ortaya çıkmasına neden olmuştur. Petrol krizinin ülkeleri oldukça olumsuz etkilemesi ve 1974'ten itibaren gelişmiş olan ülkelerin ticaret bilançolarında açık yaşanmasına neden olmuştur ve sanayi sektörü de bu durumdan olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Bu olumsuzluklarla birlikte ülkelerde işsizlik artma trendine geçmeye başlamıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar, gelişmiş olan ülkelerin GOÜ'lerden ithal ettikleri mallarda kısıtlama yoluna gitmelerine neden olmuştur. GOÜ'lerin 1960'larla birlikte dışa açılmalarıyla birlikte ihracat alanında kazandığı ivme gelişmiş olan ülkelerin krizden dolayı ithalatı koruyucu bazı politikalarla kısıtlama yoluna gitmeleri en çok GOÜ'leri olumsuz etkilemiştir. Petrol kriziyle birlikte 1980 yıllarına kadarki süreç petrol ihracatçısı olmayan GOÜ'ler için oldukça zor bir dönem olmuştur. Bu olumsuzluklar GOÜ'lerin ihracatını olumsuz yönde etkilemiş ve elde edilen gelirlerini düşürerek dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur (Seymen, 2000: 72-75).

1980'lerde yaşanan gelişmelerle birlikte ticarete her ne kadar canlanma yaşanmış olsa da 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan bu krizlerden özellikle 2008 küresel ekonomik kriz ülkeleri ekonomik yönden oldukça

olumsuz etkilemiştir ve büyüme hızlarını yavaşlatarak günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

6. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye’nin dış ticaretinin tarihsel gelişimine bakıldığında savaşlar, yaşanan ekonomik krizler, uygulanan politikalar vb. birçok nedenden dolayı dönem dönem dış ticarete farklı seyirler izlenilmiştir. Özellikle 1980’e kadar uygulanan ithal ikamesi politikası ve 1980 sonrası uygulanan ihracata yönelik sanayileşme politikası, Türkiye ticaretinin gelişimi için dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’nin dış ticaretinin gelişimini incelerken 1980 öncesi ve 1980 sonrası olarak iki ayrı dönemde ele almak daha iyi açıklanmasında faydalı olacaktır (Savrul vd., 2013: 56).

6.1. 1980 Öncesi Dönemde Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye’nin, 1980 öncesi döneminde dış ticaretin yapısını incelemek için, belirli dönemlerde yaşanan gelişmeleri baz alarak dört farklı dönemde ele almak mümkündür.

6.1.1. 1923-1929 Dönemi (Cumhuriyetin Kuruluşu)

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki dış ticaretinin nasıl yürütüldüğünü incelemek için öncelikle Osmanlı döneminde, özellikle de son dönemlerinde nasıl bir ticaret yapısına sahip olduğunu bilmek gerekiyor. Çünkü Osmanlı dönemindeki dış ticaret politikaları, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ilk yıllarında da Türkiye’nin uyguladığı dış ticaret politikaları üzerinde etkili olmuştur (Işıldar, 2011: 53).

Osmanlı döneminden Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen süre zarfında birçok ticaret politikası uygulanmıştır. Buna neden olan faktörler ise, belirli dönemlerde yaşanmış olan ekonomik darboğazların ticaret politikalarını etkilemesidir (Savrul vd., 2013: 56-57).

Osmanlı’nın uyguladığı dış ticaret politikasına bakıldığında ülke içindeki mal bolluğunu arttırmak için ithalatı teşvik edici ve ihracatta ise kısıtlamaya giden bir politika uygulanmaktaydı. 19. yy. başlarında Osmanlı Devleti’nin birçok açıdan Avrupa ülkelerinden daha zayıf bir durumda olması, Batılı ülkeler tarafından

Osmanlı'nın ülke içinde mal bolluğunu arttırmak için ithalatı teşvik edici ve ihracatı kısıtlayıcı dış ticaret politikasını kendi lehine çevirmelerine sebep olmuştur (Işıldar, 2011: 53-54, Savrul vd., 2013:56-57).

Osmanlı imparatorluğunun 1838'de İngiltere ile imzalamış olduğu Balta Limanı Sözleşmesi ve sonraki dönemlerde başta Fransa olmak üzere, diğer Batılı ülkelerle yapılan buna benzer nitelikteki anlaşmalarla Osmanlı'nın gümrük vergilerinde büyük bir oranda indirimle gidilmiş ve Batılı ülkelere oldukça sayısız ayrıcalıklar tanınmıştır. Gümrük vergilerinde yapılan indirimlerle Osmanlı devletinin dışa açık bir konuma düşürülmesine neden olmuştur. Bu durum, Osmanlı'nın dış ticaret açığının sürekli artmasına da neden olmuştur. Batılı ülkeler için adeta açık bir pazar haline getirilmiş olan Osmanlı Devleti'nde, tarım ürünleri ihraç edilirken, mamul ürünlerde ise ithalat yapılmaktaydı (Işıldar, 2011: 53-54).

Osmanlı dönemindeki bu durumdan sonra, 1923-1929 Cumhuriyetin kuruluş yılları Türkiye açısından bir başlangıç dönemi olmuştur. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Osmanlı'dan kalma dışa açık bir ekonomiye sahipti. Bu durumdan kurtulmak ve ülkenin tekrardan kalkındırılması için gerekli olan adımların atılmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Özellikle yerli sanayilerin uluslararası rekabet ortamında güçlü olabilmeleri ve bu alanda çalışmaların başlatılması için gerekli kararlar 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde alınmıştır. Kongrede, yerli sanayinin kalkınması ve rekabet gücüne ulaşması için ithalatı kısıtlamada gümrük vergilerini artırmaya, sanayinin gelişimi için gerekli olan ara ve yatırım mallarında ise vergi muafiyetine gidileceğine dair kararlar kabul edilmiştir (Işıldar, 2011: 54). Alınan birçok karar ve buna yönelik yapılan çalışmalar, 1929 yılına kadar gerçekleştirilememiştir. Bunun nedeni ise; 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasında, 1916'da imzalanmış olan Gümrük Tarifelerinin 5 yıl süreyle geçerliliğinin devam etmesine dair alınmış olan kararlardır. Bu nedenden dolayı, 1929 yılına kadar dışa açık bir ticaret konumunda olarak devam etmek zorunda kalması ise, ülkenin dış ticaret açığının sürekli artmasına neden olmuştur (Ateş, 2015: 44).

1929 yılına kadar dışa açık bir ticaret konumunda gelen Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşmasında 1929'a kadar geçerli olacağı kararlaştırılan Gümrük Tarifesinin sona ermesiyle birlikte, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların

yürürlüğe konulmasına dair engel de ortadan kalkmıştır. Ancak, 1929'da tüm dünyayı etkileyecek boyutta olan büyük bir ekonomik kriz (Büyük Buhran) yaşanmıştır. Yaşanan 1929 Büyük Buhranın dünya ekonomisinde büyük boyutlara ulaşması, başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesinde yeni bir savaşın hazırlığına başlamasına neden olmuştur. Dünyanın tüm ülkeleri gibi bu krizden Türkiye de büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu kriz yıllarında ithalatta yaşanan artışın önüne geçmek, ülkenin dış borçlarındaki taksitlerinin ödemeler dengesi üzerinde yaratacağı etkiyi en aza indirmek, yerli sanayinin korunması ve ülkeye gelir sağlamak amacıyla yeni bir gümrük tarifesi hazırlayarak, koruyucu nitelikte, esas gümrük vergilerinin yürürlüğe konulmasını sağlamıştır (Seymen, 2000: 230).

Tablo 3:1923-1929 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1923	50 790	86 872	-36 082	137 662	58,5
1924	82 435	100 462	-18 027	182 897	82,1
1925	102 700	128 953	-26 253	231 653	79,6
1926	96 437	121 411	-24 974	217 848	79,4
1927	80 749	107 752	-27 003	188 501	74,9
1928	88 278	113 710	-25 432	201 988	77,6
1929	74 827	123 558	-48 731	198 385	60,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (01.11.2019).

Tablo 3'e baktığımızda, söz konusu olan dönemde ithalatın sürekli ihracattan daha fazla olduğu görülmektedir. 1923 yılında ithalat oranı 86 milyon \$ iken, bu oranın 1929'da 123 milyon \$'a ulaştığını görmekteyiz. Dış ticaret açığına baktığımızda ise, 1923'te 36 milyon \$ iken, bu oran 1929'da 48 milyon \$'a kadar çıktığı görülmektedir. Bu dönemde dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesinin nedeni ise, imzalanan Lozan antlaşmasının ticaret hükümlülüğünün 1929'a kadar devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu antlaşmadan dolayı ithalatta istenilen düzeyde kısıtlama yoluna gidilemiyordu. Bu da beraberinde dış ticaret dengesinde sürekli açık meydana getirmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise, 1923'te %58,5 iken sonraki yıllarda bu oran gittikçe artmıştır ve bu oranın altına bir daha düşmemiştir. Dış ticaret hacmi yıllara göre her ne kadar inişli-çıkışlı bir görünüm sergiliyor olsa da, 1923'te 137 milyon \$ iken, 1929'da bu oranın 198 milyon \$'a kadar yükseldiği görülmektedir. Bu yıllarda dönem dönem uygulanan ihracatı teşvik

edici ve ithalatı koruyucu politikalar nedeniyle ihracat ve ithalat oranlarında belirli yıllarda düşüş ve artışların meydana gelmesine neden olmuştur.

Bu dönemle ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Lozan antlaşmasının ticaret hükümlülüğünün 1929 yılına kadar devam etmesinden dolayı ithalat ve ihracata yönelik uygulanması planlanan politikaların istenildiği şekilde gerçekleştirilememesi dış ticaret oranlarında dalgalı bir görüntünün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

6.1.2. 1930-1950 Devletçi Ekonomi Politikaları Döneminde Dış Ticaret

1930-1931 yılları, koruma–devletçi iktisat politikalarının hakim olacağı bir döneme geçişin temsil edildiği yıllardır. Bu dönemde Türk Lirasının, değerini koruması için çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, Merkez Bankasının kurulmuş olması, devletçiliğin ilk kez Cumhuriyet Halk Fıkrası'nda yer almış olması, devletçi bir döneme geçişin en somut örnekleri olmuştur (Eroğlu, 2007: 68). Bu dönemde devletin en çok üzerinde durduğu konu, Türk Lirasının değer kaybetmesini önlemek için alması gereken tedbirler olmuştur. Çünkü 1929'da yaşanan ekonomik kriz, TL'nin hızla değerini kaybetmesine ve buna bağlı olarak ödemeler dengesindeki açığın daha da artmasına sebep olmuştur. Devlet bunu engellemek için, TL'nin döviz kuru altına bağlayarak bu şekilde yapılacak olan tüm döviz işlemlerini kendi kontrolü altına almıştır (Seymen, 2000: 231).

Aynı zamanda, hükümetin bu dönemde aldığı önlemlerden biri de, ithalatta kota uygulamasına geçilmesidir. Konulan kota ile ithalatı kıstak ve buna bağlı olarak da hem dış ödemeler dengesini sağlamak hem de yerli sanayiye korumak amaçlanmıştır. Dış ticarete getirilen bu yenilikle birlikte 1931'de hükümete, kota koyma yetkisi verilmiş ve dış ticarete yeni bir döneme resmen geçilmiştir (Seymen, 2000: 231).

Hükümetin kota koyduğu ithalat ürünler listesinde tarım ve sanayi üretiminde kullanılacak olan araç ve gereçlere yer verilmemiştir. Mamul gıda maddeleri, alkollü içecekler, ayakkabı, elbise, parfüm ve deri eşyalar gibi bazı tüketim mallarının ithaline ise yasak getirilmiştir. Yurt içinde de üretilebilen malların ithalatı ise kotalar çerçevesinde belirlenmiştir. Aynı zamanda bu tür tedbirlerin yanında bir de dış

ticaret politikası ile sanayileşme politikasının birbiriyle uyumlu bir şekilde ilerleyebilmesi için bazı önlemler de alınmıştır. 1930 ile 1933 döneminde ithal ürünlerinin fiyatında hemen hemen %50'ye varacak bir düzeyde düşüş yaşanmıştır (Ateş, 2015: 46-47).

1933'ten sonra büyük ilerlemeler sağlanmış ve ticarete ilerlemiş olan ülkelerle ikili ticaret anlaşmaları yapılmış ve aynı zamanda Kliring Sistemine göre de ithalat ve ihracatını gerçekleştirmeye başlamıştır. 1934'te uygulamaya konulan I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı ile ülkenin sanayileşmesi amaçlanmıştır. 1934-1939 dönemini kapsayan I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planında, çimento, kâğıt, kok kömürü, yünlü kumaş ve birkaç üretim alanlarında daha fabrikalar kurulmuştur. Uygulanan bu ilk kalkınma planı ile devletin, iktisadi alana fiilen girdiğinin ilk adımı olmuştur. 1939'da sona eren I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planından sonra, II. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı hazırlanmış fakat II. Dünya Savaşının başlamasından dolayı bu uygulamadan vazgeçilerek "İktisadi Savunma Planına" geçilmiştir. Bu uygulama ile hükümet tarafından ithalatta ciddi oranda kısıtlamaya gidilmiştir. Aynı zamanda, ithalat ve ihracat ürünlerinin fiyatları da kontrol altına alınmıştır. Hükümetin almış olduğu bu kadar çok yönlü korumacı politikalarla birlikte, bu dönemde ülkenin dış ticaret fazlasında artış yaşanmıştır. Ancak yaşanan II. Dünya Savaşı'ndan sonra, gerekli yatırımların yapılmamış olması ve gereksinim duyulan ihtiyaçların da karşılanamaması, beraberinde ülke ithalat talebinde artış yaşanmasını da getirmiştir. İthalatta yaşanan artış, 1948'de tekrardan ithalat ve ihracata dair rejimlerin Ticaret Bakanlığı tarafından değerlendirilmeye alınmasına da neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerden dolayı 1950'de dış ticaret dengesinde tekrardan açık verilmiştir (İşildar, 2011: 55-57, Savrul vd., 2013: 63, Seymen, 2000: 232).

Tablo 4:1930-1950 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1930	71 380	69 540	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	59 935	291	120 161	100,5
1932	47 972	40 718	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	45 091	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	68 761	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	70 635	5 597	146 867	107,9

1936	93 670	73 619	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	90 540	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	118 899	-3 880	233 918	96,7
1939	99 647	92 498	7 149	192 145	107,7
1940	80 904	50 035	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	55 349	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	112 879	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	155 340	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	126 230	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	96 969	71 295	265 233	173,5
1946	214 580	118 889	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	244 644	-21 343	467 945	91,3
1948	196 799	275 053	-78 254	471 852	71,5
1949	247 825	290 220	-42 395	538 045	85,4
1950	263 424	285 664	-22 240	549 088	92,2

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (01.11.2019).

Tablo 4'e bakıldığında, bu dönemde ihracat ve ithalat oranlarının inişli-çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. 1929 ile birlikte Lozan antlaşmasının ticaret hükmünün de sona ermesiyle birlikte ithalatı kısıtlayıcı ve korumacı politikaların uygulanması önündeki engel kalkmış olmaktadır. Uygulanan bu politikaların etkisiyle bu dönemde dış ticaret dengesinin 1946 yılına kadar olumlu yönde bir görüntü sergilemesini sağlamıştır. 1930 yılında dış ticaret dengesi 1,8 milyon \$ ile ilk kez artıya geçmiştir. Dış ticaret dengesindeki bu artış 1946 yılına kadar devam etmiştir. 1946'dan sonra dış ticaret dengesi tekrardan açık vermeye başlamış ve 1950'de -22 milyon \$ ile eksili hanede dönemi kapatmıştır. Dış ticaret dengesinin 1946'dan sonra tekrardan açık vermesinin nedeni ise, II. Dünya Savaşı'nın etkileri, ülkedeki yatırımların durması, ülkenin iç talebi karşılayamama durumuna düşmesi ve ithalata olan talebin artması sonucu meydana gelen bir bozulmadan kaynaklı olduğudur. 1946'dan sonra yaşanan bu durum, ithalat oranının da bu yıldan itibaren sürekli artma trendine geçmesine neden olmuştur. 1930'dan 1946 yılına kadar ki süreçte ithalatın ulaştığı en yüksek oran 118 milyon \$ iken, 1947 ile birlikte ithalat oranı 200 milyon \$'ın da üzerinde bir orana ulaşmıştır ve 1950 yılında 285 milyon \$ ile dönemi kapatmıştır.

6.1.3. 1950-1962 Kısmı Liberalizasyon Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti

1950-1962 Kısmı Liberalizasyon Döneminde değişen hükümetle birlikte ticaret alanında uygulanan politikalarda da değişiklikler yaşanmıştır. Hükümette, Demokratik Parti'nin başa gelmesiyle alınan kararlarla birlikte sanayileşme ve

liberalleşme alanında yapılan çalışmalarda önemli adımlar atılmıştır. Başa geçen Demokratik Parti, ekonominin kalkınması için tek yol olarak rekabetçi piyasaların içine dahil edilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu düşünceyle hareket ederek ihracatın aşama kaydetmesine büyük önem verilmiş ve bunun sonucunda da 1950’de ihracatta %60-65 oranında serbestleştirilmeye gidilmiştir. Yeni hükümetin korumacı politikalar yerine, serbest dış ticaret politikalarını öne çıkardığı bu dönemde ithalat talebinde tekrardan artış yaşanmış ve bu durum neticesinde döviz stokları erimeye başlamıştır. Yaşanan bu durumla birlikte ülke tekrardan ciddi anlamda dış ticaret açığı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında hükümete, ekonomiye müdahale etmek konusunda geniş yetkiler sağlayan “Milli Koruma Yasası” bu dönemde tekrardan yürürlüğe konulmuş ve dış ticarete oluşan açığın önüne geçmek için ithalatta yeniden kısıtlama yoluna gidilmiştir. Dış ticarete getirilen bu kısıtlamalar 1958 yılına kadar devam etmiştir (Ateş, 2015: 49-57).

İthalat talebinde yaşanan artışı kontrol etmek için alınan önlemler, sanayi için ihtiyaç duyulan hammadde, makine ve yedek parça alanında darlığa neden olmuş ve birçok endüstrinin %40-50 oranında daha düşük bir kapasitede çalışmalarına neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan iç ve dış dengesizliğin ortadan kaldırılması için, Ağustos 1958 yılında OEEC (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü). IMF ve ABD hükümeti ile ekonomik koşulların düzeltilmesi ve istikrar önlemleri alınması yönünde bir anlaşma imzalanmıştır (Seymen, 2000: 232-233).

1958 istikrar programının uygulamaya konulmasından hemen sonra Türkiye’de siyasal bir değişim yaşanmış ve istikrar programıyla alınmış olan önlemlerin ekonomik yönden doğurduğu sonuçları değerlendirmek oldukça güç bir duruma düşmüştür. Kısmi Liberalizasyon dönemi olarak ele alınmış olan 1950-1962 döneminin başlangıcında liberal ticaret politikalarının uygulandığı fakat bu politikalardan kısa bir süre sonra, ortaya çıkmış olan iç ve dış dengesizliklerden dolayı bu uygulamadan vazgeçilmiş ve tekrardan korumacı politikaların uygulanmaya başlandığı görülmektedir (Seymen, 2000: 232-233).

Bu dönemde Demokratik Partinin ilk yıllarda uyguladığı dışı açılma savı için temel politika aracı olarak yabancı sermayeyle ilgili yapılmış olan önemli düzenlemelere rağmen hedeflenen düzeyde yabancı sermayenin çekilememiş olması durumu, sonraki dönemlerde daha iyi algılanacağı üzere, ülkeye yabancı sermaye

çekmek için sadece yasal düzenlemelerin yeterli olamayacağını ortaya çıkarmıştır (Takım, 2012: 183).

Tablo 5:1950-1962 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1950	263 424	285 664	-22 240	549 088	92,2
1951	314 082	402 086	-88 004	716 168	78,1
1952	362 914	555 920	-193 006	918 834	65,3
1953	396 061	632 533	-136 472	928 594	74,4
1954	334 924	478 359	-143 435	813 283	70,0
1955	313 346	497 637	-184 291	810 983	63,0
1956	304 990	407 340	-102 350	712 330	74,9
1957	345 217	397 125	-51 908	742 342	86,9
1958	247 271	315 098	-67 827	562 369	78,5
1959	353 799	469 982	-116 183	823 781	75,3
1960	320 731	468 186	-147 455	788 917	68,5
1961	346 740	507 205	-160 465	853 945	68,4
1962	381 197	619 447	-238 250	1 000 644	61,5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (01.11.2019).

Tablo 5'i incelediğimizde, dış ticaret açığının önüne geçilemediğini görmekteyiz. 1950'de -22 milyon dolarda olan dış ticaret dengesi, bu dönemde serbest ticarete geçilmiş olmakla beraber ithalat talebinde sürekli bir artış yaşanmasına neden olmuştur. İthalat talebinde meydana gelen bu artış dış ticaret açığının da artmasına neden olmuştur. Dönemin ikinci yarısından itibaren her ne kadar korumacı politikalar uygulamaya konulmuş ve ithalatta çok küçük de olsa bir miktar düşüş yaşanmış olsa da, dış ticaret açığının önüne geçmek için yeterli olamamış ve 1962'de dış ticaret açığı 238 milyon \$'a ulaşmıştır.

6.1.4. 1963-1980 Planlı Kalkınma Döneminde Dış Ticaret

1960'lı yıllarla birlikte Türkiye dış ticarete yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde ticarete uygulanan modele "Planlı Ekonomi Modeli" adı verilmiştir (Işıldar, 2011: 58, Seymen, 2000: 233). Bu dönemin en çok öne çıkan özelliği ise, kalkınma planlarının bu dönemde hazırlanmış olması ve ithal ikamesi ile sanayi stratejilerinin, hazırlanan kalkınma planlarıyla uygulamaya geçirilmesidir (Işıldar, 2011: 58).

Bu 20 yıllık süre zarfında dört kalkınma planı hazırlanmış olup uygulamaya konulmuştur. Hazırlanan bu dört planın da ortak özelliklerini sıralayacak olursak;

- ✓ Ekonomik ve toplumsal yapıyı veri almış olmaları
- ✓ Temel belirleyici değişken olarak ekonomik büyümenin yıllık artış oranını almaları
- ✓ Sanayileşmeye öncelik vermiş olmaları
- ✓ Uzun vadeli planlama ihtiyacını karşılamak üzere uzun vadeli gelişme hedefleri koymalarıdır.

1963-1980 döneminde yaşanan gelişmelerin genel yapısına bakacak olursak, dış ticarete ithal ikameci politikalar benimsenmiş olup bu politikalar ile sanayileşmeyi amaçlamakta olduğundan dolayı yerli sanayiye dış rekabetten korumak için belirli ithalat kısıtlamaları uygulamaya konulmuştur (Işıldar, 2011: 58, Bağırta, 2018: 50-51). Uygulanmış olan bu politika her ne kadar uluslararası konjoktüre ve ülkenin şartlarına uygun bir politika olmuş olsa da yine de ülkemizde bu dönemde de uygulanmış olan korumacı politikalar bazı zamanlarda tıkanmış ve bazı zamanlarda da devalüasyonlara başvurulmuştur. Bu dönemde hem 1960'ta hem de 1970-1980'lerde Türk Lirasının devalüe edildiği de görülmektedir (Bağırta, 2018: 50-51).

1973'te yaşanan petrol krizi tüm dünyayı olumsuz etkilediği gibi Türkiye de bu krizden etkilenmiştir. Bu kriz, ithalat maliyetlerinin artmasına, dış ticaret hadlerinde bozulmaların yaşanmasına ve cari işlemler dengesindeki açıkların artmasına sebep olmuştur. Türkiye de ithalata bağımlı bir ülke olduğu için bu krizden olumsuz etkilenmiştir. Yaşanan petrol krizi ve uygulanan yanlış politikalar sebebiyle TL'nin değeri aşırı derecede artmış ve kamu giderlerinin artmasıyla Türkiye 1978'de büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya gelmiştir. Yaşanan bu krizlerden dolayı ithalatın pahalılaşması sanayi için gerekli olan ham madde ve yedek parça konusunda sıkıntı yaşanması, talebin artmış olmasından dolayı da yüksek enflasyonlara sebep olmuş ve tüm bu olumsuzluklardan dolayı ekonomik büyüme gerileme eğilimine girmiştir (Işıldar, 2011: 58-59).

Tablo 6: 1963-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1963	368 087	687 616	-319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	537 229	-126 458	948 000	76,5
1965	463 738	571 953	-108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	718 269	-227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	684 669	-162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	763 659	-267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	801 236	-264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	447 604	-359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	1 170 840	-494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	1 562 550	-677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	2 086 216	-769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	3 777 501	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	4 738 558	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	5 128 647	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	5 796 278	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	4 599 025	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	5 069 432	-2 808 236	7 330 627	44,6
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819 486	36,8

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (01.11.2019).

Tablo 6'daki dış ticaret verilerine bakıldığında, ihracat ve ithalatın genel itibarıyla bir artış trendinde olduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni ise, 1970'li yıllara kadar uygulanan ithal ikameci politikalar ile içe dönük bir dış ticaret yapısının olması, sanayilerin de ihracatta ham madde ithalatına bağımlı olmuş olmaları bu durumun nedenleri olarak gösterilebilir. Bu dönemde III. Kalkınma Planı (1973-1977) ile uygulanan dışa açılma politikaları da ithalatın artmasında önemli rol oynamıştır. 1970'de ithalat oranı 447 milyon \$ iken uygulamaya konulan III. Kalkınma Planıyla birlikte dışa açılma dönemine geçilmesiyle de ithalat oldukça yüksek bir sıçrama trendine geçmiş ve 1973'te 2 milyar \$'a ulaşmıştır. İthalattaki bu yükseliş, III. Kalkınma Planının bitiş süresi olan 1977'ye kadar devam ederken, 1978 de yaşanan ekonomik kriz ile birlikte ithalattaki yükseliş de devam etmiş ve 1980 yılında 7 milyar \$'a kadar çıktığı görülmektedir. Bu dönemde yaşanan 1978 ekonomik kriz ihracatı da olumsuz etkilemiştir. Dış ticaret dengesine baktığımızda ise, bu dönemde de sürekli eksili hanelerde olduğunu görmekteyiz. Fakat dış ticaret hacminde ise bu dönemin ilk yılı (1963) oranı ile dönemin son yılı (1980) oranı arasında 10 kata kadar bir artış yaşandığını görebilmekteyiz. 1963-

1980 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranına baktığımızda ise, sürekli dalgalı bir seyir içinde olduğu görülmektedir.

6.2. 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaretin Gelişimi

Türkiye'nin 1978'de yaşadığı ekonomik kriz ve öncesinde yaşanan petrol krizinin yarattığı ekonomik buhrandan kurtulmak için 24 Ocak 1980'de alınan kararları uygulamaya koymasıyla birlikte 1980'e kadar ithal ikameci politikalar uygulanırken, 1980 sonrası dönemde ise, 24 Ocak kararlarıyla birlikte ihracat ikameci politikası benimsenmiş olup ticarete dışa açılma dönemine geçmiştir. 1980'de uygulamaya başladığı istikrar programı ile dış ticarete dışa açılmak için ihtiyaç duyulan yapısal düşünceleri tamamlamak için çalışmalara başlanmıştır. 1980 istikrar programı ile Türkiye ekonomisinin liberal bir yapıya kavuşturulup, dünya ekonomisiyle bütünleştirilmesi hedeflenmiştir (Tarhan, 2014: 49-50).

6.2.1. 1980-1995 Ticarete Dışa Açılma Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti

1980-1995 dönemi Türkiye'nin ekonomik açıdan bir yapısal sürece girdiği dönem olarak görülmektedir. Bu dönemde Türkiye, 1980 yılında IMF ile 3 yıllık bir Stand-by anlaşması imzalayarak alınan 24 Ocak kararlarıyla birlikte ekonomide yeni bir yapılandırma sürecine girmeyi hedefliyordu. Alınan 24 Ocak kararlarıyla birlikte, 1980'den önceki dönemde uygulanan ithal ikameci dış ticaret politikaları yerine, artık ithalatta liberalizasyon ve ihracata bağlı olarak büyüme kararları alınarak hem serbest bir piyasa ekonomisine geçiş için, hem de uzun dönemde dışa açılma politikalarının belirlendiği ve uygulamaya konulduğu bir süreçtir (Sugözü, 2010: 297; Işıldar, 2011: 60-61).

Türkiye'de 1980'e kadarki süreçte uygulanan ithal ikameci politikalardan dolayı ihracat ihmal edilerek büyümesi sağlanamamıştır. 24 Ocak kararlarıyla birlikte 1980'den sonraki dönem için ise dış ticaret politikasında köklü bir değişikliğe gidilmiştir. Yapılan bu değişikliklerle birlikte dış ticarete artık ihracata dayalı olan politikaların uygulamaya konulacağı kararı alınmıştır. Alınan bu kararlar birlikte, bugüne kadar ihmal edilen ihracat artık daha çok önem görecektir. İhracata dayalı olarak uygulanan politikalar sonucunda ihracatın artış eğilimine geçtiği görülmüştür. Uygulanan bu politikalar, Liberalizasyon amacına yönelik olduğundan

dolayı eşgüdüm içerisinde uygulanması sağlanamamıştır. Bu nedenden dolayı, mal piyasasındaki serbestleşme süreci ancak 1989'dan sonra başlayabilmiştir (Yenipazarlı vd., 2010: 18).

1980'de yapılan değişikliklerle ithalat alanındaki kotalar azaltılmış olsa da bu kotaların tamamen kaldırılması ancak 1984'te gerçekleşebilmiştir. 1984'te ithalat rejimi kararlarıyla kaldırılan ithalat kotaları yasak olan maddeler haricinde ithalat tamamen serbestleştirilmiştir. Serbestleştirilmiş olan ithalat ve ihracatı teşvik edici politikalar sonucunda ihracatın artmasının yanı sıra, yabancı sermaye ve turizm gelirlerinde de artış yaşanmıştır. 1980'de başlatılmış olan serbestleşme hareketleri sadece dış ticarete değil, sermaye hareketlerinde de serbestleşmeyi beraberinde getirmiştir. 1989'da Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkında 30 sayılı karar ile sermaye hareketleri serbestleştirilmiş olup bürokrasinin de azaltılması sağlanmış ve yabancı yatırımcılara teşvikler sağlanmıştır (Işıldar, 2011: 61-62).

1980-1990 arası dönemde dış ticarete dair yaşanan olumlu gelişmelerden sonra 1990'lı yıllarla birlikte tekrardan olumsuz bir süreç yaşamaya başlamıştır. 1990'lı yıllarla birlikte kamu açıklarında yaşanan artışlar, buna bağlı olarak dövize duyulan ihtiyacın artması ve iç borçlanmanın da getirdiği sorunlar, 1991'de yaşanan Körfez Krizinin yarattığı etkilerle birleşmesi ile birlikte, ülkede ciddi ekonomik sorunların doğmasına ve 1994 ekonomik krizinin yaşanmasına neden olmuştur. 1994 ekonomik krizle birlikte ülkede gittikçe sorunlar artmış ve her şey ters gitmeye sarmıştı. Krizin yaratmış olduğu etkilerden dolayı faiz oranlarında aşırı bir yükselme meydana gelmiş ve dış ülkelere sıcak paranın ülkeye girmesine ve buna bağlı olarak da Türk Lirasının değerinin artmasına neden olmakla birlikte ithalat oranlarında artış, ihracat oranlarında ise düşüşe neden olmuştur (Işıldar, 2011: 61-62).

1994 ekonomik krizle birlikte ülke durumunun daha da kötüye gitmesinden dolayı bu durumdan çıkmak, krizin yarattığı etkileri düzeltmek için aynı yılda 5 Nisan kararları alınmış ve krizin yarattığı etkileri gidermek için yeni uygulamalara geçilmiştir. Alınan 5 Nisan ekonomik istikrar programının yürürlüğe konulmasıyla birlikte iç piyasanın daralması sağlanmış, ithalat oranları düşme eğilimine girmiş ve buna bağlı olarak da dış ticaret açığında düşüş yaşanmıştır (Işıldar, 2011: 61-62).

1994 ekonomik kriz sonrasında yaşanan yüksek oranlı devalüasyon ve uygulamaya konulan istikrarlı ekonomi politikaları sonucunda uluslararası piyasalarda rekabet etme gücümüzün artmasını ve ihracat oranlarının yükselişe geçmesini sağlamıştır. İhracatta yaşanan artış kadar ithalat oranlarında da o denli bir düşüşün yaşandığını söylemek mümkün olmamıştır. 1995'e gelindiğinde ise, krizden çıkan Türkiye'nin ithalat oranlarında artış yaşandığı ve buna bağlı olarak da dış açığında da yükselme olduğu görülmüştür (Aksoy ve Coşkun, 2004: 400).

Tablo 7: 1980-1995 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4 702 934	8 933 374	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	8 842 665	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	9 235 002	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	10 757 032	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	11 104 771	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	14 157 807	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14 335 398	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	15 792 143	-4 167 451	27 416 835	73,6
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	21 047 014	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	22 871 055	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	29 428 370	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	23 270 019	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	57 346 052	60,6

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (01.11.2019).

Tablo 7'de yer alan verilere baktığımızda, burada da gözümüze çarpan ilk şey, bu dönemde de dış ticaret dengesinin sağlanamamış olmasıdır. Sürekli eksili hanelerde olduğu görülmektedir. 1980 yılında 4 milyar \$ olan dış ticaret açığı, 1995 yılında bu oran 14 milyar \$'a kadar çıkmıştır. Dış ticaret hacmi ise bu dönemde de yükselişini sürdürmüş ve 1980'de 10 milyar dolar iken, 1995 yılında 57 milyar dolara kadar çıktığını görmekteyiz. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise, 1980'de %36,8 iken, 1988'de %81,4 ile en yüksek seviyeye ulaşmış olsa da 1995 yılında dönemi %60,6 ile kapatmıştır. Bu dönemde ihracat düzenli olarak bir artış trendine girmiştir. Bu dönemde uygulanan ihracatı teşvik edici politikalar ve ithalatın tamamen serbestleştirilmesiyle birlikte ihracatta artış yaşanmasına neden olmuştur. İhracattaki en büyük sıçrama ve ithalattaki en büyük düşüşün yaşandığı dönem ise

1994 yılıdır. Yaşanan 1994 ekonomik krizin etkisini gidermek için aynı yıl alınan 5 Nisan ekonomik istikrar programının uygulanması ile birlikte iç piyasanın daralması sağlanmış ve bunun sonucunda ihracatta artış, ithalatta ise düşüş yaşanmıştır. 1993 yılında 15 milyar \$ olan ihracat oranı, 1994'te 18 milyar \$'a çıkmıştır. Yine, 1993 yılında 29 milyar \$ olan ithalat oranı, 1994'te 6 milyar \$ düşerek 23 milyar \$'a kadar gerilemiştir. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte 1994'te dış ticaret açığında da önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar \$'a kadar çıkmış iken, 1994'te dış ticaret açığı 5 milyar \$'a kadar düşmüştür.

Türkiye krizden çıktıktan sonra, 1995'te ithalatın tekrardan artışa geçtiği görülmektedir. İthalattaki artış oranının ihracatta yaşanan artış oranından daha yüksek olması dolayısıyla dış ticaret açığının da artmasına neden olmuştur. Krizden sonra bu durumun yaşanmasının nedeni olarak da, bu yıllarda hazırlanan dış ticaret politikalarının, uluslararası örgütler ve yapılan uluslararası anlaşmalar çerçevesinde şekillenmiş olması olarak gösterilebilir.

6.2.2. 1995 Sonrası ve 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Dış Ticareti

1 Ocak 1995'te kurulmuş olan WTO'nun kurucu üyesinden biri olan Türkiye, bundan sonraki dış ticaret politikalarını artık WTO'nun belirlediği hükümlere uygun düzenlemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra 1 Ocak 1996'da Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği Anlaşması ve Türkiye'nin AB mevzuatlarına uyum çalışmaları da Türkiye'nin dış ticaret politikalarının bu doğrultuda şekillenmesine sebep olmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler sonrasında 1995'te ihracat rejimine geçilmiş ve devlet tarafından ihracatı teşvik edici destekler sağlanmıştır. Türkiye'nin, ihracat rejimine geçmesiyle birlikte sanayi sektöründe canlılık yaşanmış, ithalat ile ihracat oranları artışa geçmiş ve dış ticaret hacminin de büyümesine yönelik olumlu etkileri olmuştur (Işıldar, 2011: 63).

Aynı zamanda 1990'lı yıllarda yüksek olan enflasyon ve kamu açıklarının yanı sıra dış borç yükünün de ağır olduğu böyle bir ortamda büyümenin de çabaladığı bir dönemdir. Enflasyon oranının yüksek olmasıyla birlikte ekonomik büyüme gerçekleştirilebilmiş ve böyle bir durumdan dolayı ülke uzun bir süre hem yüksek enflasyona maruz kalmış, hem de belirli dönemlerde de krizlerle boğuşmak

zorunda kalmıştır (Bağırtan, 2018: 56). Yüksek enflasyon oranına sahip olan bu dönemde, 1999'un sonlarında (22 Aralık 1999) Türkiye, IMF ile enflasyonla mücadele için "Stand-By Anlaşması" imzalanmıştır. Enflasyonla mücadele programı ile 2002'de enflasyon oranının tek haneli rakamlara indirilmesi hedeflenmekteydi (Tarhan, 2014: 53).

2000-2001 yıllarında iki ekonomik kriz daha yaşayan Türkiye, dış ticarete tekrardan sekmeye uğramıştır. 2000 yılındaki ekonomik kriz, Türk Lirasının aşırı değer kazanmasına neden olarak ithalat oranında artış yaşanmış ancak buna karşın ihracatta ise pek önemli bir artış yaşanmamıştır. 2001'de yaşanan ekonomik kriz ve dünyada meydana gelen ekonomik ve ticari durgunluk ise, iç pazarın daralmasına ve buna bağlı olarak da TL'nin değer kaybetmesine neden olmuştur. Yaşanan bu durumda 2002'de ithalatta azalma ve ihracatta ise belli bir oranda artış meydana gelmiştir (Işıldar, 2011: 64).

2001 krizinden sonra günümüze kadar ithalat ve ihracat oranlarında sürekli bir artış trendi yaşanmıştır. Bu gelişmenin yanında 2008'in sonunda yaşanan küresel ekonomik kriz, gelişmiş olan ülkelerin ithalat taleplerini olumsuz yönde etkilemiş ve bunun sonucunda Türkiye'nin de bu krizde ihracat performansı olumsuz yönde etkilenmiştir. 2009'da ithalat ve ihracat oranlarında bir düşüş yaşanmış olsa da 2010 yılıyla birlikte tekrardan artışa geçmiştir. Türkiye'nin dış ticaret açığındaki sürekli artışın nedeni, ithalattaki artış oranının ihracattakinden daha fazla olmasıdır. İthalat oranının ihracat oranından sürekli daha fazla artması ise, ülkemizin sanayileşmesinde ihtiyaç duyulan ara mal ve yatırım malları ithalatına bağımlı bir ülke olmasından dolayıdır (Tarhan, 2014: 55, Işıldar, 2011: 65).

2008 krizinden sonra ülkelerin büyümelerinde bir yavaşlama meydana gelmiştir. Gelişmiş olan ülkelerin büyüme oranları da dengesiz bir görünüm çizmektedir. Tüketimde her ne kadar artış yaşansa da buna paralel olarak yatırımlar yeterli düzeyde hız kazanmamıştır. Küresel çaptaki bu durgunluk 2016'da iyice hissedilmeye başlanmıştır. Küresel ekonomideki bu durgunluk 2016 yılında da tam olarak aşılamamış olup, ülkelerin düşük oranlı büyüme seyrinde devam etmelerine neden olmuştur. Ekonomik büyümedeki bu düşük seyrin nedeni olarak jeopolitik riskler ve yaşanan siyasi belirsizlikler olarak gösterilmektedir. Türkiye

ekonomisinde de bu duruma paralel olarak durgunluk süreci devam etmiştir ve ekonomi bu süreçte büyük oranda iç talep kaynaklı olarak gerçekleşiyordu. 2016'nın üçüncü çeyreğinde yaşanan darbe girişiminin de yarattığı olumsuz etkilerle birlikte, geleceğe yönelik olan belirsizlikler artış göstermiş ve hane halkının da harcamalarını ertelemesiyle birlikte iç talepte daralma yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmelerden dolayı, GSYH bu dönemde %1,3 oranında küçülmüştür. Bu gelişmelerden sonra, 2016 yılının son çeyreğinde yurtiçindeki belirsizlik oranının azalmış olması ve ekonomik aktiviteyi arttırmak için hükümetin almış olduğu tedbirlerin de etkisiyle, tekrardan büyüme trendine geçmiştir (Bağırta, 2018: 61).

Tablo 8: 1995-2018 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Verileri (1000\$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	43 626 642	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	48 558 721	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	45 921 392	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	40 671 272	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	54 502 821	-26 724 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	41 399 083	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	51 553 797	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	69 339 692	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	97 539 766	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	116 774 151	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	-54 041 499	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	170 062 715	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	201 963 574	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	140 928 421	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	185 544 332	-71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	240 841 676	-105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	236 545 141	-84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	251 661 250	-99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	242 177 117	-84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	207 234 359	-63 395 487	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	198 618 235	-56 088 651	341 147 819	71,8
2017	156 992 940	233 799 651	-76 806 711	390 792 592	67,1
2018	167 920 613	223 047 094	-55 126 481	390 967 708	75,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (01.11.2019)

Tablo 8'i incelediğimizde, ihracatta istikrarlı bir yükseliş yaşandığı görülmektedir. Yaşanan 2008 küresel ekonomik krizin yarattığı etkiden dolayı

2009'da ihracatta önemli bir oranda yaşanan düşüş haricinde, bir düşüşün yaşanmadığını görmek mümkündür. 2008'de yaşanan küresel ekonomik krizden sonra 2009'da ihracat oranının 132 milyar \$'dan 102 milyar \$'a düştüğü görülmektedir. 2009 yılından sonra genel anlamda tekrardan bir yükseliş trendine geçtiği ve günümüze kadar bu yükselişin devam ettiğini söylemek mümkündür. 1995 yılında 21 milyar \$ olan ihracat oranı, 2018 yılında 167 milyar \$'a kadar çıkarak bu alanda rekor seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemdeki ithalat oranlarına bakıldığında ise dalgalı bir görüntü çizdiği görülmektedir. Dış ticaret hacmindeki artışın bu dönemde de devam ettiğini ve 1995'te 57 milyar \$ oranında iken, 2018 yılında bu oran 390 milyar dolara çıktığını görmekteyiz. Bu dönemde de yine dikkat çekici ayrıntılardan biri de dış ticaret dengesinin halen eksili hanelerde olması ve bunun önüne bir türlü geçilememiş olmasıdır. Bu dönemde ithalatta yaşanan artış oranının, ihracat artış oranından daha yüksek olduğu için dış ticaret açığının devam etmesine neden olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranına baktığımızda ise, bundan önceki dönemlerde olduğu gibi yine inişli-çıkışlı bir görüntü çizdiği görülmektedir. 1995'te %60,6 oranında iken, 2018 yılında bu oran %75,3 seviyesine kadar çıktığı görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI VE EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde dış ticaretin çevre üzerindeki etkisini ve çevre sorunlarına neden olan değişik faktörleri ele almış olan yerli ve yabancı çalışmaların literatür araştırmasına ve çalışmanın ekonometrik analizine yer verilmiştir.

7. LİTERATÜR TARAMASI

Sanayi devrimiyle birlikte artan üretim ve insanoğlunun çevreye olan müdahalesinin de artması sonucu çevre olumsuz yönde etkilenmiştir. Ülkelerin ekonomik kalkınmayı daha çok önemsemelerinden dolayı çevre daima geri planda tutulmuştur. Gittikçe artan çevre kirliliği sorunu küresel bir boyuta ulaşması ve canlıların yaşamını olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle son yıllarda “Çevre Kirliliği” araştırmacıların üzerinde en çok durdukları konu olmaya başlamıştır. Yapılan üretimlerde kullanılan teknolojinin kalitesi, dış ticaret ve buna benzer birçok faktör çevreyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Son yıllarda farklı ülke grupları ile yapılan bu tür çalışmalarda ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, kullanılan farklı değişkenler vb. nedenlerden dolayı farklı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan çalışmalarda çevre kirliliğinde en çok öne çıkan hipotezler “Kirlilik Sığınağı Hipotezi” ve “Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi” olmuştur. Yapılan bu tür çalışmalarda ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklı sonuçların elde edilmesinde en önemli etken olmuştur. Kirlilik Sığınağı Hipotezi ve Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezine ilişkin yapılan çalışmalar ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

7.1. Kirlilik Sığınağı İle İlgili Literatür Taraması

Low ve Yeats (1992), Lucas vd. (1992), tarafından yapılan her iki çalışmada da kirlilik oranı yüksek olan ürünlerin üretimi ve bu ürünlerin ihracatı gelişmekte

olan ülkelerde artıyorken, gelişmiş olan ülkelerde ise bu ürünlerin üretimi ve ihracatı gittikçe azalmakta olduğunu söylemektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde bu durumun yaşanmasının nedeni ise, gelişmiş olan ülkelerin çevreyi korumaya yönelik uyguladıkları katı politikalardan dolayı kirlilik yaratan endüstrilerin maliyetten kurtulmak için gelişmekte olan ülkelere faaliyetlerini sürdürmek için kirlilik yaratan bu sektörlerin gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasından dolayı burada çevre kirliliğinde artışın yaşanmasına neden olmaktadır.

Birdsall ve Wheeler (1993), yapmış oldukları çalışmada gelişmiş olan ülkelerin çevreyi korumaya yönelik uyguladıkları katı politikalar nedeniyle kirlilik yaratan sektörlerin maliyetten kurtulmak için daha çok dışa açık bir ekonomiye sahip olan ve çevreyi korumaya yönelik politikaların uygulanmadığı gelişmekte olan ülkelere kayarak burada faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu durumdan dolayı gelişmiş olan ülkelere çevre kirliliği oranı azalırken, gelişmekte olan ülkelere ise artış yaşanmasına neden olduğunu söylemektedirler.

Mani ve Wheeler (1997), yaptıkları çalışmada tehlikeli atık yaratan sektörler arasında bir karşılaştırma yaparak, sermaye ve enerji yoğun üretim yapan sektörlerde kirlilik oranının çok yüksek olduğunu, nispeten emek yoğun sektörlerin ise en temiz sektörler olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Çalışmalarında kirlilik yaratan üretimin OECD ülkelerinde sürekli azaldığı, gelişmekte olan ülkelere ise artış trendinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunun nedeni ise gelişmiş olan ülkelere çevreye duyarlılık söz konusu iken gelişmekte olan ülkelere ise çevreyi korumaya yönelik uygulamalar ikinci plana atılarak ülkenin kalkınmasına öncelik verilmiş olmasından dolayı gelişmekte olan ülkelere çevre kirliliği yaratan sektörler daha ön plandadır.

Çınar vd. (2012), yaptıkları çalışmada, sanayi üretiminin, CO₂ salımına ve küresel ısınmaya olan etkisi sınınmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda kirlilik yaratan sektörlerin ihracattaki payı yükseldikçe CO₂ emisyonunun arttığı sonucuna varmışlardır. Yaptıkları analizlerde elde ettikleri bulgular göstermektedir ki bu daha çok gelişmekte olan ülkelerin sorunudur. Bunun nedeni olarak da son yıllarda gelişmiş olan ülkelere daha temiz teknoloji yatırımlarının artmış olması ve bu da beraberinde çevre kirliliğini azalttırmaktadır. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelere ise bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Çünkü gelişmekte olan

ülkelerde üretim, daha çok kirlilik yaratan sektörlerde yoğunlaşmakta ve CO₂ salımı hızla yükselmektedir.

Şahinöz ve Fotourehchi (2014), yapmış oldukları çalışmada, 1974-2011 dönemi için doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkinin Türkiye örneği üzerine Kirlilik Sığmağı hipotezi kapsamında geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Bunun yanı sıra bir de ekonomide meydana gelen ölçek artışı ve yaşanan yapısal değişimlerin de CO₂ emisyonu üzerinde yaratacağı etki araştırılıp, Faktör Donanım Hipotezinin geçerli olup olmadığını sınımlardır. Yapılan analizler sonucu elde edilen ampirik bulgular, ekonomideki ölçek artışı ve yapısal değişimler, CO₂ emisyonunu arttırdığını ve Faktör Donanım Hipotezinin geçerliliğini doğrulayan nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Aynı zamanda test edilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının CO₂ emisyonunu azalttığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Yani Türkiye örneği üzerine yapılan Kirlilik Sığmağı hipotezinin geçerliliği doğrulanmıştır.

Yıldırım vd. (2017), tarafından yapılmış olan bu çalışmada, 1974-2013 döneminde Kirlilik Sığmağı hipotezinin Türkiye'deki geçerliliği test edilmiştir. Kişi başına düşen CO₂ emisyonu, kişi başına düşen reel GSYH, kişi başına düşen enerji tüketimi ve kişi başına düşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları değişkenleri arasındaki ilişki, ARDL sınır testi yaklaşımı ile VECM Granger Nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. Uygulanan ARDL sınır testi sonucunda elde edilen bulgular, reel GSYH ile enerji tüketiminin çevre kirliliğini artırdığı yönünde sonuçlar vermiştir. Fakat DYSY meydana gelen artışlar ise, belli bir düzeye kadar ki artışı, CO₂ emisyonunu arttırdığını ancak belli bir artış düzeyine ulaşıldıktan sonra CO₂ emisyonunu azalttığı yönünde sonuçlar vermiştir. Uygulanan VECM Granger Nedensellik testi ise, bu değişkenler arasında uzun dönemli çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu yönünde sonuçlar vermiştir.

Şahin vd. (2019), yapmış oldukları bu çalışmadaki amaçları, yapılan uluslararası ticaretin çevre üzerinde yaratmış olduğu kirlilik etkisinin Kirlilik Sığmağı ve Kirlenme Hale hipotezi çerçevesinde Türkiye'de 1990-2015 dönemi için incelemektir. Zaman serisi analizi ile yapılan bu çalışmada uygulanan eşbütünlük testine göre değişkenler arasında dönemli bir ilişkinin olduğu yönünde sonuçlar

vermiştir. Ortaya çıkan sonuçlar, ticaretin kirliliği arttırdığı ve Kirlilik Sığınağı hipotezi kanıtlarının geçerliliğini güçlü kılan niteliktedir.

Bilgen Karakurt (2019), yapmış olduğu çalışmada, Kirlilik Sığınağı hipotezinin, 1974-2014 dönemine ait veriler ile Türkiye için geçerli olup olmadığını incelemiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ise; CO₂ emisyonu, DYSY ve enerji tüketimidir. FUMOLS uzun dönem eşbütünleşme testi bulgularına göre, DYSY'nin uzun dönemde CO₂ emisyonu üzerindeki etkisinin pozitif olduğu yönünde sonuçlar vermiştir. Fakat enerji tüketimi ise; CO₂ emisyonunu arttırdığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre genel olarak değerlendirme yapıldığında, Kirlilik Sığınağı hipotezinin Türkiye için geçerli olmadığı fakat Türkiye'nin kısmen Kirlilik Hale konumunda olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

Tamboğa (2019), tarafından yapılan çalışmada, DYSY'nin gelişmekte olan ülkelerde çevre üzerinde yarattığı etkiyi, Kirlilik Sığınağı hipotezi kapsamında analizini yapmıştır. DYSY girişini en çok sağlayan ilk 20 ülkeye ait 1990-2014 dönemi verileriyle Panel eşbütünleşme testini kullanarak analiz etmiştir. Uygulanan test sonucunda elde edilen bulgular, DYSY'nin çevre kirliliği üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönde olduğu tespit edilmiş ve Kirlilik Sığınağı hipotezini destekleyici yönde sonuçlar elde edilmiştir.

7.2. Çevresel Kuznets Eğrisi İle İlgili Literatür Taraması

Atıcı ve Kurt (2007), bu çalışmalarında, Türkiye'nin dış ticareti ile çevre arasındaki ilişkinin ÇKE yardımı ile incelemiştir. 1968-2000 dönemine ait verilerle zaman serisi analizi yapılmıştır. Çalışmada, kişi başı CO₂ emisyonu, kişi başı milli gelir, ihracat ve ithalat değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, milli gelir ile ÇKE arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. İhracatın çevre üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu fakat ithalatın ise çevre üzerindeki etkisinin pozitif yönde olduğunu ortaya koyan sonuçlar elde edilmiştir.

Özcan (2011), yapmış olduğu çalışmada, geçiş ekonomisi olma özelliğine sahip olan (Beyaz Rusya, Bulgaristan, Hırvatistan, Estonya, Macaristan, Kazakistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Slovenya, Türkmenistan, Ukrayna) 15 ülke için 1992-2007 dönemini kapsayan CO₂ ölçümleri kullanılarak

panel veri modeli yöntemiyle gelir ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel veri yöntemi ile elde edilen bulgular, gelir ile CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi doğrular niteliktedir. Yani, seçilmiş geçiş ekonomilerinde ÇKE hipotezi elde edilen bulgularla desteklenmektedir.

Saatçi ve Dumrul (2011), yapmış oldukları bu çalışmada Türkiye için ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişki incelenmiş olup Çevresel Kuznets Eğrisinin Türkiye ekonomisi için geçerliliği test edilmiştir. Türkiye'nin 1950-2007 dönemine ait yıllık verilerle yapılan analizlerle elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu yönünde sonuçlar vermiştir. Elde edilen bu sonuçlar, ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olup Çevresel Kuznets Eğrisinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Koçak (2012), yaptığı bu çalışmada, Türkiye'nin 1960-2006 dönemine ait yıllık veriler ile enerji tüketimi, GSYİH ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi ÇKE hipotezi kapsamında incelemiştir. Değişkenler arasındaki ilişkinin analizi için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye'de bu dönem için ÇKE hipotezini desteklemeyen doğrultuda sonuçlar vermiştir.

Kesgingöz ve Karamelikli (2015), yaptıkları çalışmada Kuznets'in ÇKE hipotezinin geçerliliği Türkiye için geçerli olup olmadığını farklı değişkenler yardımıyla açıklamaya çalışmışlardır. Modelde kullandıkları değişkenler dış ticaretin ayrıntılı olarak görülmesi için ihracat ve ithalat, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme seçilmiştir. Yaptıkları analiz sonucunda, Enerji tüketimi, ihracat ve büyüme'nin CO₂ emisyonu salınımını arttırdığı sonucuna varmışlar. Enerji girdileriyle birlikte artan enerji tüketimi zamanla çevre kirliliğine neden olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca ihracat için üretilen ve üretilmesi için enerji girdileri kullanılan ihracat ürünleri de uzun dönemde CO₂ emisyonu salınımını arttırdığı analiz sonucunda elde edilmiştir. Artan CO₂ salınımı da çevre kirliliğine neden olacaktır. İthalat ise CO₂ salınımını azaltmakta olduğu sonucunu vermiştir. Yurt içerisindeki talebi karşılamak için dışarıdan gelen ithal ürünler yurt içerisinde herhangi bir enerji girdileriyle birlikte üretime neden olmayacak ve bu durum CO₂ salınımını azaltacak bir etkiye sahip olacağı kanıtına varılmıştır. Bu çalışmaya göre Türkiye ekonomisindeki ihracat,

enerji tüketimi ve ekonomik büyüme CO₂ salınımını arttırmakta ve bu da böylece Kuznets'in çevre kirliliği hipotezi Türkiye için uzun dönemde geçerli olduğunu göstermektedir.

Yılmaz vd. (2017), yaptıkları çalışmada BRICS ve MINT ülkelerine ait 1997-2013 dönemi verileri olan, ekonomik büyümenin de temel göstergesi kabul edilen gayri safi milli hâsıla ile doğrudan yabancı yatırımlar ve karbondioksit emisyonu (CO₂) değişkenleri arasındaki ilişkinin analizini ele almışlar. Analiz sonucunda doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna varılmış. Aynı şekilde doğrudan yabancı yatırımlar ile çevre arasındaki ilişkinin analizi de yapılmıştır. Yapılan bu analiz sonucunda da doğrudan yabancı yatırımlar ile çevre arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonu arasındaki ilişki de test edilmiş fakat aralarında bir eşbütünlük ilişkisi olmadığına dair sonuçlar elde etmiştir.

Çağlar ve Mert (2017), bu çalışmalarında, Türkiye için 1960-2013 dönemine ait verilerle Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini sınamak ve yenilenebilir enerji tüketiminin, CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini yapısal kırılmalı eşbütünlük ile analiz etmektedir. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiş ve yenilenebilir enerjinin sera gazı salınımını azalttığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Aynı zamanda elde edilen sonuçlar ile ÇKE hipotezinin Türkiye'de geçerliliği desteklenmiştir.

Koyunbakan (2017), bu çalışmasında, Türkiye'de 1998-2014 dönemine ait veriler kullanılarak, imalat sanayi üretimi ile sera gazı emisyonları arasındaki ilişki incelenerek, ÇKE hipotezinin geçerliliği test edilmek istenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında N şeklinde bir ilişkinin olduğu ve Türkiye için uzun dönemde ÇKE hipotezinin geçerli olmadığı yönünde sonuçlar vermiştir.

Saygın (2018), çalışmasında, 1960-2014 dönemi çerçevesinde ÇKE hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerli olup olmadığını incelemiştir. Kullanılan değişkenler ise, CO₂ emisyonu, kişi başına düşen reel gelir, kişi başına düşen reel gelirin karesi, enerji tüketimi ve ticari dışa açıklıktır. Bu değişkenler arasındaki eş

bütünleşme ilişkisinin tespiti için ARDL sınır testi uygulanmış ve elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisi için ÇKE hipotezinin geçerli olduğunu destekler yönde sonuçlar olmuştur.

Durgun Kaygısız (2018), yapmış olduğu bu çalışmada, ÇKE hipotezinin Türkiye için geçerli olup olmadığı 1968-2015 dönemine ait yıllık verilerle zaman serisi analizi yapılarak incelenmiştir. Değişkenler olarak, çevre kirliliği için CO₂ emisyonu alınmış olup, ekonomik büyüme, enerji kullanımı ve ticari açıklık oranının çevre kirliliği üzerindeki etkileri incelenmiştir. Uygulanan Johansen eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli ile elde edilen sonuçlar, değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin tespiti yönünde olduğudur. Ancak, ÇKE hipotezinin geçerliliği ise, elde edilen sonuçlarla doğrulanamamıştır.

Tuzcu ve Usupbeyli (2018), yapmış oldukları bu çalışmada, ÇKE'nin Türkiye için geçerliliğini, gece ışıkları ile mekânsal modelleme kapsamında incelemektir. 81 ili kapsayan veri seti kullanılarak güncel durumu yansıtmayı hedeflemişlerdir. Bunun yanı sıra bir de iller arası mekânsal etkileşimi incelemek için, mekânsal modelleme kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar ise, Türkiye'de iller arası etkileşimin yoğun olduğu ve illerdeki hava kirliliği seviyesinin birbirlerinin kirliliğini arttırmada etkili olduğunu göstermiştir. Bunun sonucunda, ÇKE'nin Türkiye için geçerliliği desteklenmemiştir.

Pata ve Yurtkuran (2018), yapmış oldukları bu çalışmada, Türkiye'de 1981-2014 dönemini kapsayan verilerle ÇKE hipotezinin geçerliliği test edilmek istenmiştir. Söz konusu dönemde nüfus yoğunluğu, yenilenebilir enerji tüketimi, finansal gelişme, gelir ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişki, ÇKE hipotezi çerçevesinde incelenmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki, ARDL sınır testi ile analiz edilmiş ve elde edilen bulgular, nüfus yoğunluğu, ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin, CO₂ emisyonunu arttırdığı yönünde sonuçlar vermişken, yenilenebilir enerji tüketiminin ise, çevreye olan etkisi pozitif olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, söz konusu dönemde Türkiye için ÇKE hipotezinin geçerliliğini desteklemektedir.

Bal (2019), bu çalışmada, 32 OECD ülkesi için 1990-2008 dönemine ait verilerle panel veri analizi yapılmıştır. Amaç ise, tarım sektöründe meydana gelen

büyümenin çevre ile olan ilişkisini ÇKE kapsamında incelemektir. Burada tarım sektörü göstergesi olarak kişi başına düşen gelir, çevre kirliliği için ise, nitrozoksit ve metan göstergeleri seçilmiştir. Elde edilen bulgular, metan salınımı ile GSYİH arasında hiçbir ilişkinin olmadığını, nitrozoksit salınımı ile GSYİH arasındaki ilişki ise, monotonik azalan şeklinde olduğu yönünde sonuçlar elde etmiştir.

Öztürk ve Gülen (2019), yapmış oldukları çalışmada, ÇKE hipotezinin 1960-2014 dönemi için Türkiye’de geçerliliği test edilmiştir. Kullanılan değişkenler, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonudur. Değişkenler arasındaki ilişki ise, ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, değişkenler arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuş olup, Türkiye’de söz konusu dönem için ÇKE hipotezinin geçerliliğini destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir.

Şendoğan (2019), çalışmasında, 1970-2013 dönemine ait yıllık verilerle Türkiye için CO₂ emisyonu, iktisadi büyüme ve enerji talebi arasındaki ilişki, ÇKE hipotezi kapsamında ele alınmıştır. Değişkenlere uygulanan ADF, PP Birim Kök Testleri, KPSS durağanlık testi ve Lee-Strazicich Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleridir. Değişkenlerin durağanlığı tespit edildikten sonra, aralarındaki eşbütünleşme ilişkisi ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, ÇKE hipotezinin Türkiye için geçerliliğinin olmadığı yönünde sonuçlar vermiştir.

İncelenen literatür çalışmalarına bakıldığında genel olarak sadece Türkiye üzerine yapıldığı veya OECD, BRICS ve MINT ülkelerine yönelik yapılan çalışmalar olduğu görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelere dair bu alanda herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yapılan bu tez çalışmasını literatürdeki çalışmalardan farklı kılan en önemli özelliği gelişmekte olan ülkelerin baz alınarak yapılmış olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında bu çalışmanın bilime katkısı gelişmekte olan ülkeleri baz alarak bu alanda bir bilgi vermesi ve literatürü zenginleştirmesidir.

8. EKONOMETRİK ANALİZ

8.1. Ampirik Analizin Amacı

Dış ticaret ile çevre arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan bu çalışmada, gelişmekte olan ülkelere ait veriler kullanılarak Panel veri ile analiz yapılmaktadır. Kullanılacak olan değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı (YKB) içerip içermemesi analizde kullanılacak olan testlerin belirlenmesinde çok önemli bir husustur. YKB ile ifade edilmek istenilen, yaşanan bir şok sonucunda diğer ülkelerinde bu şoktan aynı oranda etkilenip etkilenmedikleridir. Kullanılan değişkenlerin YKB'si incelendikten sonra 1. kuşak veya 2. kuşak birim kök testleriyle bu değişkenlerin durağanlığı test edilecektir. 1. kuşak birim kök testlerinin kullanılması için değişkenlerin YKB içermemesi gerekmektedir. Değişkenlerin YKB içermesi durumunda 1. kuşak birim kök testleri kullanılırsa sapmalı sonuçlar elde edilecektir. Hangi nesil birim kök testlerinin kullanılacağını belirlemek için değişkenlerin YKB durumunun incelenmesinden sonra belirlenen testler ile değişkenlerin durağanlıkları sınanacaktır. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlendikten sonra eşbütünleşme testleri uygulanarak değişkenler arasındaki ilişki incelenmektedir.

8.2. Ekonometrik Modelin Tanımlanması

Analizin amacı, 1980-2014 dönemi için panel veri analizi ile Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde çevre kirliliği, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve ihracat arasında bir ilişkinin var olup olmadığını incelemektir. Aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerde Çevresel Kuznets Eğrisinin geçerli olup olmadığı da test etmektir.

8.3. Çalışmada Kullanılan Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmada, Karbondioksit emisyonu (CO₂), Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ve ihracat olmak üzere toplamda üç değişkene yer verilmiştir.

Aşağıdaki tablo 9'da bu değişkenlere ve açıklamalarına yer verilmiştir.

Tablo 9: Modelde Kullanılan Değişkenler ve Değişkenlere Ait Açıklamalar

Kısaltmalar	Değişkenler	Açıklamalar	Kaynak	Dönem
CO ₂	Kişi Başına Düşen Karbondioksit Emisyonu	Metrik Ton	Dünya Bankası	1980-2014
GDP	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	ABD Doları (Bin\$)	Dünya Bankası	1980-2014
EXPO	Toplam İhracat	ABD Doları (Milyar\$)	Dünya Bankası	1980-2014

Tablo 10’da ise, çalışmada verileri kullanılan gelişmekte olan ülkelere yer verilmiştir.

Tablo 10: Çalışmada Ele Alınan Gelişmekte Olan Ülkeler

Sıra No	Ülke	Sıra No	Ülke
1	Türkiye	17	Jamaika
2	Cezayir	18	Ürdün
3	Belize	19	Malezya
4	Botsvana	20	Mauritius
5	Brezilya	21	Meksika
6	Bulgaristan	22	Paraguay
7	Çin	23	Peru
8	Kolombiya	24	Güney Afrika
9	Kosta Rika	25	Sri Lanka
10	Küba	26	Santa Lucia
11	Dominica	27	Arjantin
12	Ekvador	28	Tayland
13	Gabon	29	Tonga
14	Grenada	30	Venezuela
15	Guatemala	31	Dominik Cumhuriyeti
16	Guyana	32	Saint Vincent ve Grenadinler

Çalışmada ele alınan gelişmekte olan 32 ülkeye ait 1980-2014 dönemi için yıllık olan veri seti ile analiz yapılmıştır. Analizler, verilerin logaritmaları alınmamış haliyle yapılmıştır. Bu ülkelere ait verileri kullanılmış olan değişkenlerden CO₂ emisyonu çevre kirliliğini temsilen bağımlı değişken olarak alınmıştır. Çevre kirliliğini temsilen CO₂ değişkeninin alınmış olmasının nedeni yapılan literatür araştırmasında genelde CO₂ değişkeni çevre kirliliğini temsilen kabul edildiği içindir. Bağımsız değişkenler olarak da GSYH, GSYH’nin karesi ve ihracat alınmıştır. Bu değişkenlerle oluşturulan model aşağıdaki gibidir.

$$CO_2 = \beta_0 + \beta_1 GDP + \beta_2 GDP^2 + \beta_3 EXPO + U_1 \quad (1)$$

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait verilerin analizi için Eviews 9, Stata ve Gauss 19 paket programları kullanılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin tümü için 1980-2014 dönemine ait verilerin mevcut olmamasından dolayı sadece 1980-2014 dönemine ait verileri mevcut olan 32 ülke çalışmaya dahil edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelere ait verilerle yapılan analizde ilk olarak değişkenlerin YKB'si belirlenecektir. Değişkenlerin YKB içerip içermediğine göre analizde kullanılacak testler belirlenecektir.

8.4. Çalışmanın Yöntemi

Yapılan bu çalışmada karbondioksit (CO₂) emisyonu, GDP, GDP2, EXPORT arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı panel veri yöntemi kullanılarak analiz yapılmıştır. İlk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığının (YKB) test edilmesinden sonra 2. kuşak testi olan CADF birim kök testi ile değişkenlerin durağanlıkları analiz edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin analizi için ise 2. kuşak testi olan Westerlund ECM Panel eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Son olarak ise Driscoll-Kraay testi yöntemiyle modelin tahmini yapılmıştır.

8.5. Yatay Kesit Bağımlılığının (YKB) Test Edilmesi

Yatay Kesit Bağımlılığının test edilmesi analizde kullanılacak olan testlerin belirlenmesinde ve elde edilecek sonuçların güvenilirliği açısından büyük bir öneme sahiptir (Breusch ve Pagan, 1980; Aktaran, Göçer vd., 2012: 455). Bundan dolayı çalışmanın analizine geçmeden önce değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı (YKB) test edilmesi gerekmektedir. Yatay Kesit Bağımlılığının belirlenmesi ile birlikte analiz sonuçlarının daha güvenilir olması için gerekli olan testler belirlenilerek analizlerde kullanılacaktır (Göçer vd., 2012: 456).

Serilerin YKB'sinin test edilmesinde serinin zaman boyutu ile yatay kesit boyutu göz önünde bulundurularak kullanılacak testler belirlenir. Eğer ki serinin zaman boyutu (T), yatay kesit boyutundan (N) büyük olursa, yani (T>N) ise bu durumda Breusch-Pagan (1980) Langrange Çarpımı testi olan CDLM1 (Cross-Section Dependence) Kullanılacaktır. Fakat (T<N) durumunda ise Pesaran (2004)

CDLM2 testinin kullanılması gerekmektedir. Aynı zamanda (T=N) durumda da yine Pesaran (2004) CDLM2 testi kullanılmaktadır.

Breusch ve Pagan (1980) CDLM1 testi, Pesaran vd. (2008)'de yaptıkları çalışmalar sonucunda (Langrange Multiplier) testi geliştirilerek (LM_{adj}) şeklinde yeniden adlandırılmıştır. Bunun nedeni ise, CDLM1 testinin grup ortalamasının sıfır olması ve birim ortalamasının da sıfırdan farklı olması durumunda güvenilir sonuçlar vermemesinden dolayıdır. Pesaran vd. (2008)'de yapmış oldukları çalışmayla bu sorunu gidermek için CDLM1 test istatistiğine varyansla birlikte ortalamayı da ekleyerek bu sorunu ortadan kaldırmışlardır. Yapılan bu düzeltme sonucunda test yeni adını almıştır (Hüseyini, 2015: 102).

Breusch ve Pagan (1980) makalesindeki LM testinin ilk hali aşağıdaki gibidir.

$$LM = T \sum_{i=j}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \check{P}_{ij}^2$$

Pesaran vd. (2008) tarafından yapılan çalışmayla LM testinin yeni hali ise şöyledir;

$$LM_{adj} = NLM^{**} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left[\sum_{i=j}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \frac{(T-K)\check{P}_{ij}^2 + \mu_{Tij}}{u_{ij}} \right]$$

Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen bu test istatistiğine (μ_{Tij}) birimlerin ortalaması ve (U_{Tij}), yani varyansı ekleyerek yeni şeklini almasını sağlamışlardır. Bu modelle elde edilmiş olan testlerin normal bir dağılım göstermiş olduğu görülmüştür. Bu testin hipotezleri de aşağıda verildiği şekildedir (Hüseyini, 2015: 103)

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır

Birimlerin yatay kesit bağımlılığı incelenirken uygulanan test istatistiğinin olasılık değerleri eğer 0,05 oranından küçük ise bu durumda H_0 hipotezi red edilir ve

YKB vardır. Bunun tersi durumunda ise yani test istatistiğinin olasılık değerleri eğer 0,05'ten büyük olursa bu durumda H_0 hipotezi kabul edilir ve birimlerde yatay kesit bağımlılığının (YKB) olmadığına karar verilir (Göçer vd., 2012: 456).

Yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi için uygulanan testler ve bu testlere dair hipotezleri de verdikten sonra şimdi ise, çalışmada kullanılan GOÜ'lere ait verilerin ve modelin (Panelin) tamamı için yatay kesit bağımlılığı test edilerek tablo 11'de ve tablo 12'de sonuçları verilmiştir.

Tablo 11: Değişkenlere Ait Yatay Kesit Bağımlılığı (Cross-Section Dependence) Testi Sonuçları

Değişkenler	CO ₂	GDP	GDP2	EXPO
CD Test İstatistiği	42.80159	118.6435	121.0883	117.9841
Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
Karar	Red	Red	Red	Red

Tablo 12: Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı (Cross-Section Dependence) Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
Pesaran Scaled LM	98.55320	0.0000	Red

Tablo 11'de, Gelişmekte olan ülkelere ait verilerin yatay kesit bağımlılığı için uygulanan test sonuçlarına yer verilmiştir. Uygulanan test sonucunda elde edilen değerlere bakıldığında modelde kullanılan değişkenlerin tümünde yatay kesit bağımlılığının var olduğu belirlenmiştir. Test sonucunda elde edilen değerlere göre H_0 hipotezi reddedilerek alternatif hipotez H_1 kabul edilmektedir.

Tablo 12'de ise modelin (panelin) bütünü için yatay kesit bağımlılığının test edilmesi ile elde edilen sonuçlara yer verilmektedir. Tablo 11'de olduğu gibi burada da H_0 hipotezi reddedilerek alternatif hipotez olan H_1 kabul edilmektedir. H_1 hipotezinin kabul edilmiş olması modelde yatay kesit bağımlılığının var olduğunu göstermektedir.

Değişkenler arasında ve modelde (Panelde) yatay kesit bağımlılığının olmasından dolayı bu serilerin durağanlıklarını belirlemede, serilerde yatay kesit bağımlılığını kabul eden ve bu durumda uygulandığında güvenilir sonuçlar veren 2. kuşak birim kök testlerinin kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

8.6. Panel Birim Kök Testi

Panel birim kök testleri değişkenlerin birim kök içerip içermediklerini yani durağanlıklarının belirlenmesi için kullanılmaktadır. Değişkenlerin durağanlığını sınamak için hangi birim kök testlerinin kullanılacağı ise yapılan YKB testinin varlığının tespiti sonucunda belirlenmektedir. Birimler arasında YKB yok ise 1. kuşak birim kök testleri kullanılacak, fakat birimler arasında YKB var ise bu durumda 2. kuşak birim kök testleri kullanılacaktır. Levin, Lin ve Chu (2002), Hadri (2000), Maddala ve Wu (1999), Im, Pesaran ve Shin (IPS, 2003), Choi (2000) en yaygın bilinen 1. kuşak birim kök testleridir. Burada birimler arasında YKB'nin (korelasyonun) olmadığı durumlarda kullanılan bu testlerin yanı sıra küreselleşmenin gittikçe artması nedeniyle artık uluslararası düzeyde ekonomilerin bir çoğu birbirlerinden etkilenmekte olduğundan dolayı birimler arasında çoğu kez YKB, yani korelasyon da meydana gelmektedir. Ortadaki bu eksikliğin giderilmesi için 2. kuşak birim kök testleri geliştirilmiştir. Birimler arasında YKB var olduğunda 2. kuşak birim kök testlerinin kullanılması daha güvenilir sonuçlar verecektir. 2. kuşak birim kök testlerinin başlıcaları şunlardır. Taylor ve Sarno tarafından geliştirilmiş olan (MADF,1998) testi, 2002'de Breuer, Mecknawn ve Wallace tarafından geliştirilen (SURADF), 2007 yılında Pesaran'ın geliştirmiş olduğu yatay kesit genelleştirilmiş Dickey Fuller CADF testidir. Bunlardan son zamanlarda en çok kullanılanı ise CADF testidir (Koçbulut ve Altıntaş, 2016: 154).

CADF testi $T > N$ ve $T < N$ olduğunda her iki durumda da kullanıldığında anlamlı sonuçlar vermektedir. Panel çalışmasında kullanılan birimler için ilk önce CADF testi sonucu hesaplanır. Daha sonrasında ise CIPS testi hesaplanır. CIPS testi de bu testlerin aritmetik ortalamasını alarak hesaplanmaktadır. Pesaran tarafından yapılan çalışmada CADF testi aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır (Hüseyini, 2015:106).

$$t(N, T) = \frac{\Delta y_i^1 \bar{M}_i y_{i-1}}{\bar{\sigma}^2 (\Delta y_{i-1}^1 \bar{M}_i y_{i-1})^{1/2}}$$

Yukarıdaki denklemde hesaplanan CADF testi istatistiğinden sonra CIPS değeri de aşağıda verilen denklem ile hesaplanmaktadır.

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n t(N, T)$$

I.denklemdede CADF değerleri, II. denklemdede ise CIPS değerleri hesaplandıktan sonra testin hipotezleri de şöyle tanımlanmaktadır.

H_0 : Seri durağan değildir

H_1 : Seri durağandır

CADF testinin hesaplanması ile elde edilen değerler, Pesaran'ın (2007) Monte Carlo Simülasyonları ile oluşturmuş olup makalede yayınlamış olduğu kritik değerlerle karşılaştırılır. Burada CADF testinin hesaplanmasıyla elde edilen değerler tablo değerinden daha büyük olursa bu durumda H_0 hipotezi reddedilerek alternatif hipotez H_1 kabul edilir ve seri durağandır yani birim kök yoktur. CIPS değerleri ise tablo değerleriyle karşılaştırılarak tüm panelin genelinde seride birim kök olup olmadığı durumuna bakılır. CIPS değerleri eğer tablo değerinden daha yüksek çıkmış ise panelin geneli için seride birim kök yoktur yani seri durağandır şeklinde yorumlanmaktadır (Pesaran, 2007, Aktaran; Hüseyini, 2015: 107).

Çalışmada, gelişmekte olan ülkeler için kullanılan değişkenlerin YKB'si incelendikten sonra tüm değişkenlerde YKB'nin var olduğu belirlenmiştir. Bu durumda değişkenlerin durağanlıkları için 2. kuşak birim kök testi olan CADF testi kullanılmıştır. CADF testi ile değişkenlerin durağanlıkları incelenmiş olup tablo 13'te sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 13:Sabit Etkiler Modeli İçin CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Seviye			1.Fark		
	Gecikme	Trend	CIPS istatistiği	Gecikme	Trend	CIPS istatistiği
CO₂	3	0	-1.855	3	0	-5.716*
GDP	3	0	-1.690	3	0	-4.660*
GDP2	3	0	-1.473	3	0	-4.401*
EXPO	3	0	-1.477	3	0	-3.719*
Sabit (Trend:0) (N:32, T:35)	%1	-2.30				
	%5	-2.15				
	%10	-2.07				

İstatistiki değerler Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre belirlenmiştir.

Tablo 13'e bakıldığında Gelişmekte olan ülkeler için değişkenlerin durağanlıklarını belirlemek için CADF birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Uygulanan CADF birim kök testi sonucunda değişkenlerin tümünün seviye düzeyleri için hesaplanmış olan istatistik değerlerinin tablo değerlerinden küçük çıkması dolayısıyla seviyede durağan olmadıkları görülmüştür. Seviyede durağan çıkmadıklarından dolayı değişkenlerin 1. farkları alınarak tekrardan durağanlıkları test edilmiştir. 1. farkları alınarak durağanlıkları test edildiğinde değişkenlerin tümü için hesaplanan istatistik değerlerinin tablo yani kritik değerlerinden daha büyük çıktığı ve değişkenlerin tümünün 1. farkta yani $I(1)$ 'de durağan oldukları belirlenmiştir. Böylece yatay kesit bağımlılığı olan tüm değişkenlerin seviyede değil de 1. farkta durağanlaştıkları görülmüştür. Değişkenlerin tümünün $I(1)$ 'de durağan çıkmış oldukları belirlendikten sonra artık çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisine bakılacaktır.

8.7. Eş-Bütünleşme Testi

Eş-bütünleşme testi, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını araştırmak için çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Birimlerin YKB durumuna bakılmaksızın panelde özellikle (Johansen, Kao ve Pedroni) eş-bütünleşme testleri çok fazlaca kullanılmaktadır. Fakat Yatay Kesit Bağımlılığının var olduğu seriler için de kullanılan bu testlerin vermiş olduğu sonuçlar güvenilir değildir. Çünkü bu testler Yatay Kesit Bağımlılığının olmadığı seriler arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılması gerekmektedir. Yatay Kesit Bağımlılığının var olduğu seriler için 2. kuşak (Westerlund ve Edgerton, 2007; Westerlund 2008) eş-bütünleşme testleri, elde edilecek sonuçların daha güvenilir olması için kullanılması gereken testlerdir (Hüseyini, 2015: 111).

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkelere ait kullanılan birimlerin Yatay Kesit Bağımlılığı CADF testi ile incelenmiş olup Yatay Kesit Bağımlılığına sahip oldukları belirlenmiştir. YKB var olduğundan dolayı 2. kuşak eş-bütünleşme testleri ile analiz yapılacaktır. Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisinin incelenmesi için 2. Kuşak testi olan Westerlund ECM Panel eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Westerlund ECM Panel eş-bütünleşme testi serilerin aynı derecede ve 1. fakta yani $I(1)$ 'de durağan olduğu durumlarda

kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamında YKB olduğu için ve I(1) düzeyinde durağan olmaları bu testin uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Eş-bütünleşme testi hipotezleri ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

H_0 : Eş-bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Eş-bütünleşme ilişkisi vardır.

Uygulanan Westerlund ECM Panel eş-bütünleşme testine dair sonuçlar tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14: Westerlund ECM Panel Eş-bütünleşme Testi

test	Stat.	asym p-val	Bootstrap p-val
g_tau	3.900	1.000	0.984
g_alpha	6.475	1.000	1.000
p_tau	3.627	1.000	0.941
p_alpha	3.254	0.999	0.904

Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının incelenmesinden sonra durağanlıkları da incelenmiştir. Değişkenlerin tümünde hem yatay kesit bağımlılığının olması hem de hepsinin aynı düzeyde yani I(1)'de durağan olması 2. kuşak testlerinden olan Westerlund ECM Panel eş-bütünleşme testinin bu durumda daha güvenilir sonuçlar vereceğinden dolayı bu testin uygulanmasına karar verilmiştir. Tablo 14'te uygulanmış olan Westerlund ECM Panel eş-bütünleşme testine dair sonuçlar yer almaktadır. Westerlund (2007), hesaplanmış olan test istatistik değerlerinin, yatay kesit bağımlılığının tespiti halinde Bootstrap değerlerine göre yorumlanmasının daha doğru olacağını söylemiştir. Uygulanan Westerlund ECM Panel eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre H_0 hipotezinin kabul edildiği ve değişkenler arasında uzun dönemli bir eş-bütünleşik ilişkinin olmadığına dair sonuçlar elde edilmiştir.

8.8. Modelin Tahmin Edilmesi

Değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin incelenmesinden sonra çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin incelenmesi için seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının yanı sıra hem otokorelasyon hem de değişen varyansı da dikkate alan ve bu durumda uygulanması daha güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlayan Driscoll-Kraay testi ile modelin

tahmini yapılmıştır. Uygulanan Driscoll-Kraay testi ile tahmin edilen modele dair sonuçlar tablo 15'te yer almaktadır.

Tablo 15: Driscoll-Kraay Testi Sonucu

Driscoll-Kraay standard hatalarla regresyon		Metot: Sabit Etkiler Regresyonu				
Gözlem Sayısı: 1120		Grup Sayısı: 32				
Group variable (i): id		F(3,31) = 123.31				
R ² =0.3691		Olasılık Değeri (Prob.) > F = 0.0000				
co ₂	Katsayı	Drisc/Kraay Stand. Hata	t değeri	P> t	[95% Güven Aralığı]	
gdppc	0.3260	0.0605373	5.39	0.000	0. 2025447	0. 4494781
gdppc2	-0.0182	0.0049807	-3.67	0.001	-0.0284394	-0.0081231
expo	0.0021	0.0001332	16.04	0.000	0.0018648	0.0024079
_cons	1.8269	0.1026375	17.80	0.000	1.617587	2.036248

Uygulanan Driscoll-Kraay testi ile elde edilen sonuçlara göre F istatistiğine ait olasılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu görülmüştür. F istatistiği olasılık değerinin 0,05'ten küçük olmasından dolayı modelin istatistiki olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Modele ait R² değerinin 0.36 çıkması, modelde kullanılan bağımlı değişkende meydana gelen değişimin %36'sı bağımsız değişkenler tarafından açıklanabildiğini göstermektedir. Geriye kalan %64'ü ise modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanabilmektedir. Bağımsız değişkenlerden GDP ve EXPO karbondioksit emisyonunu (CO₂) arttırırken, GDP'nin karesi (GDP²) ise karbondioksit emisyonunu (CO₂) azalttığı görülmektedir.

Çevresel Kuznets Eğrisine (ÇKE) göre kişi başına düşen gelir arttıkça ilk aşamada çevreyi olumsuz etkilerken gelirin belli bir artış oranından yani belli bir dönüm noktasından sonra çevre üzerindeki etkisi pozitif yönde değişecektir. Yani gelirin belli bir dönüm noktasına ulaştıktan sonra çevre üzerindeki etkisi "Ters U" şeklini alacaktır. Tablodaki GDP ve GDP² değişkenlerinin CO₂ üzerindeki etkisinin Ters U şeklini destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Driscoll-Kraay testi sonucuna göre çalışmada yer verilen Türkiye ve Gelişmekte olan ülkeler için GDP'nin karbondioksit emisyonunu arttırdığı (Çevre kirliliğini arttırdığı) fakat GDP'nin karesinin (GDP²) karbondioksit emisyonunu azalttığı (Çevre kirliliğini azalttığı) yönünde sonuçlar vermesi, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezine göre ekonomik büyümenin ilk dönemlerinde çevre kirliliğinin artacağı fakat ekonomik büyümenin artması ve belli bir dönüm noktasına

ulaşılmasından sonra çevre kirliliğini azaltacağı görüşünü desteklemektedir. Bu sonuca göre çalışmada kullanılan ülkelerde Çevresel Kuznets Eğrisi “Ters U” şeklini almaktadır. İhracatın CO2 emisyonu üzerindeki etkisine bakıldığında olumsuz yönde bir etki yarattığı görülmektedir. İhracatın CO2 emisyonunu arttırması dış ticaretin çevre üzerindeki etkisinin olumsuz olduğunu yani diğer bir ifadeyle çevre kirliliğini arttırdığını göstermektedir.

SONUÇ

Dış ticaret, ülkelerin kendi aralarında mal ve hizmet alışverişinde bulunmaları şeklinde ifade edilebilir. Ekonomik yönden kalkınmayı hedeflemiş olan ülkeler dış ticaret ile birbirine bağlıdırlar. Ülkeler üretimlerini arttırarak ihtiyaç fazlası malları ihraç ederek ülkenin ekonomik yönden kalkınmasını sağlamaktadırlar. Aynı zamanda ihracat oranlarını arttırmaları ithal edecekleri mallar için kaynak sağlamış olacaktadırlar.

Çevre; canlıların, üzerinde yaşamını sürdürdükleri ve birbirleriyle etkileşim içinde oldukları dış ortam şeklinde ifade edilebilir. Sanayi Devrimine kadar insanoğlunun çevreye müdahalesi az iken sanayi devrimine geçiş ile birlikte insanoğlunun çevreye olan müdahalesi de artmıştır.

Dış ticaretin çevre üzerindeki etkisi özellikle sanayi devrimine geçiş ile birlikte artış göstermiştir. Ülkelerin ekonomik yönden gelişimini sağlamak için üretimlerini arttırarak hem dışa bağımlılığı azaltmak hem de ihracatını arttırarak ülke ekonomisini iyileştirme eğilimine girmeleri insanların çevre üzerindeki etkisinin artmasına neden olmuştur. Ekonomik kalkınmayı hedefleyen ve bu hedeflerini gerçekleştirmek, üretimini arttırmak isteyen ülkeler çevre kalitesini ikinci planda tutmaktadırlar. Ülkelerin ekonomik kalkınmaya daha çok önem vermeleri, doğal kaynakların bilinçsizce kullanılmaya başlanması, sanayileşmenin gittikçe artması, sanayileşmenin artışıyla birlikte kentleşmenin artması, nüfusun artması ve ülkelerin çevreyi korumaya yönelik politikalar uygulamamaları çevre kirliliğine neden olan en önemli faktörlerdir. Çevre kirliliğinin gittikçe artması yerel sorun olmaktan çıkıp artık küresel bir sorun haline gelmesi, canlı yaşamını tehdit etmeye başlaması Birleşmiş Milletlerin (BM) en çok üzerinde durduğu konu haline gelmiştir. BM her toplantıda ve yaptıkları her çalışmada çevrenin önemine vurgu yaparak ülkelerin sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek için hazırladıkları politikalarda çevrenin de göz önünde bulundurulması gerektiğini yani hazırlanan politikalarda sürdürülebilirlik ile birlikte çevrenin de ele alınarak ona göre politikalar hazırlamalarını önermektedir.

Gittikçe artan çevre kirliliği iktisatçıların son yıllarda yaptıkları çalışmalarda en çok üzerinde durdukları konu haline gelmiştir. Özellikle 1990'dan itibaren bu

alandaki yapılan çalışmalar gittikçe artış göstermektedir. Simon Kuznets tarafından 1955'te ortaya atılan Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi ülkelerin ekonomik büyümeleri ile kişi başına düşecek gelir oranı arasında bir ilişkinin var olduğunu savunmaktadır. Simon Kuznets'e göre ekonomik büyümenin ilk aşamalarında kişi başına düşen gelir dağılımında adaletsizliğe yol açarken ekonomik büyümenin belli bir orana ulaşılmasından sonra kişi başına düşen gelir dağılımındaki adaletsizlik de gittikçe azalacaktır. Simon Kuznets ekonomik büyüme arttıkça bu ilişki "Ters U" şeklini alacağını söylemektedir. Simon Kuznets'in bu hipotezi 1990'lı yıllardan itibaren iktisatçıların en çok üzerinde durdukları konu haline gelen çevreye uyarlanmıştır. İlk kez 1993'te Panayotov tarafından çevreye uyarlanmış olan Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezine göre ülkelerin büyümelerinin ilk yıllarında çevre üzerinde meydana getirdiği olumsuz etki artarken belli bir büyüme oranına ulaşıldıktan sonra kişi başına düşen gelirin artmasıyla birlikte çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkinin de azalacağını ve böylece "Ters U" şeklini alacağını söylemektedir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden dolayı dış ticaretin çevre üzerindeki etkisi de farklılık göstermektedir. Özellikle gelişmiş olan ülkelerde çevre kirliliği oranı düşük iken gelişmekte olan ülkelerde ise bu durum tersi bir hal almaktadır. Gelişmiş olan ülkelerin çevreyi korumaya yönelik politikalar uygulamaları kirli endüstrilerin maliyetten kurtulmak için daha çok ekonomik büyümeyi hedefleyen ve çevreyi ikinci planda tutan gelişmekte olan ülkelere endüstrilerini aktararak üretimlerine burada devam etmelerine ve bunun sonucunda da gelişmekte olan ülkelerde çevre kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeyi daha çok önemsemeleri ve çevreyi ikinci planda tutmuş olmaları kirli endüstriler tarafından bu ülkeler "Kirlilik Sığınağı" olarak görülmektedirler. Son yıllarda farklı ülke grupları ile yapılan birçok çalışmada ele alınan çevre sorunlarına dair farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılmış olan bu çalışmada Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde 1980-2014 dönemini kapsayan dış ticaretin çevre üzerindeki etkisi ve Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin bu ülkeler için geçerliliği çevre kirliliğini temsilen karbondioksit emisyonu (CO₂) bağımlı değişken olarak alınmış ve bağımsız değişkenler olarak da GSYH (GDP) ve İhracat (EXPO) alınarak Panel veri ile analiz yapılmıştır. İlk olarak

yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış ve hem seriler hem de model için yapılan yatay kesit bağımlılığı testi sonucunda serilerin ve modelin yatay kesit bağımlılığına sahip oldukları belirlenmiştir. Daha sonra değişkenlerin durağanlıkları test edilmiştir. Hem serilerin hem de modelin yatay kesit bağımlılığına sahip olmaları nedeniyle durağanlıkların incelenmesinde 2. kuşak birim kök testi CADF testi kullanılmıştır. Uygulanan CADF testi sonucunda tüm değişkenlerin seviyede durağan olmadıkları fakat birinci farkları alınarak test edildiğinde ise tüm değişkenlerin $I(1)$ 'de durağan hale geldikleri belirlenmiştir. Değişkenlerin durağanlıkları belirlendikten sonra eş-bütünleşme testi yapılmıştır. Tüm değişkenlerin $I(1)$ 'de durağan olmaları ve yatay kesit bağımlılığının da (YKB) var olmasından dolayı eş-bütünleşme testi için 2. kuşak eş-bütünleşme testi olan Westerlund ECM Panel eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Yapılan test sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Son olarak da Modelin tahmini yapılmış ve GSYH ile İhracatın CO_2 'yi artırdığı dolayısıyla çevre kirliliğini arttırdığı tespit edilmiştir. $GSYH^2$ 'nin ise negatif çıkması Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezini doğrulamıştır.

Elde edilen bulgulara göre Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmayı sağlamak için ticaret hacimlerini arttırmaları belli bir gelişmişlik seviyesine kadar çevre kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Refah düzeyi yükselen ülkelerde ise bu etki tersine dönmekte ve çevre kirliliği azalmaktadır. Özellikle 2000 yılı sonrasında GSYH'sinde önemli bir artış gerçekleşen Türkiye'de son yıllarda çevre ile ilgili çalışmalar artmış, güncel örnek olarak termik santralleri ile ilgili çevresel tedbir alıcı gelişmeler bu hipotezi doğrular nitelikte ortaya çıkmıştır. Buna göre ekonomik kalkınmayı sağlamada çevre kalitesini de göz önünde bulunduran politikaların gecikmeden uygulanması ve bu doğrultuda politikalar hazırlanarak gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- A. POLAT, Melike (2014), *Sürdürülebilir Kalkınmada Elektrik Tüketimi ve Büyüme İlişkisi*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- A. SEYMEN, Dilek, (2000). *Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AĞACAN, İ. (2014), *Çevre Kirliliği Sorunları İle Mücadelelerde Türkiye’de Uygulanan Çevre Vergileri Ve Çevre Vergisi Bilinci*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKKOYUNLU, A. S. (1996). Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), s.71-82.
- AKSOY, B., & COŞKUN, M. (2004). Türkiye nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3). s. 400.
- ALBAYRAK, N. E. (2018), *Ekonomik Büyüme Ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi Ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATEŞ, B. (2015), *Türkiye’de 1980 Sonrası Dış Ticaretin Gelişimi: Enerji Sektörü*, Yüksek Lisans Tezi, Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATICI, C., & KURT, F. (2007). Türkiye’nin Dış Ticareti Ve Çevre Kirliliği: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 13(2), 61-69.
- BAĞIRTAN, M. (2018). *Türkiye’de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi* (Master's Thesis, Namık Kemal Üniversitesi).
- BAL, H. (2019), *Tarımdan Kaynaklanan Sera Gazı Emisyonlarının Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı Çerçevesinde OECD Ülkeleri İçin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BALCI, M., & GÖCEN, C. E. (1???), *Uluslararası Ticaret Ve Üretimin Tarihsel Gelişimi Ve Bu Bağlamda Türkiye'nin Politik Ekonomi Analizi*, s. 14.

- BAYRAKTUTAN, Y. (2003). Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(4), s.177-178.
- BERBEROĞLU, C. N. (2010), *Makro Ekonomi Teorisi (Makro Ekonomik Analiz)*, Birlik Yayıncılık, Eskişehir. s.227.
- BİLGİN KARAKURT, Sevcan (2019), *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çevre: Türkiye İçin Kirlilik Sığınağı Hipotezi Testi*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- BİRDSALL, N. ve WHEELER, D. (1993). Latin Amerika'da Ticaret Politikası Ve Endüstriyel Kirlilik: Kirlilik Bölgeleri Nerededir? *Çevre ve Kalkınma Dergisi*, 2 (1), s. 137-149.
- BOZKURT, N. (2002). Ticaretin felsefesi, tarihçesi ve etikle olan sıkı bağına ilişkin bazı saptamalar, s. 163.
- BOZKURT, Y. (2012). *Çevre Sorunları Ve Politikaları:(Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü)*. Ekin Basım Yayın Dağıtım, s. 70-76.
- BRUVOLL, A., & MEDİN, H. (2003). Factors behind the environmental Kuznets curve. A decomposition of the changes in air pollution. *Environmental and Resource Economics*, 24(1), s. 27.
- BÜYÜKGÜNGÖR, H. (2006). Çevre Kirliliği Ve Çevre Yönetimi. *Toprak İşveren Dergisi*, 72, s. 1-4.
- COLE, M. A. (2004). Trade, the pollution haven hypothesis and the environmental Kuznets curve: examining the linkages. *Ecological economics*, 48(1), s. 73.
- ÇAĞLAR, A. E., & MERT, M. (2017). Türkiye'de Çevresel Kuznets Hipotezi Ve Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Karbon Salımı Üzerine Etkisi: Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), s. 21-38.

- ÇAKMAK, H. K. (2004). Stratejik Dış Ticaret Politikaları. *Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(7), s. 49-54.
- ÇINAR, Ö. (2008). *Çevre kirliliği ve kontrolü*. Nobel Yayın Dağıtım, s.2.
- ÇINAR, S., YILMAZER, M., & FAZLILAR, T. A. (2012). Kirlilik Yaratan Sektörlerin Ticareti Ve Çevre: Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), s. 212-224.
- DALY, HE (2007). *Ekolojik Ekonomi Ve Sürdürülebilir Kalkınma*. Edward Elgar Yayınları, s. 1.
- DİNLER, Z. (2013). İktisada Giriş.(19. Baskı). *Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım*. s. 575.
- DURAN, O. (2010). *Çevre Politikaları Ve Vergilendirme: Ekolojik Vergi Reformu*, Yüksek Lisans Tezi GOP Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DURGUN, A. (2018). Çevresel Kuznets Hipotezi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(32), s. 186-204.
- EROĞLU, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (2).
- ERTÜRK, E. (2001). Uluslararası İktisat Teori-Politika İktisadi Birleşmeler-Parasal İlişkiler. *Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş İkinci Basım, ALFA Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul, Eylül*, s. 32
- GOLOVKO, A. (2014), *Avrasya Ülkelerinin Dış Ticaretlerinin Çekim Modeli Çerçevesinde Analizi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖCEN, S. (2017). Türkiye'nin 1990-2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme. *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), s. 61-76.
- GÖÇER, İ., MERCAN, M., & HOTUNLUOĞLU, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı

Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi. *Maliye dergisi*, 163, s. 455-456.

GÖKALP, M. F., & YILDIRIM, A. (2004). Dış Ticaret Ve Çevre: Kirlilik Sığınakları Hipotezi Türkiye Uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(2), s. 100.

GÖRMEZ, K. (2010). Çevre Sorunları, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. s. 13-56.

GÜLMEZ, Z. (2019). *Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HÜSEYİNİ, İ. (2015). *İhracat Kalitesini Etkileyen Faktörler: Seçilmiş Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinde Bir Panel Veri Analizi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İŞILDAR, P. (2011). *Türkiye'de Dış Ticaretin Çevre Üzerine Etkisi Ve Kirlilik Sığınakları Hipotezi: Çevre Yönetim Sistemi (İSO 14001) Ve Ekonometrik Bulgular* (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

İRRAZ, N. (2018), *Çevre Kirliliği ve Motorlu Taşıtlar Vergisi'nin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAYPAK, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), s. 22-23.

KESGİNGÖZ, H., & KARAMELİKLİ, H. (2015). DİŞ Ticaret-Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyümenin Co2 Emisyonu Üzerine Etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), s. 7-17.

KILINÇ, M. H. (2017), *Dış Ticaretin Verimlilik Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KOÇAK, E. (2012), *Türkiye'nin Enerji Tüketimi ile Karbondioksit Emisyonu Arasındaki İlişkinin Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı Çerçevesinde*

Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KOÇBULUT, Ö., & ALTINTAŞ, H. (2016). İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), s. 154

KOYUNBAKAN, M. (2017). *Türkiye’de İmalat Sanayi Üretiminin Sera Gazı Emisyonları Üzerindeki Etkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği* (Master's thesis, ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

LOW, P., & YEATS, A. (1992). Do "dirty" industries migrate? *World Bank Discussion Papers*[*World Bank Discussion Paper.*]. 1992.

LUCAS, RE, WHEELER, D. ve HETTİ., H. (1992). *Ekonomik Gelişme, Çevre Düzenlemesi Ve Toksik Endüstriyel Kirliliğin Uluslararası Göçü, 1960-88* (Cilt 1062). Dünya Bankası Yayınları.

MANİ, M., & WHEELER, D. (1997). In search of pollution havens? Dirty industries in the world economy, 1965-1995. In *Proceedings of the OECD Conference on Foreign Investment and the Environment (1999)*, The Hague, Netherland.

ONURSAL, E. (2013). *Mevzuat Ve Teknik Yönleri İle Dış Ticaret. Seçkin Yayıncılık. Ankara*, s. 37.

ÖZAÇAR, B. (2019), *The Role Of İnternet In Foreign Trade And The Use Of İnternet In The Foreign Trade Activiteis Of The Companies In The Gebze Organized Industrial Zone*, Master’s Thesis, Yeditepe University.

Özcan, B., & Özçelebi, O. (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), s.2.

ÖZCAN, E. (2011), *Geçiş Ekonomilerinde Çevre Sorunlarına Çevresel Kuznets Eğrisi Çerçevesinde Yaklaşım: Seçilmiş Ülke Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ÖZÇAĞ, M., & Hotunluoğlu, H. (2015). Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), s. 309-315.
- ÖZTÜRK, S., & GÜLEN, M. İ. (2019). Çevresel Kuznets Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin Ampirik Analizi: 1960-2014 Dönemi ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), s. 219-227.
- PARASIZ, İ. (2008). Ekonomik Büyüme Teorileri, 3. Baskı, *Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa*, s. 541.
- PATA, U. K., & YURTKURAN, S. (2018), Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Nüfus Yoğunluğu ve Finansal Gelişmenin CO₂ Salımına Etkisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, s. 303-318.
- PESARAN, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), s. 265-312.
- SAATÇI, M., & DUMRUL, Y. (2011). Çevre Kirliliği Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi İçin Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Yöntemiyle Tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), s. 65-86.
- SAVRUL, B. K., ÖZEL, H. A., & KILIÇ, C. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi, s. 56-73.
- SAYGIN, S. (2018), *Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SENCAR, P. (2007), *Türkiye'de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SEYİDOĞLU, H. (2007). Uluslararası İktisat, 16. Baskı, *Güzem Can Yayınları, İstanbul*, s. 29-110.

- SEYİDOĞLU, H. (2009). Uluslararası İktisat Teori ve Politika Uygulama. *İstanbul: Güzem Can Yayınları*, s. 100-101.
- SEYİDOĞLU, H. (2013). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama (19. b.). İstanbul: Güzem Can Yayınları, s. 27-28
- SEYMEN, D. A. (2000). *Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler Ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi* (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- SİPAHİ, E. B. (2010). Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları Ve Yönetişim. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), s. 333.
- SUGÖZÜ, İ. H. (2010). *Devlet Borçları, IMF-Dünya Bankası Ve Türkiye*. Nobel Yayın Dağıtım, s.297.
- SÜMER, G. Ç. (2014). Hava Kirliliği Kontrolü: Türkiye’de Hava Kirliliğini Önlemeye Yönelik Yasal Düzenlemelerin ve Örgütlenmelerin İncelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (13), s. 37-56.
- ŞAHİN, G., GÖKDEMİR, L., & AYYILDIZ, F. V. (2019). Türkiye Örneğinde Kirlilik Sığınağı Ve Kirlenme Hale Hipotezleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(33), s. 104-140.
- ŞAHİNÖZ, A., & FOTOUREHCHİ, Z. (2014). Kirlilik Emisyonu ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Türkiye İçin" Kirlilik Sığınağı Hipotezi" Testi. *Sosyoekonomi*, 21(1), s. 187-205.
- ŞENDOĞAN, H. (2019), *Türkiye İçin CO₂ Emisyonu, İktisadi Büyüme ve Enerji Talebi Arasındaki İlişkinin Analizi: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞENTÜRK, C. (2007). *Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi* (Doctoral Dissertation, Sosyal Bilimler).

- Şerefli, M. (2016). DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), s. 137.
- TAKIM, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları Ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(02), s. 183.
- TAMBOĞA, İ. (2019), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Çevre Üzerinde Etkisi: Kirlilik Sığınağı Hipotezi Çerçevesinde Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TARHAN, F. Ç. (2014). *Cari İşlemler Açığı-Bütçe Açığı İlişkisi: 1950-2012 Dönemi Türkiye Uygulaması* (Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- TEMEL, Ü. C. (2017), *Türkiye'nin Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TIRAŞ, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma Ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), s. 61-68.
- TOMBAK, F. (2018), *Çevre Kalitesi ve Çevresel Düzenlemelerin Rekabet Gücü ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOPUZ, S. (2019), *Dış Ticaretin Çevre Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TUZCU, S. E., & USUPBEYLİ, A. Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE): Türkiye Üzerine Gece Işıkları ile Mekânsal Bir Modelleme, s. 141-157.
- TÜRKÜM, A. S. (1998). Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları Ve Çevre Bilinci. *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı, Eskişehir*, s. 165-171.

- UĞURLU, Ö. (2009). *Çevresel Güvenlik Ve Türkiye'de Enerji Politikaları*. Örgün Yayınevi, s. 39.
- ULUCAK, R. (2015), *Ekonomik Büyüme Modellerinde Çevre: Ekolojik Ayak İzini Esas Alan Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- XU, X., & SONG, L. (2000). Regional cooperation and the environment: Do “dirty” industries migrate?. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 136(1), s. 138.
- YENİPAZARLI, A. (2003). Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Rolü, Önemi ve Türkiye, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 85-86.
- YENİPAZARLI, A., & ERDAL, F. (2010). Dış Ticaretin Serbestleşmesi Ve Ekonomik Büyüme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), s. 18.
- YILDIRIM, M., DESTEK, M. A., & ÖZSOY, F. N. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Kirlilik Sığınağı Hipotezi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), s. 99-111.
- YILMAZ, T., ZEREN, F., & KOYUN, Y. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme Ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: Brics Ve Mint Ülkeleri Üzerinde Ekonometrik Bir Uygulama. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22(4), s. 1235-1249.
- YİĞİT, M. (1996). İhracat ve İhracat Teşviklerinin Ekonomik Analizi. *Üniversite Kitabevi, Kütahya*, s. 14.
- YÜCEL, M. E. (2014), *Çevresel Kuznets Eğrisi: Panel Veri Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YÜKSEL, E., & SARIDOĞAN, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri Ve Paul R. Krugman'ın Katkıları. *Öneri Dergisi*, 9(35), s. 201.
- ZÜBEYİR, İ. G. (2018), *Dış Ticaret ve Serbest Bölgeler: Bursa Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Sedat YAKACI
Doğum Yeri ve Tarihi	Genç / 01.11.1990
Öğrenim Durumu	
Lise Öğrenimi	İMKB Bingöl Anadolu Lisesi
Lisans Öğrenimi	Şırnak Üniversitesi, İktisat Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	sedatyakaci21@gmail.com